

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MUHAMMED FERİD VECDÎ'NİN EDEBÎ
KİŞİLİĞİ VE MAKÂMELERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma Hayrünnisa ÇİL

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Arap Dili ve Belagatı**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet BOSTANCI

AĞUSTOS - 2016

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

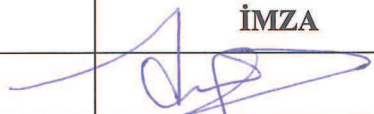
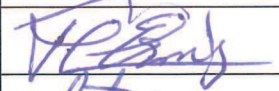
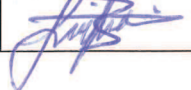
**MUHAMMED FERİD VECDÎ'NİN EDEBÎ
KİŞİLİĞİ VE MAKÂMELERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma Hayrünnisa ÇİL

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Arap Dili ve Belagatı**

Bu tez 12/08/2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof. Dr. Ahmet BOSTANCI	Başarılı	
Yrd. Doç. Dr. Hamza ERMiŞ	Başarılı	
Yrd. Doç. Dr. Ali BENLİ	Başarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Fatma Hayrünnisa ÇİL

12.08.2016

ÖNSÖZ

20. yüzyılın önemli düşünce insanı olan Muhammed Ferîd Vecdî'nin edebî kişiliğini ve makâmelerini konu edinen bu çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde; çalışmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi ve makâme türü hakkında genel açıklamalar bulunmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde; Muhammed Ferîd Vecdî'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde; Ferîd Vecdî'nin on sekiz makâmesini ihtiva eden *el-Vecdiyyât* adlı eser; râvî ve şahıs kadrosu, bölümleri, olay örgüsü, konusu, zaman ve mekân unsurları açısından makâmeler bazında incelenmiştir. Üçüncü bölüm ise makâmelerin üslûbuna ayrılmıştır. *el-Vecdiyyât*'ta seci', teşbîh, mecâz, tasvîr, garîb kelimeler, âyet, hadis ve şiirlerden yapılan iktibâslar bu bölümde incelenen konuları oluşturmaktadır.

Bu tezin yazılma sürecinde çalışmamı dikkatle inceleyip değerlendiren danışman hocam sayın Prof. Dr. Ahmet BOSTANCI'ya değerli katkıları ve emekleri için teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte desteklerini esirgemeyen Sihan MOHAMMED, Dr. Şule Yüksel UYSAL, Hülya AFACAN ve Fadime ARSLAN'a teşekkürü borç bilirim. Kitap temini hususunda yardımcı olan Onur MERAL'e ve daima yanımda olan eşim Ertuğrul ÇİL'e teşekkürlerimi sunarım.

Fatma Hayrünnisa ÇİL

12.08.2016

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vii
ÖZET.....	viii
SUMMARY	ix
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: MUHAMMED FERÎD VECDÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ.....	6
1.1. Hayatı	6
1.1.1. Doğumu ve Çocukluğu	6
1.1.2. Eğitimi.....	6
1.1.3. Yayın Hayatı ve Görevleri	8
1.1.4. Vefatı.....	14
1.2. Eserleri	15
1.2.1. Edebî Eserleri ve Ansiklopedileri	15
1.2.2. Tefsir Alanındaki Eserleri.....	16
1.2.3. Kelâm Alanındaki Eserleri.....	17
1.2.4. Felsefe Alanındaki Eserleri.....	20
1.2.5. Eğitim Alanındaki Eserleri	20
1.2.6. Sağlık Alanındaki Eseri	21
1.2.7. Çıkardığı Gazete ve Dergiler	21
1.3. Edebî Kişiliği	22
BÖLÜM 2: EL-VECDİYYÂT'IN İÇERİĞİ.....	30
2.1. Birinci Vecdiyye	30
2.1.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	30
2.1.2. Bölümleri	31
2.1.3. Olay Örgüsü	31
2.1.4. Konu.....	32
2.1.5. Zaman ve Mekân.....	32
2.2. İkinci Vecdiyye	33

2.2.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	33
2.2.2. Bölümleri	33
2.2.3. Olay Örgüsü	33
2.2.4. Konu.....	34
2.2.5. Zaman ve Mekân.....	35
2.3. Üçüncü Vecdiyye	35
2.3.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	35
2.3.2. Bölümleri	36
2.3.3. Olay Örgüsü	36
2.3.4. Konu.....	37
2.3.5. Zaman ve Mekân.....	38
2.4. Dördüncü Vecdiyye	38
2.4.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	38
2.4.2. Bölümleri	38
2.4.3. Olay Örgüsü	38
2.4.4. Konu.....	39
2.4.5. Zaman ve Mekân.....	40
2.5. Beşinci Vecdiyye	40
2.5.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	40
2.5.2. Bölümleri	41
2.5.3. Olay Örgüsü	41
2.5.4. Konu.....	42
2.5.5. Zaman ve Mekân.....	42
2.6. Altıncı Vecdiyye	43
2.6.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	43
2.6.2. Bölümleri	43
2.6.3. Olay Örgüsü	43
2.6.4. Konu.....	44
2.6.5. Zaman ve Mekân.....	45
2.7. Yedinci Vecdiyye.....	45
2.7.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	45
2.7.2. Bölümleri	45

2.7.3. Olay Örgüsü	45
2.7.4. Konu.....	47
2.7.5. Zaman ve Mekân.....	47
2.8. Sekizinci Vecdiyye.....	47
2.8.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	47
2.8.2. Bölümleri	47
2.8.3. Olay Örgüsü	48
2.8.4. Konu.....	49
2.8.5. Zaman ve Mekân.....	50
2.9. Dokuzuncu Vecdiyye	50
2.9.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	50
2.9.2. Bölümleri	50
2.9.3. Olay Örgüsü	51
2.9.4. Konu.....	52
2.9.5. Zaman ve Mekân.....	52
2.10. Onuncu Vecdiyye.....	53
2.10.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	53
2.10.2. Bölümleri	53
2.10.3. Olay Örgüsü	53
2.10.4. Konu.....	54
2.10.5. Zaman ve Mekân.....	55
2.11. On Birinci Vecdiyye	55
2.11.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	55
2.11.2. Bölümleri	55
2.11.3. Olay Örgüsü	56
2.11.4. Konu.....	57
2.11.5. Zaman ve Mekân.....	58
2.12. On İkinci Vecdiyye	58
2.12.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	58
2.12.2. Bölümleri	58
2.12.3. Olay Örgüsü	58
2.12.4. Konu.....	60

2.12.5. Zaman ve Mekân.....	61
2.13. On Üçüncü Vecdiyye	61
2.13.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	61
2.13.2. Bölümleri	61
2.13.3. Olay Örgüsü	62
2.13.4. Konu.....	63
2.13.5. Zaman ve Mekân.....	64
2.14. On Dördüncü Vecdiyye.....	64
2.14.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	64
2.14.2. Bölümleri	64
2.14.3. Olay Örgüsü	64
2.14.4. Konu.....	66
2.14.5. Zaman ve Mekân.....	66
2.15. On Beşinci Vecdiyye.....	66
2.15.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	66
2.15.2. Bölümleri	67
2.15.3. Olay Örgüsü	67
2.15.4. Konu.....	69
2.15.5. Zaman ve Mekân.....	69
2.16. On Altıncı Vecdiyye	69
2.16.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	69
2.16.2. Bölümleri	70
2.16.3. Olay Örgüsü	70
2.16.4. Konu.....	71
2.16.5. Zaman ve Mekân.....	72
2.17. On Yedinci Vecdiyye	72
2.17.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	72
2.17.2. Bölümleri	72
2.17.3. Olay Örgüsü	72
2.17.4. Konu.....	73
2.17.5. Zaman ve Mekân.....	74
2.18. On Sekizinci Vecdiyye.....	74

2.18.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	74
2.18.2. Bölümleri	74
2.18.3. Olay Örgüsü	74
2.18.4. Konu.....	76
2.18.5. Zaman ve Mekân.....	76
2.19. Değerlendirme.....	76
2.19.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu	76
2.19.2. Bölümleri	78
2.19.3. Olay Örgüsü	80
2.19.4. Konu.....	81
2.19.5. Zaman ve Mekân.....	84
2.19.6. el-Vecdiyyât'ta Geçen Eser Adları	85
2.19.7. Vecdî'nin Makâmelerinin Diğer Makâmelerle Mukayesesi.....	86
BÖLÜM 3: EL-VECDİYYÂT'IN ÜSLÛBU.....	90
3.1. el-Vecdiyyât'ta Seci'	91
3.1.1. Seci'	91
3.1.2. el-Vecdiyyât'ta Seci' Örnekleri	92
3.2. el-Vecdiyyât'ta Teşbîh	95
3.2.1. Teşbîh.....	95
3.2.2. el-Vecdiyyât'ta Teşbîh Örnekleri.....	97
3.3. el-Vecdiyyât'ta Mecâz	99
3.3.1. Mecâz	99
3.3.2. el-Vecdiyyât'ta Mecâz Örnekleri.....	101
3.4. el-Vecdiyyât'ta Tasvîr.....	104
3.4.1. Tasvîr	104
3.4.2. el-Vecdiyyât'ta Tasvîr Örnekleri	104
3.5. el-Vecdiyyât'ta Yer Alan Garîb Kelimeler	109
3.6. el-Vecdiyyât'ta Yer Alan İktibâslar	112
3.6.1. Âyet ve Hadisler	112
3.6.2. Şiirler.....	115

SONUÇ.....	128
KAYNAKÇA	130
EKLER.....	137
ÖZGEÇMİŞ.....	138

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin, ibn
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicrî
hızl.	: Hazırlayan
M.	: Milâdî
s.	: Sayfa
SAÜ	: Sakarya Üniversitesi
sad.	: Sadeleştiren
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
thk.	: Tahkîk eden
t.y.	: Tarih yok
ö.	: Ölüm tarihi

Tezin Başlığı: Muhammed Ferîd Vecdî'nin Edebî Kişiliği ve Makâmeleri**Tezin Yazarı:** Fatma Hayrünnisa ÇİL **Danışman:** Prof. Dr. Ahmet BOSTANCI**Kabul Tarihi:** 12 Ağustos 2016 **Sayfa Sayısı:** ix (ön kısım) +137 (tez) +1 (ek)**Anabilimdalı:** Temel İslam Bilimleri **Bilimdalı:** Arap Dili ve Belagatı

Bu çalışmada, 20. yüzyılın önemli Mısırlı düşünce insanı olan Muhammed Ferîd Vecdî'nin edebî kişiliği ve makâmeleri konu edilmiştir. Araştırmaya temel teşkil eden kaynak, Vecdî'nin on sekiz makâmesini ihtivâ eden *el-Vecdiyyât* adlı eserdir. Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmamızda öncelikle Muhammed Ferîd Vecdî'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği hakkında bilgi verilmiş, ardından Vecdî'nin on sekiz makâmesi, muhteva ve üslûp özellikleri açısından incelenmiştir. Makâmelerin muhtevâsı; râvî ve şahıs kadrosu, bölümleri, konuları, olay örgüleri ve zaman ve mekân unsurları bakımından ele alınmıştır. *el-Vecdiyyât*'ın üslûbu; seci', teşbîh, mecâz, tasvîr, garîb kelimeler, âyet, hadis ve şiirlerden iktibâslar başlıkları altında incelenmiştir.

Sonuç olarak Vecdî'nin makâmelerinde olayları anlatan bir râvînin (Vidân) bulunduğu, kahraman çeşitliliği bulunmakla beraber öne çıkan kahramanın Vidân'ın hocası el-Hakîm b. Mürşid olduğu, makâmelerin giriş bölümünde yolculuk temasının yer aldığı, gelişme bölümünde râvînin sıra dışı deneyimlerinden bahsedildiği, sonuç bölümünde ise genellikle kahramanın gerçek kimliğinin açığa çıkarıldığı görülmüştür. *el-Vecdiyyât*'ta ele alınan konular; dinî, felsefî, tasavvufî, ahlâkî ve sosyal konular olarak tespit edilmiştir.

Makâmelerde seci'li nesir dilinin kullanıldığı, teşbîh, mecâz ve tasvîr gibi edebî unsurlara ve garîb kelimelere yer verildiği, âyet, hadis ve şiirlerden iktibâslar yapıldığı görülmüştür. Vecdî'nin yazdığı şiirleri de ihtiva eden makâmelerin, klasik makâme örnekleri olan el-Hemedânî ve el-Harîrî'nin makâmelerinden bazı muhtevâ ve üslûp özellikleri açısından farklılaştığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Ferîd Vecdî, Makâme, el-Vecdiyyât, Arapça, Arap Edebiyatı

Title of the Thesis: Mohammed Farid Wajdi's Literary Personality and Maqamat

Author: Fatma Hayrünnisa     

Supervisor: Professor Ahmet BOSTANCI

Date: 12 August 2016

Nu. of pages : ix (pre text) + 137 (main body)
+1(app.)

Department: Basic Islamic Sciences

Subfield: Arabic Language and Rhetoric

In this study, literary personality and *Maq  mat* of Mohammed Farid Wajdi who was prominent Egyptian intellectual in the 20th century, has been discussed. The resource which constitutes a basis for the study is his work named as *al-Wajdiyyat* which consists of eighteen *Maqamat*. At first, information about the life story, works and literary personality of Mohammed Farid Wajdi have been provided in our study which constitute an introduction and three chapter, and then Wajdi's eighteen *Maqamat* have been reviewed in terms of content and style characteristics. Content of the *Maqamat* has been reviewed with respect to its ravi (narrator) and personnel cadre, divisions, subjects, plot and elements of the setting. Literary style of *al-Wajdiyyat* have been examined under the headings of internal rhyme, similitude, metaphor, description, strange words, citation from ayat, hadiths and poems.

Consequently, it has been observed that, in Wajdi's *Maqamat*, there is a narrator (his name is Vicdan) who tells the plot, although there is variety of heroes the prominent hero is el-Hakim b. M  r     who is the mentor of Vicdan, there is a theme of journey in the introduction sections of *Maqamat*, extraordinary experiences of narrator are mentioned in the body, and in the conclusion chapter real personality of the hero is revealed. The subjects addressed in the *al-Wajdiyyat* are determined as such; religious, philosophical, sufistic, moral and social topics.

It has been found that rhymed prose is used in the *Maqamat*, and literary elements such as similitude, metaphor and description and also strange words are covered, and citations from ayat, hadiths and poems are included. It is observed that *Maqamat*, which consists of poems written by Wajdi, has been differentiated from the *Maqamat* of al-Hamadhani and al-Hariri which are the samples of classical *Maqamat*, in terms of certain content and literary style characteristics.

Keywords: Mohammed Farid Wajdi, Maqama, al-Wajdiyyat, Arabic, Arabic Literature

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Muhammed Ferîd Vecdî, 20. yüzyılın önemli Mısırlı düşünce adamıdır. Tefsir, kelâm, felsefe gibi çeşitli alanlarda eserler kaleme almış olan Vecdî'nin göz ardı edilemeyecek bir yönü de edebî kişiliğidir. Makâme türünde yazdığı yazılarda, hem edebî mahâretini sergilemiş hem de ahlâkî ve toplumsal konularda mesajlar vermiştir. Bu çalışma, onun edebî kişiliğini ve makâmelerini konu edinmiştir.

Çalışmanın Amacı

Muhammed Ferîd Vecdî'nin edebî kişiliğini ve makâmelerini konu edinen bu çalışmanın amacı; Vecdî'nin edebî kişiliğini ortaya koymak ve makâmelerini muhtevâ ve üslûp özellikleri açısından incelemektir.

Çalışmanın Önemi

Muhammed Ferîd Vecdî'nin makâmeleri, Abdulhasen Hudayr'ın *el-Hurûf'un-nediyyât fî rihâbi'l-Vecdiyyât* adlı eserinde; fonetik, morfolojik, sentaktik ve semantik açılardan çeşitli incelemelere tâbî tutulmuştur.¹ Hudayr'ın çalışması, Vecdî'nin makâmelerinde kullandığı yabancı kelimeler ve eş anlamlı kelimeler gibi hususlarda önemli veriler sunmaktadır. Ne var ki; bu makâmeler, içerik özellikleri açısından hiçbir çalışmada ele alınmamıştır. Bu sebeple Vecdî'nin makâmelerini, konu ve üslûp bütünlüğü içinde değerlendiren bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamızı hazırlarken incelediğimiz temel kaynak Muhammed Ferîd Vecdî'nin on sekiz makâmesini ihtivâ eden, 1982 yılında yayımlanan *el-Vecdiyyât: Makâmâtü Muhammed Ferîd Vecdî* adlı eserdir.²

¹ Bkz. Abdulhasen Hudayr Ubeyd el-Mahyâvî, *el-Hurûf'un-nediyyât fî rihâbi'l-Vecdiyyât*, Bağdat: Mektebetu Mısır Dâru'l-Murteâ, 2008.

² Makâmelerini *el-Hayât* (1899-1900, 1906-1907 ve 1914-1915) ve *el-Vecdiyyât* (1921-1922) dergilerinde yayımlayan Vecdî, 1911 yılında *el-Vecdiyyât: Makâlâtun hayâliyye fî sebîli'd-dîn ve'l-luga ve'l-vatan* adlı eserini yazmış, bu eserin ikinci baskısını 1928 yılında yapmıştır. Vecdî'nin on sekiz makâmesini ihtiva eden bu eser, 1982 yılında Abdülazîz Şeref ve Muhammed Abdülmün'im Hafâcî'nin takdim yazısı ile yeniden basılmıştır. Bkz. Muhammed Ferîd Vecdî, *el-Vecdiyyât: Makâmâtü Muhammed Ferîd Vecdî*, Abdülazîz Şeref ve Muhammed Abdülmün'im Hafâcî (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî, 1982. Bu eser, çalışmamızın sonraki bölümlerinde kısaca *el-Vecdiyyât* şeklinde zikredilecektir.

Üç bölüm olarak hazırlanan çalışmamızın birinci bölümünde, Muhammed Ferîd Vecdî'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümü, Ferîd Vecdî'nin makâmelerinin içerik özellikleri açısından tahliline ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ise makâmeler, üslûp özellikleri açısından incelenmiştir.

Makâme Türü

Kâme (kalkmak, ayakta durmak) fiilinden türemiş bir isim olan makâme kelimesi (çoğulu makâmât) “meclis” ve “insan topluluğu” anlamlarına gelir.³ Makâme kelimesi, câhiliye döneminde “meclis” ve “mecliste bulunanlar” anlamında kullanılırken,⁴ Emevîler döneminde ve Abbâsiler döneminin başlarında, halifelerin dinî ve ahlâkî hikâyeler dinlemek için yaptıkları toplantıları göstermek için kullanılmıştır.⁵ III. / IX. yüzyıldan itibaren vaaz ve hitâbe özelliğini kaybetmeye başlayan makâme; eğitici, öğretici ve eğlendirici yönü ağır basan “dilenci hitâbesi” hüviyetine bürünmüştür.⁶

Makâme, Arap edebiyatında başlıca iki edebî akımın ürünüdür. Bunlar; hicrî IV. yüzyılda yayılan “dilencilik, yokluk edebiyatı akımı” (تَيَّارُ أَدَبِ الْحِرْمَانِ وَالْتَّسْوُلِ) ve “edebî sanat akımı”dır (تَيَّارُ أَدَبِ الصَّنْعَةِ).⁷ İslâm dünyasında, hicrî IV. yüzyılda dilencililiğin yaygınlaşması üzerine bir yandan sıkıntılı hayat süren insanların kazanç temin etmek için başvurdukları yolları ve atıldıkları maceraları edebiyata sokma arzusu, diğer yandan dönemin gerektirdiği edebî sanatları kullanma arzusu makâme türünün doğuşuna zemin hazırlamıştır.⁸

Makâme, seci'li ifâdelerin kullanıldığı bir nesir türüdür.⁹ Arap edebiyatında roman, hikâye ve tiyatro gibi edebî türlerin atası olarak görülmektedir.¹⁰ Makâmenin temel amacı; “dil ve ifâde eğitimi”dir. Makâme türünün öncüsü kabul edilen Bedüzzamân el-

³ İbn Manzûr Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed er-Rüveyfî, **Lisânü'l-'arab**, Beyrut: Dâru Sâdır, 1968, XII, 506.

⁴ Şevki Dayf, **el-Makâme**, Kahire: Dâru'l-Maârif, 1987, s.7.

⁵ Carl Brockelmann, “Makâme”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, 4. basım, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1987, VII, 198.

⁶ Erol Ayyıldız, “Makâme”, **DİA**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, XXVII, 417.

⁷ Hannâ el-Fâhûrî, **el-Câmi' fi târihi'l-edebî'l-'arabî**, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1986, I, 616.

⁸ Rahmi Er, **Bedü'z-zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri**, İstanbul: MEB Yayınları, 1994, s.28.

⁹ Muhammed Hâdî Murâdî, “Fennü'l-makâmât”, **et-Turâsu'l-Edebî**, Yıl: 1, Sayı: 4, 1388, s.125.

¹⁰ Sabrî Hafez, “Modern Arap Kısa Öyküsü-I”, Azmi Yüksel (çev.), **Nüşa**, Sayı: 9 (Bahar 2003), s.78.

Hemedânî (ö. 398/1008) makâmelerini, öğrencilerine Arap dilinin inceliklerini öğretmek için kaleme almıştır.¹¹

Makâme türünün genel özelliklerinden bahsedilecek olursa; makâmede beyan ve bedî ilmine ait çeşitli sanatlar kullanılmaktadır. Bu sayede makâme yazarları, dil becerilerini ortaya koymaktadır.¹² Makâmelerde olayları anlatan bir râvî bulunmakta ve makâmeler, râvînin “falanca bana anlattı” şeklindeki ifâdeleri ile başlamaktadır. Ardından keskin zekâ, edebî olgunluk, hayat tecrübesi ve büyüleyici dil sahibi, aynı zamanda hilekâr ve kurnaz kişiliğe sahip olan kahramanın hikâyesi anlatılmaktadır.¹³

Makâmede yer alan en önemli konu dilencilik olsa da,¹⁴ yöneticilerin, kadıların ve devlet adamlarının yolsuzluklarını, toplumsal sınıfların problemlerini ele alan, çeşitli âdet ve geleneklere karşı çıkan, dil, nahiv, edebiyat ve fıkıh problemlerine çözümler getiren ya da vaaz ve irşat içerikli makâmeler de vardır.¹⁵

Makâmelerde hikâye üslûbu kullanılmakta, zaman-mekân tavsifleri yer almakta, makâme karakterleri; şekil ve renk gibi dış özellikleri ile ya da iç dünyaları ile tasvîr edilmektedir.¹⁶ Ayrıca makâmelerde âyet, hadis ve atasözlerine, az kullanılan ya da unutulmuş garîb kelimelerin kullanımına yer verilmektedir.¹⁷

Makâme türünü edebiyata sokan ilk kişinin Bedüzzamân el-Hemedânî (ö. 398/1008) olduğu konusunda hemen hemen görüş birliği vardır. el-Hemedânî, Ebu'l-Feth el-İskenderî adında hayalî bir kahramanın, insanlardan para koparmak için yaptığı hileleri veya atıldığı maceraları seci'li nesirle, zaman zaman da şiirle edebiyata sokmuş ve ortaya çıkardığı bu edebî ürüne “makâme” adını vermiştir.¹⁸ Sonraki dönemde İbn Nâkıyâ (ö. 485/1092) on makâmeden oluşan *Makâmât* adlı eserini yazmış fakat bu eser, üslûp güzelliği bakımından el-Hemedânî'nin makâmelerine yetişememiştir.¹⁹ el-

¹¹ Mahin Hacızâde, “el-Makâme fi'l edebi'l-'arabî ve'l-âdâbi'l-âlemiyye”, *Mecelletu'l-Lugati'l-'Arabiyye ve Âdâbihi*, Yıl: 2, Sayı: 4 (İlkbahar-Yaz 2006), s.18.

¹² Murâdî, “Fennu'l-makâmât”, *et-Turâsu'l-Edebî*, s.125; Marun Abbud, *Edebü'l-'arab*, Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1960, s.305.

¹³ Muhammed Yunus Abdu'l-âl, *Fi'n-nesri'l-'arabî: kazâyâ ve fûnûn ve nusûs*, Cize: eş-Şeriketü'l-Mısıriyyeti'l-Âlemiyye, 1996, s.241; Murâdî, “Fennu'l-makâmât”, *et-Turâsu'l-Edebî*, s.12, 125.

¹⁴ Abdu'l-âl, *Fi'n-nesri'l-'arabî*, s.242.

¹⁵ Murâdî, “Fennu'l-makâmât”, *et-Turâsu'l-Edebî*, s.124; Abdu'l-âl, *Fi'n-nesri'l-'arabî*, s.242.

¹⁶ Murâdî, “Fennu'l-makâmât”, *et-Turâsu'l-Edebî*, s.125.

¹⁷ Murâdî, “Fennu'l-makâmât”, *et-Turâsu'l-Edebî*, s.124.

¹⁸ Er, *Bedîu'z-zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri*, s.28-29.

¹⁹ Yusuf Nur Avaz, *Fennü'l-makâmât beyne'l-meşrik ve'l-mağrib*, Uzeyziye: Mektebetu Talibi'l-Câmii, 1986, s.153.

Hemedânî'den sonra makâme türünde yazan en meşhur kişi, Ebû Muhammed Kasım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî (ö. 516/1122) olmuştur.²⁰ el-Hemedânî ve el-Harîrî'nin makâmeleri, yazıldıkları dönemden itibaren büyük rağbet görmüş, çeşitli ülkelerde istinsah edilerek birçok edip tarafından taklit edilmiştir. Özellikle el-Harîrî'nin makâmeleri Arap belâgatı ve üslûp ustalığının sembolü sayılmış, değerini modern zamanlara kadar korumuştur.²¹

el-Harîrî'den sonraki dönemde es-Sarakustî (ö. 538/1143) onu taklit ederek makâmeler kaleme almış fakat bu makâmeler günümüze ulaşmamıştır. es-Sarakustî'nin çağdaşı olan ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) şekil ve içerik bakımından el-Harîrî'nin makâmelerine benzemeyen, ahlâkî konulara hasredilmiş makâmeler,²² Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ise çeşitli edebî konularda ve vaaz içerikli makâmeler kaleme almıştır.²³

Zamanla makâmelerde ele alınan konular genişlemiştir; mesela İbn Saykal el-Cezerî (ö. 701/1301) hadis, fıkıh ve nahiv mevzûlarında, İbnü'l-Verdî (ö. 749/1349) ülkelerin nitelikleri konusunda, el-Halebî (ö. 779/1377) hayvanların nitelikleri hakkında,²⁴ Süyûtî (ö. 911/1505) ise güzel koku, çiçek, meyve ve sebze gibi mevzûlarda makâmeler kaleme almıştır.²⁵ İbrâhim İbnü'l-Vezîr (ö. 914/1508) *el-Makâmâtü'l-nazariyye*'de ve Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (ö. 923/1517) *Makâmâtü'l-ârifîn*'de kelâm konularını işlemiş,²⁶ Mısırlı âlim Şihâbüddîn el-Hafâcî (ö. 1069/1659) makâmelerinde toplumsal problemleri konu edinmiş,²⁷ Osman b. Ali el-Ömerî (ö. 1184/1770) *el-Makâmâtü'd-düceyliyye ve'l-makâmâtü'l-Ömeriyye*'sinde İslâm mezhep ve fırkalarını ele almış, Ahmed Berbîr el-Beyrûtî (ö. 1226/1811) ise *Makâme fi'l-mufâhare beyne'l-mâ'i ve'l-hevâ*' adlı eserinde su ile hava arasındaki üstünlük yarışını anlatmıştır.²⁸

Lübnanlı yazar Nâsîf el-Yâzicî (ö. 1287/1871)'nin kaleme aldığı *Mecma'u'l-bahreyn* adlı eser, el-Hemedânî ve el-Harîrî'nin makâmelerinin modern dönemde yapılmış güzel

²⁰ Abdu'l-âl, *Fi'n-nesri'l-'arabî*, s.241.

²¹ Ayyıldız, "Makâme", *DİA*, XXVII, 418.

²² Dayf, *el-Makâme*, s.76-77.

²³ Nevzat Âşık, "Hicrî IV. Asırdan Sonra Makâmât Yazanlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2 (1985), s.65.

²⁴ Dayf, *el-Makâme*, s.78

²⁵ Bülent Korkmaz, "Edebi-Tıbbi Makameleri Işığında Suyuti ve Makâme Sanatına Katkıları", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2011).

²⁶ Ayyıldız, "Makâme", *DİA*, XXVII, 418.

²⁷ Murâdî, *Fennu'l-makâmât*, *et-Turâsu'l-Edebî*, s.132.

²⁸ Ayyıldız, "Makâme", *DİA*, XXVII, 418-419.

bir taklidi niteliğindedir.²⁹ Fâris eş-Şidyâk (ö. 1305/1887)'in 1855'te kaleme aldığı *es-Sâk 'ale's-sâk fîmâ hüve'l-faryâk* adlı eser ise seci'li olmakla birlikte el-Hemedânî ve el-Harîrî'nin makâmelerine kıyasla daha kolay anlaşılan ve akıcı bir üslûpla yazılmıştır.³⁰

Ahmed Şevki (1868-1932)'nin sosyal konuları ele alan *Esvâku'z-zeheb* adlı eseri,³¹ Ali Mübarek (1823-1893)'in tasavvufî konuları ihtiva eden *Senûhu'l-Efkâr* adlı eseri,³² İbrahim el-Müveylihî'nin “sosyal erozyon”u konu edinen, *Misbâhu's-Şark* gazetesinde Haziran, 1899 - Eylül, 1900 tarihlerinde yayımlanan *Hadîsü Mûsâ b. 'Îsâm* adlı üç bölümden oluşan yazı dizisi,³³ Muhammed el-Müveylihî (ö. 1348/1930)'nin *Hadîsü 'Îsâ b. Hişâm* adlı eseri³⁴ ve Hafız İbrahim (ö. 1351/1932)'in Mısır edebiyatı, toplumu ve Mısır'ın siyasî durumu hakkındaki görüşlerini anlattığı *Leyâlî Satîh* adlı eseri modern dönemde telif edilen, makâme türünün özelliklerini yansıtan eserler arasındadır.³⁵

²⁹ Âşık, “Hicrî IV. Asırdan Sonra Makâmât Yazarlar”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.55-74.

³⁰ Yakup Civelek, “Ahmed Faris eş-Şidyak: Edebî Şahsiyeti ve el-Cevaib Gazetesi”, (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Atatürk Üniversitesi SBE, 1997), s.258-259.

³¹ Ahmet Kazım Ürün, **1868-1932 Mısır'da Türk Bir Şair Ahmet Şevki**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002, s.54.

³² Avaz, *Fennü'l-makâmât beyne'l-meşrik ve'l-mağrib*, s. 407, 411.

³³ Avaz, *Fennü'l-makâmât beyne'l-meşrik ve'l-mağrib*, s. 400, 404; Yusuf Râmîtaş, **Üsretü'l-Müveylihi ve eseruha fi'l-edebi'l-Arabî el-hadîs**, [y.y.]: Dârü'l-Maârif, [t.y], s.331.

³⁴ Râmîtaş, *Üsretü'l-Müveylihi ve eseruha fi'l-edebi'l-Arabî el-hadîs*, s.345.

³⁵ Hüseyin Yazıcı, “Hâfız İbrâhim”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, XV, 91; Ayyıldız, “Makâme”, *DİA*, XXVII, 419.

BÖLÜM 1: MUHAMMED FERİD VECDÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1.1. Hayatı

1.1.1. Doğumu ve Çocukluğu

Muhammed Ferîd Vecdî, 1878 yılında Mısır'ın İskenderiye şehrinde dünyaya gelmiştir.³⁶ Aslen Türk olan, orta tabakadan, muhâfazakar bir aileye mensuptur.³⁷ Memur bir babanın oğlu olan Vecdî'nin dört kız kardeşi ve Ahmed Vecdî adında bir erkek kardeşi vardır.³⁸

Ferîd Vecdî, çocukluk dönemini Mısır'ın İskenderiye şehrinde geçirmiştir.³⁹ O dönemde İskenderiye, çeşitli Arapça ve Fransızca gazete ve dergilerin yayımlandığı edebî faaliyet merkezidir.⁴⁰ Ne var ki; şehir, Vecdî'nin hayatında yalnızca güzel hatıralar bırakmamıştır. İskenderiye'nin 11 Temmuz 1882'de İngilizler tarafından işgal edilmesi ve işgalin ardından yaşananlar onu derinden etkilemiştir.⁴¹

1.1.2. Eğitimi

Ferîd Vecdî'nin ilk eğitimi ailede başlamıştır. Babası, ilme değer veren ve ilim ehline hürmet gösteren bir zâttır. Evlerinde dine, edebiyata ve çeşitli ilim dallarına dair Arapça, Fransızca ve Türkçe eserlerin bulunduğu bir kütüphane yer almakta ve bu kütüphane devamlı olarak yeni kitap ve dergilerle zenginleştirilmektedir. Evleri aynı zamanda âlimlerin ve aydınların gelip gittiği, dinî ve kültürel meselelerin konuşulduğu bir mekândır.⁴²

Ferîd Vecdî, ilkokul eğitimini İskenderiye'de bulunan özel okullarda almıştır. Dört yaşında İsmail Hakkı Efendi Okulu'na yazılmış; orada dört yıl okumuş, ardından Ra'su't-Tin Mahallesinin en meşhur okulu olan, Fransızca ve Arapça öğretimine önem

³⁶ Muhammed Tâhâ Hâcîrî, **Muhammed Ferîd Vecdî: Hayâtuhu ve âsâruhu**, Kahire: el-Matbaatü'l-Fenniyyeti'l-Hadis, 1970, s.18.

³⁷ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.21-24.

³⁸ Ğarîb Cum'a, "Muhammed Ferîd Vecdî", **Mecelletü'l-Edebi'l-İslamiyye**, Sayı: 7, Yıl: 2 (1987), s.51.

³⁹ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.20.

⁴⁰ İçinde çeşitli makâmelerin yer aldığı *er-Râvî* dergisi de 1888-1890 yıllarında İskenderiye'de yayımlanmıştır. Bkz. Vecdî, *el-Vecdîyyât*, s.33.

⁴¹ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.21; İskenderiye hakkında bilgi için bkz. Seyyid Muhammed es-Seyyid, "İskenderiye", **DiA**, XXII, 579.

⁴² Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.22.

veren Hamza Kaptan Okulu'nda eğitim görmüş, bu okulda okuma ve yazmayı geliştirmiştir. Sonra Monsieur Valon Okulu'nda eğitim görmüş, orada Fransızcası'nı geliştirmiş, on dört yaşında İskenderiye'den ayrılıncaya kadar bu okulda eğitim görmeye devam etmiştir.⁴³

1892 yılında ailesiyle birlikte Kahire'ye taşınan Vecdî, Medresetü'l-Tevfikiye'de lise eğitimine başlamıştır.⁴⁴ Kahire'deki eğitim sistemi, İskenderiye'de aldığı eğitim sisteminden farklı olduğu için evde özel hocalarla desteklenmiştir. Bu dönem, Vecdî'nin kendisini tutkuyla serbest okumalara verdiği fikrî uyanış dönemidir. Bireysel okumaları karşısında, okulda aldığı eğitim gözünde giderek değersizleşmiş, okuldaki eğitimini babasını memnun etmek için sürdürmüştür.⁴⁵ 1894 yılında, babasının Dimyat'a vali vekili olarak görevlendirilmesi sebebiyle Tevfikiye Okulu'ndaki eğitimi yarım kalmıştır.⁴⁶

Dimyat'a geldiklerinde, şehrin ileri gelenleri ve âlimler onları çok iyi karşılamışlardır. Evlerinde gerçekleşen dinî ve kültürel toplantılar, onun fikrî gelişiminde etkili olmuş, bu toplantılar sayesinde daha fazla düşünmeye, okumaya ve araştırma yapmaya imkân bulmuştur.⁴⁷ Dimyat'ta bulunduğu dönem, fikrî gelişimi açısından oldukça önemlidir. Bu dönemde Vecdî, babasının “var olma” ve “yaratılışa” dair mevzûları tartışmaktan kaçındığını fark etmiştir. Babasının bu tutumu, onda bazı şüphelerin doğmasına sebep olmuştur. İnancını da sarsan bu şüpheler, onu daha fazla okumaya ve araştırmaya sevk etmiştir. Din, psikoloji, sosyoloji ve diğer pek çok alanda kitaplar okumuş, yaptığı okumaların ve araştırmaların neticesinde bilgisini artırmış, şüphelerinden arınmıştır.⁴⁸ Bu dönemde henüz on altı yaşında olan Vecdî, artık vatan için çalışmaya başlaması gerektiğini düşünmüştür.⁴⁹ Bu amaçla, üyelerini kendisi gibi öğrenci arkadaşlarından seçtiği bir edebiyat topluluğu kurmuştur.⁵⁰

⁴³ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.19, 22.

⁴⁴ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.24.

⁴⁵ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.26-27.

⁴⁶ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.26. Ğarîb Cum'a, Ferîd Vecdî'nin lise diploması alıncaya kadar eğitimine devam ettiğini sonra hukuk fakültesinde iki yıl okuduğunu ifade etmiştir. Bkz. Cum'a, “Muhammed Ferîd Vecdî”, *Mecelletü'l-Edebi'l-İslamiyye*, s.51.

⁴⁷ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.27.

⁴⁸ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.28. Ferîd Vecdî'nin hayatını dört dönemde ele alan el-Cündî, bu dönemi “kişiliğinin oluşma dönemi” olarak isimlendirmiştir. Bkz. Enver el-Cündî, **Muhammed Ferîd Vecdî**, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1974, s.14.

⁴⁹ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.30-31.

⁵⁰ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.30.

1.1.3. Yayın Hayatı ve Görevleri

Ferîd Vecdî, İslâm dininin Avrupalılar'a aslına uygun şekilde gösterilmediğini düşünmüş ve İslâm'ı hakikatine uygun şekilde açıklamayı amaçlayarak 1895 yılında *el-Felsefetü'l-hakka fî bedâ'i'i'l-ekvân* adında bir eser kaleme almıştır.⁵¹ Çalışmasını, dönemin önemli âlimlerinden (o dönemde *el-Menâr* gazetesini yayımlayan) Muhammed Reşîd Rızâ (1865-1935)'ya hediye edip onun takdirlerini kazanmıştır.⁵²

Ferîd Vecdî, ilk eserinin yayımlanmasından üç yıl sonra (1898), İslâm dininin modern bilim ve felsefî hakikatlerle çelişmediğini ortaya koymak gayesiyle *Tatbîku'd-diyâneti'l-İslâmiyye alâ nevâmîsi'l-medeniyye* isimli eserini hazırlamıştır.⁵³ Eser, dönemin Müslüman âlimleri tarafından iyi karşılanmış, Vecdî, ilim çevresinde önemli bir yer edinmiştir.⁵⁴

1899 yılında babasının vali vekili olarak Süveyş'e atanmasından dolayı ailesiyle birlikte Süveyş'e taşınmak zorunda kalmıştır.⁵⁵ Süveyş'e geldiğinde ilk olarak özel bir dergi yayımlamayı düşünmüş,⁵⁶ Reşîd Rızâ'nın desteği ile 9 Haziran 1899'da *el-Menâr* matbaasında *el-Hayât* dergisinin ilk sayısını çıkarmıştır.⁵⁷ Bu sayıda, derginin amacını şöyle açıklamıştır: "İslâm dininin, medeniyetin ruhu ve saadetin temeli olduğunu, en güçlü ilmî delillerle, zihinlerde şüpheye yer bırakmayacak sûrette ortaya koymak. Allah'ın varlığı, ruh ve ahiret gibi dinî meseleleri ikna edici delillerle ispat etmek."⁵⁸ Her hicrî ayın başında yayımlanan dergi, 1317 Safer (1899, Haziran) ayından 1318 Receb (1900, Ekim) ayına kadar yayımlanmış; sonra herhangi bir açıklama yapılmaksızın durdurulmuştur.⁵⁹ Bunda muhtemelen maddî sebepler etkili olmuştur. Kâr amacı gütmeyen derginin, üyelik bedelini dahi tam toplayamaması maddî zararlara yol açmıştır.⁶⁰

⁵¹ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.30-31; Yusuf Şevki Yavuz, "Muhammed Ferîd Vecdî", *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, XII, 393.

⁵² Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.31-32.

⁵³ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.32, 42-43.

⁵⁴ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.46.

⁵⁵ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.49.

⁵⁶ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.50.

⁵⁷ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.51.

⁵⁸ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.53.

⁵⁹ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.56.

⁶⁰ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.57.

Vecdî, *el-Hayât* dergisini çıkardığı dönemde *el-Mü'eyyed*, *el-Livâ'* gibi gazetelerde de yazılar kaleme almıştır.⁶¹ *el-Mü'eyyed* gazetesinde, Kâsım Emîn'in *Tahrîrû'l-mer'e* (1899) adlı eserini eleştiren makaleler kaleme almış,⁶² Mustafa Kâmil (1874-1908)'in 2 Ocak 1900 tarihinde yayın hayatına başlayan gazetesi (*el-Livâ'*) için dinî ve sosyal konularda yazılar istemesi üzerine bu gazetede yayımlanmak üzere yaklaşık yirmi makale kaleme almıştır.⁶³

Eski Fransız dışişleri bakanı Gabriel Hanotaux'un (1853-1944), *Journal* gazetesinde İslâm ve Müslümanlar aleyhine yazdığı yazı, 1901 yılı Nisan ayında *el-Mü'eyyed* gazetesinde tercüme edilmiş; bu yazıyı öncelikle Muhammed Abdüh (1849-1905) eleştirmiş, ardından Ferîd Vecdî Muhammed Abdüh'u destekleyerek Hanotaux'u tenkit etmiştir.⁶⁴ İslâm dininin Hanotaux'un iddia ettiği gibi putperestlik ile Hristiyanlık arasında bir köprü değil, insan dehasının gelecek asırlarda erişeceği bir gaye olduğunu açıklamıştır.⁶⁵

1901 yılında, Allah'ın varlığını konu alan *el-Hadîkatü'l-fikriyye fî isbâti vücûdî'llâh bi'l-berâhîni't-tabî'iyye* adlı eserini kaleme almış, bu eserde Allah'a imanının insanın doğasında olduğunu iddia ederek İslâm dinini fıtrat dini olarak açıklamıştır.⁶⁶ Kadın mevzûundaki tartışmaların yaşanması ve Kâsım Emîn'in *el-Mer'etü'l-cedîde* adlı eserini yayımlaması üzerine Vecdî, *el-Mer'etü'l-müslime* (1901) adlı kitabını yayımlamıştır.⁶⁷ 1902 yılında, *el-İslâm fî 'asri'l-ilm* adlı eserinin mukaddimesini yayımlamıştır. Bu mukaddimede, o dönemde dünya üzerinde hâkim olduğunu düşündüğü Avrupâî ruhun kaynağına ve tahkîkine yönelmiştir.⁶⁸ Aynı çalışmada, Muhammed (a.s.)'in dünyayı ıslah eden faaliyetlerini açıklamış, ilim ve dinin uzlaştığını göstermeye çalışmıştır.⁶⁹

⁶¹ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.61.

⁶² Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.61.

⁶³ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.61. Ferîd Vecdî ve Mustafa Kâmil arasındaki ilişki daha sonra bozulmuştur. Bunun sebebi; Ferîd Vecdî'nin *el-Hadîkatü'l-fikriyye* eserinin bir nüshasını Mustafa Kâmil'e hediye ettikten sonra Mustafa Kâmil'in Ferîd Vecdî'yi "*el-Livâ'* gazetesi yazarı" olarak tavsif ederek övmesidir. Böyle bir damgalama Ferîd Vecdî'yi rahatsız etmiştir. Aralarında gerçekleşen yazışmaların ardından Ferîd Vecdî *el-Livâ'* gazetesinde yazmaya devam edeceğini belirtse de devam etmemiş, aralarındaki durgunluk 1906 yılına kadar devam etmiştir. Bkz. Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.100.

⁶⁴ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.145.

⁶⁵ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.145.

⁶⁶ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.67-68.

⁶⁷ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.70.

⁶⁸ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.83-85.

⁶⁹ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.86.

1903 yılı sonları ve 1904 yılı başlarında *el-İslâm fî ‘asri’l-‘ilm* eserinin yanı sıra *Safvetü’l-‘irfân fî tefsîri’l-Kur’ân* adlı çalışmasına başlamıştır.⁷⁰

1905 yılında -babasının vefatının ardından- kendisini Süveyş’te tutan bir bağın olmadığını düşünerek annesi ve kardeşleriyle beraber Kahire’ye taşınmıştır.⁷¹ Daha sonra Fâtıma Ni‘met Râşid (ö. 1953) ile evlenmiştir.⁷² Ferîd Vecdî ve eşi Fâtıma Râşid, kadın ve aile konusunda Avrupa’nın değil, İslâm kültürünün örnek alınması gerektiğini savunmuşlardır.⁷³ Mısır’ın ilk kadın derneği olan “Terkiyetü’l-Mer’e” (تَرْكِيَّةُ الْمَرْأَةِ)’nin kurucusu sayılan Fâtıma Râşid, dernekle aynı adı taşıyan dergilerinde (1908-1909), kadınların evdeki konumuna vurgu yapan geleneksel İslâm’ın söylemini kullanıp, kadınların ailedeki rollerinin yüceliğine dikkat çekmiştir.⁷⁴

Ferîd Vecdî, Kahire’de Vakıflar Bakanlığı’nda bir süre çalışmış fakat görevinin kendisini ilimden alıkoyduğunu düşündüğü için bu görevi bırakmıştır. Hidiv Abbas’ın ona verdiği saray yazarlığı görevini de aynı sebepten devam ettirmemiş,⁷⁵ Kahire’de kendi matbaasını kurmuştur.⁷⁶ 1905 yılında, Arapça ansiklopedilerden, *Larousse* Ansiklopedisi’nden ve *Safvetü’l-‘irfân* adlı eserinden yararlanarak telif ettiği *Kenzü’l-‘ulûm* adlı ansiklopedi çalışmasını yayımlamıştır.⁷⁷

Dönemin önemli tartışma konularından birisi, Ezher’in reformudur. Muhammed Abduh’un öncülüğünde Ezher’de ıslahatı savunan görüşler, başlangıçta Hidiv Abbas Hilmi (1874-1934) tarafından desteklense de; 1905’te Muhammed Abduh, Ezher’deki görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. Ardından Abdurrahman eş-Şirbînî (ö. 1908), Ezher şeyhliğine tayin edilmiştir. Yeni şeyh, Ezher’in dinî eğitim maksadıyla kurulduğunu, dünyevî ilimlerle ilgisinin bulunmadığını söylemiştir.⁷⁸ Vecdî, *el-Minber*, *el-Mü’eyyed* gibi gazetelerde Ezher’in ıslahını ele alan makaleler kaleme alarak

⁷⁰ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.88-89.

⁷¹ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.98-99.

⁷² Charles Kurzman, **Modernist Islam**, United States of America: Oxford University Press, 2002, s.24; Emmanuel K. Akyeampong ve Henry Louis Gates, **Dictionary of African Biography**, Newyork: Oxford University Press, 2012, s.143

⁷³ Ida Blom, Karen Hagemann ve Catherine Hall, **Gendered Nations**, Oxford University Press, 2000, s.149; Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.70- 73

⁷⁴ Margot Bardan, **Feminists, Islam and Nation**, New Jersey: Princeton University Press, 1995, s.62.

⁷⁵ Cum’a, “Muhammed Ferîd Vecdî”, *Mecelletü’l-Edebi’l-İslamiyye*, s.51.

⁷⁶ Abdülhalim Üveys, “Muhammed Ferîd Vecdî”, *Edvâi’ş-Şeria*, Riyad: Külliyyetü’ş-Şeria, 1397 H., s. 456.

⁷⁷ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.5.

⁷⁸ Saîd Abdülfettâh Âşûr, “Ezher”, **DIİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, XII, 62.

Abduh'un hareketini desteklemiştir. Hatta taleplerini yetkililere iletmeleri için Ezher öğrencilerini teşvik etmiştir.⁷⁹

1906 yılında Türkistan'da yayımlanan Vakit gazetesi, Japonya/Tokyo'da gerçekleştirilecek bir kongreden (Dinler Kongresi) bahsetmiştir.⁸⁰ *el-Livâ'* gazetesi bu kongreye, Mısır halkını ve İslâm dinini temsilen, ilim ve dil ehliyetini haiz iki ismi teklif etmiştir. Bu isimlerden biri Ferîd Vecdî'dir.⁸¹ Mustafa Kâmil, Ferîd Vecdî'ye bir mektup yazarak Japonya'daki kongreye onun katılmasını talep etmiş,⁸² Vecdî, kongre için Fransızca bir risâle hazırlayıp kongre yönetimine göndermiştir. Risâleyi *Sefîrû'l-İslâm ilâ sâ'iri'l-akvâm* adıyla Arapça'ya çevirmiştir.⁸³ Bu risalede, İslâm dininin belirli bir ümmete gönderilmiş yeni bir din olmadığını, Allah'ın bütün peygamberlerine vahyettiği din olup, mensuplarının tahrifi üzerine Muhammed (a.s.)'a yeniden indirildiğini vurgulamıştır.⁸⁴

İngiltere'nin Mısır'da idaresini kurup Yüksek komiser olarak atadığı Lord Kromer'in⁸⁵ düzenli olarak her yıl yazdığı raporlardan sonuncusu (1906), siyasî bir muhteva ile sınırlı kalmamış, İslâm dinine yönelik bazı değerlendirmeleri ihtiva etmiştir. Kromer bu raporda, İslâmî hükümlerin (kölelik uygulaması ve kadın-erkek ilişkilerine dair hükümler) modern düşünce ile çeliştiğini iddia etmiş, sosyal, cezaî ve dinî esasların tek bir kitapta toplanmasını eleştirmiştir. Bunun üzerine Vecdî, Kromer'ın görüşlerini reddeden yazılar kaleme almıştır.⁸⁶

1900 yılının sonlarından itibaren yayımlanmasına ara verdiği *el-Hayât* dergisini, 1906 yılının Mayıs ayında "İslâmî, Kültürel, Felsefî Dergi" sloganıyla yeniden yayımlamaya başlamış,⁸⁷ dergide beş bölüme yer vermiştir: 1) İslâm, geçmişi ve bugünü 2) Avrupâî şüphelerin çözümü 3) İslâm hakkındaki şüphelerin reddi 4) Metafizik (Bu bölümde hipnotizma ve ruh çağırma yoluyla ruhun varlığını ispat eden Avrupalı âlimlerin

⁷⁹ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.117.

⁸⁰ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.27.

⁸¹ Hâcîrî bu isimlerin Mahmut Salim Bey ve Ferîd Vecdî olduğunu aktarırken, el-Cündî, bu isimlerin Tantâvî Cevherî ve Ferîd Vecdî olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.101; el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.28.

⁸² Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.101.

⁸³ el-Cündî, kongrenin Vakit gazetesinin yaydığı yalan haber olduğunu, Ferîd Vecdî risaleyi kongre yönetimine göndermiş olsa da kongrenin aslında gerçekleşmediğini belirtmiştir. Bkz. el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.28.

⁸⁴ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.104.

⁸⁵ Ahmet Yaramış, "Mısır'da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, Sayı: 2 (Aralık 2007), s.125.

⁸⁶ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.150.

⁸⁷ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.73; Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.106.

araştırmalarına yer vermiştir.) 5) Vecdiyyât (Bu bölümde, eğitsel değer taşıyan ve felsefî düşünceleri ihtiva eden makâmelere yer vermiştir.)⁸⁸ Derginin yayımına, *ed-Düstûr* gazetesinin yayımlanmaya başladığı 16.11.1907 tarihine kadar düzenli olarak devam etmiştir.⁸⁹

Herhangi bir partinin ya da kurumun maddî desteğini almaksızın yayımlanan *ed-Düstûr* gazetesinde Vecdî'ye Abbas Akkad (ö. 1964) yardımcı olmuş,⁹⁰ kardeşi Ahmed Vecdî ve kardeşinin hukukçu arkadaşları da gazetede zaman zaman telif ve tercüme yazılar kaleme almışlardır.⁹¹ Yayına 1907-1910 yıllarında devam eden *ed-Düstûr* gazetesinde;⁹² bağımsızlık, özerklik gibi temel haklar üzerinde durulmuş, millî duyguların güçlenmesi, haklar ve ödevler hususunda halk bilincinin oluşturulması hedeflenmiş, Mısır reform hareketi canlandırılarak halk, eğitim ve öğretime teşvik edilmiştir.⁹³ Vecdî, okuyucuyu siyasî, ilmî, felsefî ve dinî konularda bilgilendirmek istemiş, ayrıca gazetede Avrupalı âlimlerin kitaplarından tercümelere yer vermiştir.⁹⁴ el-Hizbu'l-Vatanî üyesi olmasına rağmen, gazetesine partiler üstü bir nitelik kazandırmıştır. Eleştiri özgürlüğü yoksa gazetesini yayımlamasının bir anlamı olmayacağını düşünerek zaman zaman partisinin lideri Mustafa Kâmil'i ve partinin aldığı kararları eleştirmiştir.⁹⁵

Vecdî'nin Ezher'in ıslahı konusunda yazdığı makaleler, Ezherli öğrencilerin dikkatini çekmiş, öğrenciler ondan ders almak istemişlerdir.⁹⁶ Vecdî de bu konudaki görüşlerini uygulamaya koymak için konuyu Seyyid Muhammed Efendi Lisesi'nin müdürüne açtığında; okul müdürü öğrencilerine ders vermesi için okulunda yer ayırmıştır. Bu şekilde, "Medresetü'l-Ulûmi'l-Âliyye" olarak isimlendirilen okul açılmış, Vecdî burada öğrencilerine tek başına eğitim vermiştir.⁹⁷ Dinî ilimleri, modern bilimi ve felsefeyi bilip İslâm dinini modern yolla savunan bir grup ortaya çıkarmak isteyen Vecdî'nin okulu, Ezher öğrencilerden büyük rağbet görmüştür. Okul, başlangıçta herkese açık kılınmak istense de, derslere gelen bazı kişilerin, dersleri anlamaya yetersiz oldukları fark edilince, kabul için şer'î ilimlerde ileri derecelere ulaşmış olma şartı, derslere

⁸⁸ Hâcirî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.107.

⁸⁹ Hâcirî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.111, 158.

⁹⁰ Üveys, "Muhammed Ferîd Vecdî", *Edvâü's-Şeria*, s.456.

⁹¹ Üveys, "Muhammed Ferîd Vecdî", *Edvâü's-Şeria*, s.457.

⁹² el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.5-6.

⁹³ Hâcirî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.160.

⁹⁴ Hâcirî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.162.

⁹⁵ Hâcirî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.169.

⁹⁶ Hâcirî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.128.

⁹⁷ Hâcirî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.128-129.

zamanında gelmek, dersleri mazeretsiz aksatmamak gibi düzenlemeler getirilmiştir.⁹⁸ 1907 yılının ortalarında eğitime başlayan okulun ne zaman kapandığı tam olarak bilinmese de, *ed-Düstûr* gazetesindeki açıklamaların yayımlanmaya devam ettiği süre boyunca -en azından 1908 yılı Haziran ayının sonuna kadar- açık kaldığı düşünülmektedir.⁹⁹ Bu okul, Vecdî ile Reşîd Rızâ arasında husûmete sebep olmuştur. Vecdî'nin ilk dersini verip dersin özetini *el-Mü'eyyed*'de, sonra *el-Hayât* dergisinde yayımlamasının ardından Rızâ, Vecdî'nin okulunu ve ilk dersini *el-Menâr*'da eleştirmiştir.¹⁰⁰

Vecdî, gazetesinin basımını durdurduğu 1910 yılından Ezher yazı işlerinde göreve başladığı 1933 yılına kadar *el-Ehram*, *el-Muktataf* ve *el-Hilâl* gibi çeşitli günlük, haftalık ve aylık gazetelerde yazılar yazmış, çağın fikrî, siyasî ve sosyal gelişmelerini değerlendirmiştir. Bu dönemde, Vecdî'nin çalışmaları şu konularda derinleşmiştir: 1) Psikolojik araştırmalar yoluyla materyalist felsefenin çürütülmesi ve ruhun ispatı 2) İslâm'ın evrenselliği 3) Araplar'ın ve İslâm'ın modern medeniyete üstünlüğü 4) İlim ve din arasındaki ilişkinin selameti 5) İslâm'da aklın kaynağı.¹⁰¹

1910 yılında, *Dâ'iretü ma'ârifî'l-karnî'l-ışrîn* adlı çalışmasını hazırlamaya başlamıştır. 1918 yılına kadar devam ettiği çalışmasına destek sağlaması için özel bir matbaa satın almış, matbaanın adını “Dâ'iretü ma'ârifî'l-karnî'l-ışrîn” koymuştur. 1914-1918 savaş yıllarında, ansiklopedi çalışması ve ilmî araştırmaları ile meşgul olmuştur.¹⁰² Ansiklopedi çalışmasını tamamladıktan sonra 1921 yılında, materyalist düşüncenin reddi ve ruhçu görüşlerle ilgili bir eser (*Alâ atlâli'l-mezhebi'l-mâddî*) kaleme almıştır.¹⁰³ Bu çalışmada, ruhun ispatlanmasını konu alan Fransız astronom Camille Flammarion (1842-1925)'un *Ölüm ve Sırrı* adlı eserinin tercümesine de yer vermiştir.¹⁰⁴

15.11.1921-15.04.1922 tarihlerinde (toplamda on yedi sayı) *el-Vecdiyyât* adında bir dergi çıkarmıştır. Mesajını iletmek ve öğüt vermek için hayalin, ilmin ve mizahın

⁹⁸ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.129, 131.

⁹⁹ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.130, 132.

¹⁰⁰ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.133, 135, 137.

¹⁰¹ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.7, 70.

¹⁰² el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.6, 69.

¹⁰³ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.69.

¹⁰⁴ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.81.

birleştigi makâme üslûbunun etkili olacağını düşünmüş, erdemli bir hayatın örneğini bu yolla sunmak istemiştir.¹⁰⁵

9 Kasım 1922 tarihinde yeniden gazetecilik faaliyetine dönmüş, *ed-Düstûr* gazetesini yayımlamaya devam etmiştir.¹⁰⁶ 1932 yılında, Amerikan Üniversitesi'nde İslâm, Kur'an ve Muhammed (a.s.)'a hücum eden ve şüpheler ortaya atan bir kitabın çıkması üzerine *el-İslâm dînü'l-hidâye ve'l-islâh* adlı eserini yayımlamıştır.¹⁰⁷ Ayrıca öğretmenlerin toplumsal görevlerini îfâ etmelerinde yardımcı olacak bir eser (*Şerhu menhecû't-tâlim fi'l-medâris*) hazırlayarak bu eserde, Bakanlık'ın kararlarıyla ilgili pek çok bilgiye yer vermiştir.¹⁰⁸

11.09.1934 tarihinde Ezher dergisinin yazı işleri müdürlüğüne getirilmiştir.¹⁰⁹ 1952 yılına kadar bu görevine devam eden Vecdî, yaklaşık yirmi yıl boyunca sadece dinlenmeye ihtiyaç hissettiği bir ay (Aralık 1951) hariç yazılarını yayımlamıştır.¹¹⁰ Ona göre bu derginin amacı; İslâm'ın esaslarının sağlamlığını, ilkelerinin yüceliğini ve öğretilerinin bütün zaman ve mekânlarda geçerliliğini göstererek İslâm dinine hizmet etmektir.¹¹¹

Ezher Dergisi'ndeki görevinin ilk beş yılında, her ay çok sayıda makale kaleme alan Vecdî, sonraki yıllarda Ezherli yazar halkasının genişlemesiyle tek makale ile yetinmiştir.¹¹² Yazılarında, hac, hicret, Peygamber'in doğumu, ramazan gibi çeşitli İslâmî konulara yer verdiği gibi İslâm'a atılan şüphelerin, materyalist görüşlerin ve ateizmin reddi, Bahâilik ve Kâdiyânîlik'in saldırıları üzerinde de durmuştur.¹¹³

1.1.4. Vefatı

Vecdî, başarılı bir yayın hayatının ardından 15 Şubat 1954'de Kahire'de vefat etmiştir. Abdülhalim Üveys, Vecdî'nin hayatıyla ilgili yazdığı bir makâlede, cenazesinde ailesi,

¹⁰⁵ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.79-80.

¹⁰⁶ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.76.

¹⁰⁷ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.82.

¹⁰⁸ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.82-83.

¹⁰⁹ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.84.

¹¹⁰ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.84.

¹¹¹ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.86.

¹¹² el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.85.

¹¹³ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.85.

tanıdıkları ve komşuları dâhil olmak üzere on dört kişiden fazla kimsenin bulunmadığını belirtmiş, vefatının ardından ona gereken önemin verilmediğini ifâde etmiştir.¹¹⁴

1.2. Eserleri

Muhammed Ferîd Vecdî edebiyat, tefsir, kelâm, felsefe, eğitim ve sağlık gibi pek çok alanda eserler bırakmıştır.¹¹⁵ Ansiklopedi çalışmaları yapmış, *ed-Düstûr* gazetesini, *el-Hayât* ve *el-Vecdiyyât* dergilerini çıkarmış, Ezher dergisinin yazı işleri müdürü olarak yıllarca görev yapmıştır. Dönemin önemli gazete ve dergilerinde çok sayıda yazı kaleme almıştır.¹¹⁶

1.2.1. Edebî Eserleri ve Ansiklopedileri

- ***el-Vecdiyyât: Makâlâtün hayâliyye fî sebîlî'd-dîn ve'l-luga ve'l-vatan:*** Ferîd Vecdî'nin makâmelerine yer verdiği eseridir. Bu eser, 1911 yılında Vâiz matbaasında basılmıştır.¹¹⁷ Eserin ikinci baskısı, 1928 yılında yapılmıştır.¹¹⁸ 1928 yılında, *el-Vecdiyyât* adıyla yayımlanan eser,¹¹⁹ 1982 yılında, Abdülazîz Şeref ve el-Hafâcî'nin “Muhammed Ferîd Vecdî” ve “Arap Edebiyatında Makâme Türü” başlıklarını taşıyan takdim yazısı ile yeniden yayımlanmıştır.¹²⁰ Eserin muhteva ve üslûp özellikleri çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde ele alınmıştır.
- ***Kenzü'l-'ulûm ve'l-luga:*** 1905 yılında yayımına başlanan eser, 13 Şubat 1907 tarihinde tamamlanmıştır.¹²¹ Bu eser, yazarın daha sonra hazırladığı *Dâ'iretü-ma'ârif* adlı ansiklopediye temel teşkil etmiştir.¹²²

¹¹⁴ Üveys, “Muhammed Ferîd Vecdî”, *Edvâi's-Şeria*, s.466-467.

¹¹⁵ Cum'a, “Muhammed Ferîd Vecdî”, *Mecelletü'l-Edebi'l-İslamiyye*, s.54.

¹¹⁶ Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.188-190.

¹¹⁷ Yusuf b. İlyân Serkîs, **Mu'cemü'l-matbûâtî'l-'arabiyye ve'l-mu'arrebbe**, Kahire: Matbaatu Serkîs, 1928, II, 1452.

¹¹⁸ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.189.

¹¹⁹ Muhammed Ferîd Vecdî, **el-Vecdiyyât**, Kahire: Dâiretü Ma'ârifî'l-Karnî'l-'İşrîn, 1928.

¹²⁰ Muhammed Ferîd Vecdî, **el-Vecdiyyât: Makâmâtü Muhammed Ferîd Vecdî**, Abdülazîz Şeref ve Muhammed Abdülün'im Hafâcî (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî, 1982. Bu eserin takdim yazısı dışındaki bölümler, 1928 yılında Vecdî'nin kendisinin yayımladığı *el-Vecdiyyât* adlı kitapla aynıdır. Dolayısıyla, eserin derleme değil; te'lif bir eser olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. 1911 yılında Vâiz matbaasında basılan esere ulaşamamış olsak da, el-Cündî'nin bu eserin ikinci baskısının 1928 yılında yapıldığına dair ifadeleri, 1911 ve 1928 yıllarında yayımlanan eserin aynı olduğunu düşündürmektedir.

¹²¹ Hâcirî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.143.

¹²² Üveys, “Muhammed Ferîd Vecdî”, *Edvâi's-Şeria*, s.482-483.

Eserde, naklî ve aklî ilimler, sosyal bilimler ve doğa bilimleri, Arap dili, tarih ve coğrafya gibi ilim dallarına ait maddelerin yanı sıra meşhur zatların biyografileri ve tıbbî bilgiler yer almaktadır.¹²³

- **Dâ'iretü ma'ârifî'l-karnî'l-ışrîn:** 1910-1918 yıllarında Kahire'de yayımlanan eser, on ciltten oluşmaktadır.¹²⁴ Eserde Arap dili, sarf, nahiv, belâgat, tefsir, hadis, tıp, kimya, astronomi, felsefe, psikoloji, sosyoloji, ekonomi, tarih, mezhepler tarihi, fizikî ve siyasî coğrafya ve ekonomi gibi çeşitli ilim dallarına ait maddeler ve Doğu'nun ve Batı'nın ünlü isimlerinin biyografileri yer almaktadır.¹²⁵

Hüseyin Heykel, bu çalışmanın bir komisyon tarafından değil de, yalnızca bir kişi tarafından yazılmış olmasını eleştirmiş, eseri ilmî açıdan yetersiz bulmuştur. Yazarın belirli bir yöntem takip etmediğini, eserdeki bazı maddelerin gereğinden uzun, bazı maddelerin de çok kısa olduğunu ifâde etmiştir.¹²⁶

1.2.2. Tefsir Alanındaki Eserleri

- **Safvetü'l-irfân fî tefsîri'l-Kur'ân ve'l-Mushafu'l-müfesser:** Safvetü'l-irfân, Vecdî'nin 1903 yılı sonları, 1904 yılı başlarında yazmaya başladığı ve hazırlanması üç yıldan fazla süren *el-Mushafu'l-müfesser* adlı tefsirin mukaddimesidir. Bu mukaddime, tefsirin hazırlanma sürecinde 180 sayfa olarak basılmıştır.¹²⁷ Bu mukaddime, câhiliye döneminde Araplar'ın durumu, Kur'an'ın Arap toplumu üzerindeki etkisi, Kur'an'ın indirilişi, kıraatler, Kur'an'ın ezberlenmesi, istinsahı ve ilmî mucizeleri gibi konulara yer verilmiştir.¹²⁸ *el-Mushafu'l-müfesser* ise Vecdî'nin 1907 yılında, daha önce yayımlanan mukaddime ile beraber yayımladığı tefsir çalışmasıdır.¹²⁹ Bu eser üzerine ülkemizde iki tez çalışması yapılmıştır.¹³⁰

¹²³ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.140; el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 26.

¹²⁴ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.62-62.

¹²⁵ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.63.

¹²⁶ Hüseyin Heykel, **Fî evkâtî'l-ferâğ**, Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012, s.107-108.

¹²⁷ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.88.

¹²⁸ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.89.

¹²⁹ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.26.

¹³⁰ H. Mehmet Soysaldı, "Muhammed Ferid Vecdi ve el-Mushafu'l Müfesser İsimli Eserinin Tahlili", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Erciyes Üniversitesi SBE, 1990); Sema Geyin, "Son Devir Müfessirlerinden Muhammed Ferid Vecdi'nin Tefsir Görüşleri", (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Uludağ Üniversitesi SBE, 2011).

- *el-Edilletü'l-'ilmiyye 'alâ cevâzi tercemeti'l-Kur'an*: Eser, 1931 yılında Ezher Dergisi'nin Kur'an tercümesi ile ilgili tartışmaya yer verdiği sayısına ek olarak yayımlanmıştır.¹³¹ Eserde, Kur'an'ın tercüme edilmesine ilişkin karşıt görüşlere yer verilmiş ve Kur'an'ın tercüme edilmesinin sağladığı faydalar zikredilmiştir.¹³²

1.2.3. Kelâm Alanındaki Eserleri

- *el-Hadîkatü'l-fikriyye fî isbâti vücûdi'llâh bi'l-berâhîni't-tabî'iyye*: 1901 yılında yayımlanan eserde, Allah'a iman, insan ruhunun derinliklerinde var olan, insanın kaçamayacağı, öze ait bir nitelik olarak açıklanmıştır.¹³³ Mehmet Akif Ersoy tarafından Osmanlıca'ya tercüme edilen eser, Sırât-ı Müstakîm dergisinin 27-48. sayılarında parçalar halinde yayımlanmıştır.¹³⁴
- *el-İslâm fî 'asri'l-'ilm*: Mukaddimesi 1902 yılında basılan eserin tamamı, 1932 yılında iki cilt ve ekler halinde yayımlanmıştır.¹³⁵

Eserin ilk cildinde, “İnsan”, “Son Peygamberin Hayatı” ve “Metafizik” bölümlerine yer verilmiştir. Bu ciltte, insanın mahiyeti ve özellikleri anlatılmış, dönemin hâkim ruhu olarak görülen Avrupâî ruhun temelleri açıklanmış, bu ruhun Müslüman fert üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Peygamberlerin, milletlerin yücelmelerindeki rolüne dikkat çekilmiş ve modern dönemde dinin çöküşünü varsayan felsefî düşünceler eleştirilmiştir. İslâm'ın fıtrat dini olduğu vurgulanmıştır. Eserin metafizik bölümünde, spiritüalizmi ve ruhçu görüşleri savunan Avrupalı âlimlerin görüşlerine yer verilmiş, hipnotizma ve ruh çağırmanın ruhanî âlemi duyular yoluyla gösterdiği kabul edilmiştir.

Eserin ikinci cildinde, ilk ciltte yer alan bölümlerin (İnsan, Son Peygamber ve Metafizik) yanı sıra “Kur'an'ın İ'câzı”, “Japon Milleti”, “Dünyanın Yuvarlaklığı ve Dönmesi”, “İslâm Nedir?”, “Âlimler ve Din” gibi çeşitli başlıkları taşıyan çok sayıda bölüm yer almaktadır.

¹³¹ Üveys, “Muhammed Ferîd Vecdî”, *Edvâü's-Şeria*, s.484.

¹³² Üveys, “Muhammed Ferîd Vecdî”, *Edvâü's-Şeria*, s.484.

¹³³ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.67.

¹³⁴ Soysaldı, “Muhammed Ferîd Vecdî ve el-Mushafu'l Müfesser İsimli Eserinin Tahlili”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, s.23.

¹³⁵ Muhammed Ferîd Vecdî, *el-İslâm fî 'asri'l-'ilm*, Kahire: Matbaatü'l-Muahhid, 1932, I-II; Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.81,83.

Eserin eklerinde ise “Ümmetin Hastalığı ve İlacı”, “İlim Asrında İslâm”, “Metafizik”, “Ruh Çağırma ve Hipnotizma”, “Sosyal Bozulma Nereden Geldi?”, “Darwin Düşüncesi ve Din” gibi çeşitli başlıklar altında yazılar yer almaktadır.¹³⁶

- **Tatbîku’l-diyâneti’l-İslâmiyye alâ nevâmîsi’l-medeniyye:** Eser, *el-Medeniyye ve’l-İslâm*, *el-İslâm dînü’l-‘ilm ve’l-medeniyye* adlarıyla da bilinmektedir.¹³⁷ 1899 yılında ilk baskısı yapılan eser,¹³⁸ Abdullah Bâbî tarafından *Diyânet-i İslâmiyye’nin Kavâid-i Medeniyye’ye Tatbiki*, Kadir Zâkirî tarafından da *Medeniyet ve İslâm Tercümesi* adıyla Türkçe’ye çevrilmiştir.¹³⁹

Bu eserde yer alan başlıklar arasında “İnsan”, “Din ve İlim”, “İslâm Nedir?”, “Din Nedir?”, “Akıl Hürriyeti”, “Kişisel, Ailevî ve Toplumsal Görevler” ve “İslâm’a ve Müslümanlara Bakış” bulunmaktadır.¹⁴⁰

- **el-İslâm dînü’l-hidâye ve’l-islâh:** 1940 yılında Kahire’de yayımlanan eser, Tâhir et-Tunâhî tarafından 1962’de yeniden düzenlenerek neşredilmiştir.¹⁴¹ Altı bölümden oluşan eserin “Din ve Vahiy” başlığını taşıyan ilk bölümünde, din mefhumu üzerinde durulmuş, modern akılların vahiy konusundaki şüpheleri reddedilmiş, insanların din algıları değerlendirilmiştir. “İslâm: Aklın ve İlimin Otoritesi” başlığını taşıyan ikinci bölümde; İslâm’ın akıl dini olduğunu vurgulanmış, İslâm’ın insanı sürekli yükselmeye teşvik ettiği açıklanmış, ahlâkı inşa etmede İslâm’ın üslûbu açıklanmıştır. Üçüncü bölümde, İslâm’da kanun koyma yetkisinin özel bir grup ya da belli bir sınıfa münhasır olmadığı ve İslâm şeriatının Kur’an olduğunu açıklanmıştır. Dördüncü bölümde, İslâm’ın dünya üzerindeki etkisi konu edilmiştir. Beşinci bölümde, İslâm hakkındaki şüpheler reddedilmiştir. Son bölümde ise İslâm’da kadın konusu ele alınmıştır.¹⁴²
- **el-Mer’etü’l-müslime:** İslâm’ın kadına bakışını tenkit etmek amacıyla Kâsım Emîn tarafından yazılan *el-Mer’etü’l-cedîde* adlı esere, 1902 yılında yazılmış bir

¹³⁶ Muhammed Ferîd Vecdî, *el-İslâm fî ‘asri’l-‘ilm*, I-II.

¹³⁷ Yavuz, “Muhammed Ferîd Vecdî”, *DİA*, XII, s.395.

¹³⁸ Muhammed Ferîd Vecdî, *Tatbîku’l-diyâneti’l-İslâmiyye alâ nevâmîsi’l-medeniyye*, İstanbul: Matbaatü’l-Osmaniye, 1316 H.

¹³⁹ Muhammed Ferîd Vecdî, *Diyânet-i İslâmiyye’nin Kavâid-i Medeniyye’ye Tatbiki*, Abdullah Bobi (çev.), İstanbul: Haritonef Matbaası, 1904; Muhammed Ferîd Vecdî, *Medeniyet ve İslâm Tercümesi*, (çev. Zakir Kâdirî), Kazan: [y.y.], 1908.

¹⁴⁰ Muhammed Ferîd Vecdî, *Tatbîku’l-diyâneti’l-İslâmiyye alâ nevâmîsi’l-medeniyye*.

¹⁴¹ Yavuz, “Muhammed Ferîd Vecdî”, *DİA*, XII, 395.

¹⁴² Muhammed Ferîd Vecdî, *el-İslâm dînü’l-hidâye ve’l-islâh*, Kahire: Dârü’l-Hilâl, 1962.

reddiyedir.¹⁴³ Mehmet Akif Ersoy bu eseri *Müslüman Kadını* adıyla Türkçe'ye çevirmiş (İstanbul, 1325 H.),¹⁴⁴ bu tercüme ayrıca *Sırât-ı Müstakîm*'de yayımlanmıştır.¹⁴⁵

1972 yılında Mahmut Çamdibi tarafından sadeleştirilerek yeniden basılan eserde yer alan konular; kadın ve doğal vazifesi, beden ve ruh bakımından kadın ve erkek mukayesesi, kadının ev dışında erkeklerle beraber çalışması, kadının tesettürü ve Batı medeniyetindeki kadının durumudur. Vecdî, kadının aslî vazifesinin, insan cinsinin muhafaza ve devamını temin etmek olduğunu ifâde etmiştir. Bu vazifenin hamileliği, doğumu, emzirmeyi ve çocuğun terbiyesini gerektirdiğini açıklamıştır. Kadın ve erkek arasında maddî ve manevî açıdan büyük farklar olduğunu söyleyerek kadınların evlerini bırakıp en meşakkatli işlerde erkeklerle beraber çalışmalarını uygun görmemiştir. Kadının erkek işleriyle uğraşmasının, kadınlık melekelerinin kaybolmasına sebep olduğunu ifâde etmiştir. Tesettürü yüceltmış, Batı medeniyetinde kadınların kemâle giden bir yolu tutmuş olmadıklarını belirtmiştir.¹⁴⁶

- ***Nakdû kitâb fi's-şî'ri'l-câhilî:*** Tâhâ Hüseyin'in *Fi's-şî'ri'l-câhilî* adlı eserine 1926 yılında yazılmış bir reddiyedir. Vecdî bu eserde, Kur'an kıssalarını hayalî sayan ve Arap edebiyatı kaynaklarında câhiliye devrine nispet edilen şiirlerin bu döneme ait olmadığını iddia eden Tâhâ Hüseyin'in görüşlerine karşı çıkmıştır.¹⁴⁷
- ***es-Sîretü'l-Muhammediyye:*** Vecdî'nin nübüvvet, Muhammed (a.s.)'ın hayatı ve örnek ahlâkı hakkında yayımladığı makâlelerinin 1993 yılında Muhammed Receb Beyyûmî tarafından derlenmesi ile oluşmuştur.¹⁴⁸ Eserin başında, Vecdî'nin nübüvvet konusundaki görüşleri ile ilgili tanıtıcı bir yazı yer almaktadır. Burada, Vecdî'nin nübüvvet konusunda ilmî deliller aradığı, ilhamı ilmî bir delil olarak sunarak vahyi ispat etmek istediği belirtilmiştir.¹⁴⁹

¹⁴³ Yavuz, "Muhammed Ferîd Vecdî", *DîA*, XII, 395.

¹⁴⁴ Muhammed Ferîd Vecdî, *Müslüman Kadını*, Mehmed Akif Ersoy (çev.), İstanbul: Ahmed Seki Bey Matbaası, 1325 H.

¹⁴⁵ Yavuz, "Muhammed Ferîd Vecdî", *DîA*, XII, 395.

¹⁴⁶ Muhammed Ferîd Vecdî, *Müslüman Kadını*, Mehmet Akif Ersoy (çev.), Mahmut Çamdibi (sad.), İstanbul: Sinan Yayinevi, 1972.

¹⁴⁷ Muhammed Ferîd Vecdî, *Nakdû kitâbî's-şî'ri'l-câhilî*, Kahire: Dâiretu Ma'ârif, 1926.

¹⁴⁸ Muhammed Ferîd Vecdî, *es-Sîretü'l-Muhammediyye tahte zav'i'l-ilm ve'l-felsefe*, Kahire: ed-Dârü'l-Misriyyeti'l-Lübnâniyye, 1993.

¹⁴⁹ Vecdî, *es-Sîretü'l-Muhammediyye*, s.15-18.

- **Lord Kromer ve'l-İslâm:** 1908 yılında Kahire'de yayımlanan eser, İslâm'ın ictimâî ve siyasî bir nizam kurmaktan mahrum olduğunu iddia eden Lord Kromer'e yazılmış bir reddiyedir.¹⁵⁰
- **Sefîrû'l-İslâm ilâ sâ'iri'l-akvâm:** Japonya, Tokyo'da düzenleneceği duyurulan bir kongrede sunulmak üzere hazırlanmış bir tebliğdir. Fransızca olarak hazırlanan tebliğ, daha sonra *Sefîrû'l-İslâm ilâ sâ'iri'l-akvâm* adıyla Arapça'ya çevrilmiştir.¹⁵¹ Bu tebliğde, İslâm dininin evrenselliğine dikkat çekilmiştir.¹⁵²

1.2.4. Felsefe Alanındaki Eserleri

- **'Alâ atlâli'l-mezhebi'l-mâddî:** Materyalizm tenkit edilmek üzere 1921 yılında Kahire'de kaleme alınmıştır.¹⁵³
- **Mecmû'atü'r-resâ'ili'l-felsefiyye:** 1333/1914 yılında basılan eser,¹⁵⁴ materyalizm ve spiritualizm gibi felsefî akımlarla ilgili olup eserde materyalizm eleştirilmiştir.¹⁵⁵
- **el-Felsefetü'l-hakka fî bedâ'i'il-ekvân:** İnsan fizyolojisinin ilginç yanları, hayvanlarla bitkiler alemindeki şaşırtıcı tezahürler ve bunların Tanrı'nın varlığına delil oluşları gibi konuları ihtiva eden risâle, Halil Nimetullah tarafından *Felsefe-i Hakka* adıyla Türkçe'ye çevrilerek *Sırât-ı Müstakîm*'de yayımlanmıştır.¹⁵⁶

1.2.5. Eğitim Alanındaki Eserleri

- **Kitâbu'l-muallimîn:** 1918 yılında Mısır'da Dâ'iretü'l-Ma'ârif matbaasında basılan eser, Eğitim Bakanlığı'nın ilkokullar için yayımladığı eğitim yöntemlerinin ayrıntılı bir şerhidir.¹⁵⁷

¹⁵⁰ Yavuz, "Muhammed Ferîd Vecdî", *DİA*, XII, 395.

¹⁵¹ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.27-28.

¹⁵² Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.104.

¹⁵³ Yavuz, "Muhammed Ferîd Vecdî", *DİA*, XII, 395.

¹⁵⁴ Serkîs, *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-'arabiyye ve'l-mu'arrebbe*, II, 1452.

¹⁵⁵ Yavuz, "Muhammed Ferîd Vecdî", *DİA*, XII, 395.

¹⁵⁶ Yavuz, "Muhammed Ferîd Vecdî", *DİA*, XII, 395.

¹⁵⁷ Serkîs, *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-'arabiyye ve'l-mu'arrebbe*, II, 1451.

- **Şerhun li-minhâci'l-medârisi'l-ilzâmiyye:** Öğretmenlere ulvî görevlerinde yardımcı olmak üzere öğretim metotlarının açıklandığı, yaklaşık iki yüz sayfadan oluşan bir eserdir.¹⁵⁸

1.2.6. Sağlık Alanındaki Eseri

- **Düstûru't-tegazî:** Vecdî, 1914 yılından itibaren eşiyle beraber vejeteryan olmuş, vefat edinceye kadar yalnızca bitkisel besinler tercih etmiştir.¹⁵⁹ 1921 yılında yayımladığı bu eserde, vejetaryenlikle ilgili görüşlerini açıklamıştır. Eserde, sağlık uzmanlarının besin çeşitleri, değerleri, hastalık sebepleri ve hastalıktan korunma yolları ile ilgili makaleleri yer almaktadır.¹⁶⁰

1.2.7. Çıkardığı Gazete ve Dergiler

- **el-Hayât:** 1899-1900, 1906-1907, 1914-1915 yıllarında çıkarılan dergide, gerçek İslâm tasavvuru çizilmek istenmiş, dinin modern dönemde geçersiz kalıp, onun yerini ilmin aldığı şeklindeki düşünceler eleştirilmiş, İslâm'a yöneltilen şüphelere cevap verilmiş, ruhçu görüşlere ve Avrupalı âlimlerin ruhun varlığına dair araştırmalarına, hipnoz ve ruh çağırma gibi konulara yer verilmiştir. Dergide ayrıca makâmeleri ihtiva eden bir bölüme yer verilmiş, bu bölüm başlangıçta "Vasfu'l-Hâl bi-Lîsani'l-Hayâl", daha sonra "Hakâiku fî Hayâlât", en son "el-Vecdiyyât" şeklinde isimlendirilmiştir.¹⁶¹
- **ed-Düstûr:** 1907-1910, 1922-1933 yıllarında haftalık olarak çıkarılan bir gazetedir.¹⁶²
- **el-Vecdiyyât:** 1921-1922 yıllarında, toplam on yedi sayı olarak yayımlanmış bir dergidir.¹⁶³
- **Mecelletü Nûri'l-İslâm (Ezher Dergisi):** Ferîd Vecdî'nin 11 Eylül 1933 tarihinden Şubat, 1952'ye kadar yazı işleri müdürü olarak görev yaptığı dergidir.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Üveys, "Muhammed Ferîd Vecdî", *Edvâü's-Şeria*, s.485.

¹⁵⁹ Muhammed Ferîd Vecdî, *el-İslâm dînü'l-hidâye ve'l-islâh*, s.12.

¹⁶⁰ Üveys, "Muhammed Ferîd Vecdî", *Edvâü's-Şeria*, s.485. el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.83, 189.

¹⁶¹ Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.54-56, 107; el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.190.

¹⁶² el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.190.

¹⁶³ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.79, 190.

1.3. Edebî Kişiliği

Muhammed Ferîd Vecdî'nin edebî kişiliği hakkında bilgi vermeden önce onun yaşadığı dönemde (19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın ilk yarısı) nesrin genel durumu hakkında bilgi vermek istiyoruz. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar nesir dilinde anlamdan çok lafzî sanatların ağır bastığı bir yapı görünmektedir. Seci'lerle bezenmiş süslü ifadeleri kullanmakta büyük ölçüde el-Harîrî (ö. 516/1122)'nin üslubu taklit edilmiştir. Fakat yirminci yüzyılın başlarından itibaren nesir, modernleşme sürecine girmiş ve bu dönemde yetişen yazarlar serbest üslûbu benimsemişlerdir. Aynı dönemde Batı orijinli makâle, hikâye ve tiyatro gibi nesir türlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemin önemli nesir yazarları arasında Mustafa Lutfî el-Menfelûtî (1876-1924), Muhammed el-Müveylihî (1868-1930), Hâfız İbrâhim (1871-1932), Mustafa Sâdık er-Râfi'î (1881-1937), İbrahîm Abdulkâdir el-Mâzinî (1890-1949), Ahmed Emîn (1886-1954), Muhammed Hüseyin Heykel (1888-1956), Abbas Mahmud el-Akkâd (1889-1964), Ahmed Lutfi es-Seyyid (1872- 1963), Ahmed Hasan ez-Zeyyât (1885-1968)¹⁶⁵ Tâhâ Hüseyin (1889-1973), Mahmûd Teymûr (1894-1973) gibi isimler bulunmaktadır.¹⁶⁶

Aynı dönemde edebiyatçılar arasında Arap diliyle alakalı bazı mevzûlarda fikrî çatışmaların yaşandığı görülmektedir. Ahmed Lutfi es-Seyyid ve Tâhâ Hüseyin gibi yazarlar fasîh dilin sadeleştirilerek halkın anlayacağı bir hale getirilmesi gerektiğini savunurken, Mustafa Sâdık er-Râfi'î ve Şekîb Arslan (1869-1946) gibi muhafazakar yazarlar eskiye bağlı kalarak Kur'an'ın üslubunu ideal üslûp olarak göstermişlerdir. Muhammed Hüseyin Heykel ise ilhamını İslâm öncesi Firavunluk devrinden alan millî edebiyat anlayışını savunmuştur.¹⁶⁷

Üslûp konusunda yaşanan başka bir tartışmada, Selâme Mûsâ (1887-1958) edebiyatçıların mevzûdan ziyade söz sanatlarına önem vermelerini eleştirmiş, Halil Sekâkînî (1878-1953) basit bir üslûbu savunmuş, Şekîb Arslan ise belîğ bir üslûbu savunmuştur.¹⁶⁸

¹⁶⁴ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.83; Üveys, "Muhammed Ferîd Vecdî", *Edvau'ş-Şeria*, s.486.

¹⁶⁵ Ahmed Hasan ez-Zeyyât hakkında bilgi için bkz. Ali Benli, "Ahmed Hasan ez-Zeyyât ve Edebiyat Anlayışı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: 49 (Aralık, 2015), s.183.

¹⁶⁶ Mehmet Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Bursa: Emin Yayınları, 2009, s.181-184.

¹⁶⁷ Bedrettin Çetiner, "Taha Hüseyin, Hayatı, Eserleri ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri", (Öğretim Üyeliği Tezi, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü, 1981), s.14-15.

¹⁶⁸ Enver el-Cündî, *el-Meârikü'l-Edebiyye*, Mısır: Mektebetü'l-Anglo el-Mısriyye, 1983, s.205, 213.

Latin harflerinin kabulü mevzûunda Abdulazîz Fehmi (1870-1951) Türkiye’de olduğu gibi Latin harflerinin kabûlünü savunurken Muhammed Kurd Ali (1876-1953) böyle bir uygulamanın on beş asırlık ilmî, edebî ve dinî mirasın yok edilmesi anlamına geleceğini söyleyerek bu düşünceye karşı çıkmıştır.¹⁶⁹

Ferîd Vecdî’nin edebî kişiliğinden bahsedecek olursak, ilim ve kültür dünyası onu bir düşünce adamı, gazete ve dergi yazarı olarak tanıyıp bu özelliklerini ön plana çıkarsa da edebî yönü de göz ardı edilemez.¹⁷⁰ Onun edebî kişiliğini, edebiyat alanındaki çalışmaları çerçevesinde ortaya koymaya çalışacağız. Makâmeleri, makâmelerinde yer verdiği şiirleri ve edebî eserlere yönelttiği eleştirileri bu bağlamda düşünülebilir. Makâmelerini ve makâmelerinde yer alan şiirlerini çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde ele alacağımız için bu bölümde Vecdî’nin edebî eserlere yönelttiği eleştirilerini ortaya koymak istiyoruz.

Vecdî, yaşadığı dönemde yaşanan edebî tartışmaların pek çoğuna katılmamış olsa da İslâm Dini, Arapça ve Kur’an’la bağlantılı ve sosyal konularla ilişkili edebî meselelerde görüşlerini ifâde etmekten kaçınmamıştır. Üç esere yönelik eleştirilerini bu kapsamda ele alabiliriz. Bu eserler; Tâhâ Hüseyin’in (1889-1973) *Fi’s-şi’ri’l-câhilî* adlı eseri, Zekî Mübârek’in (1892-1952) *en-Nesru’l-fennî* adlı eseri ve Hüseyin Heykel’in (1888-1956) *Sevretu’l-edeb* adlı eseridir.¹⁷¹

Mısırlı düşünür, edebiyatçı ve eleştirmen olan Tâhâ Hüseyin’in 1926 yılında *Fi’s-şi’ri’l-câhilî* adlı eserini yayımlamasının ardından, esere pek çok eleştiri yöneltilmiştir. Neşrinden hemen sonra toplatılan eser,¹⁷² bazı ilave ve çıkartmalar yapılarak *Fi’l-edebi’l-câhilî* adıyla yeniden yayımlanmıştır.¹⁷³

Tâhâ Hüseyin *Fi’s-şi’ri’l-câhilî’de*, câhiliye şiirinin günümüze intikali problemini ele almıştır. Bu problem, câhiliye şiirinin ne derece ilk şekillerini muhafaza ettiği ve İslâmiyet’ten önceki döneme ait olup olmadığı ile ilgilidir. Problemin geçmişi eski

¹⁶⁹ el-Cündî, *el-Meârikü’l-Edebiyye*, s.95.

¹⁷⁰ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.139.

¹⁷¹ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.174.

¹⁷² Şükran Fazlıoğlu, “Tâhâ Hüseyin”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, XXXIX, 378.

¹⁷³ Esere eklenen “Cahiliye Nesri” başlıklı bölüm için bkz. Tâhâ Hüseyin, “Cahiliye Dönemi Nesri”, Celalettin Divlekci (çev.), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLVIII, Sayı: I (2007), s.177.

dönemlere uzansa da,¹⁷⁴ konuyla ilgili tartışmalar modern dönemde yeniden alevlenmiş, Hüseyin'in görüşleri, İslâm-Arap kamuoyunda büyük fırtınalar koparmıştır.¹⁷⁵

Tâhâ Hüseyin, bu eserde Arap edebiyatı alanındaki iki ekole dikkat çekmektedir. Bu ekoller; gelenekçiler ve yenilikçilerdir. Ona göre gelenekçiler, kadîm âlimlerin yolunu takip eden, kendilerine edebiyatta içtihat kapısını kapatanlardır. Yenilikçiler ise kadîm âlimlerin aktardıklarına şüphe ile yaklaşanlardır.¹⁷⁶ Tâhâ Hüseyin, yenilikçilerin yolunu takip ederek kadîm âlimlerin görüşlerine şüpheyle yaklaşmış, Descartes'ın felsefî yöntemini edebiyata uygulamak istemiştir.¹⁷⁷ Descartes yöntemini, "araştırmacının daha önce bildiği her şeyden soyutlanması ve araştırma konusuna boş bir zihin ile yönelmesi"¹⁷⁸ şeklinde açıklayan Hüseyin, araştırma sırasında millî kimlik, din gibi hususları devre dışı bırakarak sadece araştırma konusuna yönelmek gerektiğini savunmuştur.¹⁷⁹

Ferîd Vecdî, Tâhâ Hüseyin'in edebiyat araştırmasında Descartes yöntemini benimsemesini eleştirmiş, Kur'an'ın araştırma yöntemi sunan bazı âyetlerine dayanarak Kur'anî bir yöntemin Descartes yönteminden üstünlüğüne temas etmiştir.¹⁸⁰ Vecdî'ye göre bir Müslüman'dan hakikat araştırması esnasında dinî kabullerini göz ardı etmesini istemek yersiz bir taleptir. Bütün milletlerin eşit olduğunu söyleyen, kendi aleyhine de olsa adaletle hükmetmeyi emreden, vehme değil delile dayanmayı buyuran İslâm Dini'ni araştırma esnasında unutmak yersizdir.¹⁸¹

Tâhâ Hüseyin'in temel iddiası, câhiliye şiiri olarak isimlendirdiğimiz şiirin câhiliye dönemine ait olmadığı, İslâm'ın zuhurundan sonra türetilerek câhiliye dönemine isnat edildiğidir.¹⁸² Ona göre câhiliye şiiri olarak isimlendirilen malzeme, Kur'an ve hadislerin anlaşılmasında ölçü olamaz. Bilakis Kur'an, câhiliye asrını yansıtan en iyi

¹⁷⁴ Nihat Çetin, **Eski Arap Şiiri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973, s. 48.

¹⁷⁵ Mehmet Yalar, "Câhiliye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi," **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.17, Sayı: 2 (2008), s.97-98; Çetin, s.49; Kenan Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi I Cahiliye Dönemi**, Erzurum: Fenomen Yayınları, 2009, s.108, 110.

¹⁷⁶ Tâhâ Hüseyin, **Fi's-şi'ri'l-câhilî**, Tunus: Dârü'l-Maârif, [t.y.], s.15-17; Tâhâ Hüseyin, **Câhiliye Şiiri Üzerine**, Şaban Karataş (çev.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012, s.28-29.

¹⁷⁷ Hüseyin, *Fi's-şi'ri'l-câhilî*, s.23.

¹⁷⁸ Muhammed Ferîd Vecdî, *Nakdû kitâbi's-şi'ri'l-câhilî*, s.9; Hüseyin, *Fi's-şi'ri'l-câhilî*, s.23.

¹⁷⁹ Vecdî, *Nakdû kitâbi's-şi'ri'l-câhilî*, s.10; Hüseyin, *Fi's-şi'ri'l-câhilî*, s.24.

¹⁸⁰ Vecdî, *Nakdû kitâbi's-şi'ri'l-câhilî*, s.11-12.

¹⁸¹ Vecdî, *Nakdû kitâbi's-şi'ri'l-câhilî*, s.13.

¹⁸² Vecdî, *Nakdû kitâbi's-şi'ri'l-câhilî*, s.5.

aynadır.¹⁸³ Câhiliye şiiri ile Kur'an arasındaki bazı farklılıklar, câhiliye şiirinin gerçeği yansıtmadığını göstermektedir. Bu farklılıklar aşağıda maddeler halinde gösterilmiştir:

- 1) Câhiliye şiirinde, dînî şuurdan uzak bir yaşam tasvîr edilmektedir. Kur'an'da ise câhiliye toplumunun yeni din (İslâm) karşısında gösterdiği fanatik tutum görülmektedir. Bu durum, Kureyş'in çok güçlü dinî duyguları olan dindar bir kabile olduğunu göstermektedir.
- 2) Câhiliye dönemindeki Arap toplumu, câhiliye şiirlerinde yansıtıldığı gibi câhil ve kaba değildir. Kur'an, câhiliye toplumunun güçlü aklî hayatını ve tartışma gücünü yansıtmaktadır. Kureyş, ölümden sonraki hayat, yaratılış, Allah ile insanlar arasındaki ilişkinin imkânı ve mucize gibi dinî konuları tartışmıştır.¹⁸⁴
- 3) Câhiliye şiirinde, İslâm öncesi Araplar, kendi dışlarındaki dünyadan habersiz bir toplum olarak gösterilmektedir. Kur'an ise bunun tam zıttını söylemektedir. Araplar'ın çevrelerindeki toplumlarla ilişki halinde olduklarını, Fars ve Bizans siyasetiyle ilgilendiklerini anlatmaktadır.¹⁸⁵
- 4) Câhiliye şiiri, o dönemin Arap dilini de yansıtmamaktadır.¹⁸⁶

Vecdî, Kur'an'ın câhiliye asrını yansıtan bir ayna olmasına bir açıdan katılmaktadır: Kur'an, câhiliye döneminin düşünce ve sosyal yapısını yansıtmaktadır. Câhiliye toplumunun İslâm çağrısına itirazlarını içermekte ve bu itirazları çürütmektedir. Onun karşı çıktığı husus; Tâhâ Hüseyin'in, câhiliye döneminde Araplar'ın güçlü dinî yaşantılarının olduğunu, fikrî tartışmada başarılı olduklarını, zekâ ve ince duygulara sahip olduklarını, farklı toplumlarla ilişki halinde bulunduklarını, Fars ve Bizans siyasetiyle ilgilendiklerini, kaba, câhil bir millet olmayıp medenî bir millet olduklarını söylemesidir.¹⁸⁷

Tâhâ Hüseyin, Araplar'ın yeni gelen dini reddedip atalarından miras kalan dine sarılmalarını, güçlü dindarlıklarına delil gösterirken, Vecdî, câhiliye döneminde Araplar'ın zayıf dinî duygulara sahip olduklarını, atalarına körü körüne bağlı olup onlarla ifrat derecesinde övündüklerini ve yeni gelen dinin Muhammed (a.s.) ile

¹⁸³ Hüseyin, *Fi's-şi'ri'l-câhilî*, s.21.

¹⁸⁴ Hüseyin, *Fi's-şi'ri'l-câhilî*, s.31-32.

¹⁸⁵ Hüseyin, *Fi's-şi'ri'l-câhilî*, s.34.

¹⁸⁶ Hüseyin, *Fi's-şi'ri'l-câhilî*, s.36.

¹⁸⁷ Vecdî, *Nakdû kitâbi's-şi'ri'l-câhilî*, s.32-33.

gönderilmesine tepki gösterdiklerini ifâde etmiştir. Ona göre, câhiliye döneminde Araplar'ın güçlü dinî duyguları olsaydı, peygamberle tartışmalarında, belirli akide ve esaslara dayandıkları hissedilirdi. Oysa câhiliye döneminde Araplar, atalarının dininden vazgeçemeyeceklerini söyleyerek İslâm çağrısını âciz bir silahla karşılamışlardır.¹⁸⁸

Vecdî'ye göre Kur'an, câhiliye döneminde Araplar'ın zeki olduklarını ve tartışmada başarılı olduklarını göstermemektedir. Kur'an, câhiliye döneminde Araplar'dan sûrelerin bir benzerini getirmelerini isteyerek onları âciz bırakmıştır. Kur'an'ın uydurulmuş olduğunu haykırıp, Kur'an'ın benzerini ortaya koymakta âciz kalan bir toplumun ilmî güce ve tartışma becerisine sahip olduğu düşünülemez.¹⁸⁹

Tâhâ Hüseyin'in, câhiliye dönemindeki Araplar'ın çevresindeki milletlerle güçlü ilişkileri olduğuna, Bizans ve Fars siyaseti ile ilgilendiklerine yönelik iddialarına karşılık Vecdî, Araplar'ı iki grupta ele almıştır. Fars ve Bizans'a komşu olan Irak, Şam ve Yemen'de yaşayan Araplar ile yabancı milletlerden uzakta olan, Necit ve Hicaz'da yaşayan Araplar'ı ayrı değerlendirmiştir. İkinci grupta düşündüğü Araplar'ın her açıdan ilk gruptakinden farklı olduğunu, çevrelerindeki milletlerle güçlü ilişkilerinin bulunmadığını, Fars ve Bizans siyasetiyle ilgilenmediklerini ifâde etmiştir.¹⁹⁰

Tâhâ Hüseyin, soyları devam eden Araplarla ilgili genel kabul gören görüşü sorgulayarak,¹⁹¹ 'Arab-ı âribe dili olan Himyer dili ile 'Arab-ı müsta'ribenin dili arasında büyük farklar olduğunu zikrederek şu soruyu sormuştur: "*Şâyet İsmail'in çocukları Arapça'yı el-'Arab-ı Âribe denilen bu Araplar'dan öğrendilerse, 'Arab-ı Âribe ve 'Arab-ı Müsta'ribe arasındaki bu dil farkı nasıl olur?*"¹⁹² Ona göre bu sorunun cevabı şöyledir: İslâm'ın zuhuru ve putperest Araplarla olan şiddetli husûmet, ehl-i

¹⁸⁸ Vecdî, *Nakdû kitâbi'ş-şî'ri'l-câhilî*, s.35-36.

¹⁸⁹ Vecdî, *Nakdû kitâbi'ş-şî'ri'l-câhilî*, s.39.

¹⁹⁰ Vecdî, *Nakdû kitâbi'ş-şî'ri'l-câhilî*, s.46-47.

¹⁹¹ Geleneksel olarak Araplar, tarihi açıdan iki büyük kısma ayrılır: 1. 'Arab-ı bâide: Daha önce Arap yarımadasında yaşamakta iken zamanla çeşitli nedenlerle yok olup giden Araplar kastedilir. 2. 'Arab-ı bâkiye: Soyları devam eden Araplar olup bunlar da iki kola ayrılır: a) 'Arab-ı âribe: Bunlar halis Araplar olup, soyları Sâm b. Nûh'tan gelen Kahtân b. 'Âbir'e kadar dayanır. Bu itibarla bunlara Kahtânîler denir ve ana vatanları Yemen'dir. b) 'Arab-ı müsta'ribe: Soyu, Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail soyundan Adnân'a dayandığı için Adnânîler, İsmâilîler, Nizârîler veya Adnân'ın oğlu Me'add'a dayandığı için Me'addîler olarak adlandırılır. Mekke'ye geldiğinde İbranca veya Keldanca konuşan Hz. İsmail burada Yemen'den gelen Kahtânî asıllı Cürhümlüler arasında yetişmiş, onlardan Arapça öğrenmiş ve onlara karışmıştır. Bu nedenle Hz. İsmail soyundan gelen Adnânîlere "'Arab-ı müsta'ribe" adı verilmiştir. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, III, 273; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi I Cahiliye Dönemi*, s.29-30.

¹⁹² Hüseyin, *Fi'ş-şî'ri'l-câhilî*, s.37-38.

kitap olan Yahudi ve Hristiyanlarla sağlam bir bağın ortaya konulmasını gerektirmiştir. Böylece, Araplar ile Yahudiler arasında akrabalık hikâyesi kullanılmıştır.¹⁹³

Vecdî, Araplar'ın soyları ile ilgili geleneksel görüşü kabul etmiş, Adnânîler ile Kahtânîler'in dilindeki farklılıkları, siyasî ve iktisadî sebeplerle açıklamıştır. Ona göre, Yemen'in doğal kaynaklar bakımından zengin olması sebebiyle uzun süre Fars ve Habeşliler tarafından işgal edilmesi ve farklı bölgelerden tâcirlerin bu bölgeye gelmesi ile farklı dillerden pek çok lafız bu bölgede kullanılan dile geçmiştir.¹⁹⁴

Vecdî, İslâm ile Yahudilik arasında ve Kur'an ile Tevrat arasındaki bağı ispat etmek için bir hikâye uydurmaya ihtiyaç olmadığını ifâde etmiş, Kur'an'da Yahudilik'ten, Tevrat'tan, Hristiyanlık'tan, İncil'den, Mecûsîler'den ve Dehriyyûn'dan bahsedilmesini, Kur'an'ın bütün dinleri ıslah için gönderilişi ile açıklamıştır.¹⁹⁵

Muhammed Ferîd Vecdî'nin tenkit ettiği bir başka eser, Zekî Mübârek'in Paris Üniversitesi'nde 1931'de sunduğu edebiyata dair doktora tezidir (Eserin Arapça adı, *en-Nesrû'l-fennî fi'l-karnî'r-râbi' el-hicrî* şeklindedir.)¹⁹⁶ Vecdî, bu eseri iki hususta eleştirmiştir. Bunlardan ilki; Zekî Mübârek'in, Muhammed (a.s.)'in peygamber olarak gönderilmesinden önce Araplar'ın pek çok gelişmenin ardından hükümdarlık yetkisine erişmiş bir ümmet olduğunu söylemesidir. Zekî Mübârek'e göre, Nebî (a.s.) geldiğinde onları kalkındırmış, onlar da kalkınmışlar, onları fetihlere ve (siyasî) hâkimiyete yöneltmiş, kısa süre içerisinde bu gayeye erişmişlerdir.¹⁹⁷ Vecdî, bu husustaki görüşlerini şöyle açıklamaktadır: “Dil, anlayış ve konum bakımından Araplar'ın en üstünü olan Kureyş kabilesinde, peygamberin davetini ancak az sayıda kadın ve erkek kabul etmiş, Muhammed (a.s.)'a tabi olanlar zulme maruz kalmışlardır. Bu sebeple, Habeşistan'a göç gerçekleşmiştir. Muhammed (a.s.), bu zulüm altında on üç yıl kalmış, Kureyş, onun hicret edeceğini anladığında, onu öldürmeye teşebbüs etmiştir. Bütün bunlar açıkça göstermektedir ki; bu dönemde Kureyş, hükümranlığa hazır değildir. Uyanış ve yenilik davetçisi olan peygamberle savaşmış, on üç yıl boyunca directmiş, sonraki yıllarda da ancak inat ve tutuculukları artmıştır. Büyük bir nefretle

¹⁹³ Hüseyin, *Fi's-şî'ri'l-câhilî*, s.39.

¹⁹⁴ Vecdî, *Nakdû kitâbi's-şî'ri'l-câhilî*, s. 55.

¹⁹⁵ Vecdî, *Nakdû kitâbi's-şî'ri'l-câhilî*, s. 61.

¹⁹⁶ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.177-178.

¹⁹⁷ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.178.

peygamberle savaşı ve sonunda istemeden boyun eğen bu toplumun devlet kurmaya hazır olduğu düşünülemez.”¹⁹⁸

Vecdî'nin eleştirdiği ikinci husus; Mübârek'in, Araplar'da gelişmiş bir edebî nesrin olduğunu, Kur'an'ın ortaya çıkışının da bunu gösterdiğini söylemesidir. Mübarek'e göre, Kur'an gibi önemli ve belîğ bir kitabın fesahat, aruz, eleştiri ve ifâde yolları üzerinde düşünmemiş bir millette ortaya çıkması düşünülemez.¹⁹⁹ Vecdî'ye göre Mübarek, bu görüşünde Kur'an'a dayanmıştır. Aksi halde böyle bir sonuca ulaşması mümkün olmazdı. Çünkü Kur'an, câhiliye döneminden günümüze ulaşan tek yazılı eserdir. Kur'an, vahiy yoluyla gelmesi hasebiyle, insan gücünü aşarak inkılap tarihinin kaydettiği, en büyük değişimi ortaya koymak için peygamberin davet ettiği ölümsüz âyetler olduğunu Arap milletine göstermiştir. Bir devletin yükselişi, bir diğerinin çöküşü ve yabancı ülkelerinin haritalarındaki hızlı değişimler onun etkisindendir. Kur'an; üslûbu, nazmı ve mânâları ile Araplar nezdinde garîb olmasaydı, bu durum yeni dinin yayılması yolunda en büyük engel olurdu. Kur'an, o dönemdeki Araplar'ın bilmedikleri bir üslûpla gelmiştir. Gerek o dönemde gerekse günümüzde mûcizdir.²⁰⁰

Hüseyin Heykel'in *Sevretü'l-edeb* (Edebiyat Devrimi) adlı eserine gelince; Heykel, bu eserinde edebiyatın amacına yer vermiştir. Ona göre edebiyatın amacı, insanlara söz vasıtasıyla hayatta ve varlıkta doğru ve güzel olan şeyleri bildirmektir. Vecdî, onun bu tanımını eksik bularak edebiyatın yalnızca güzel ve doğru olan şeyleri değil, çirkin, yanlış ve kötü olan şeyleri de bildirdiğini, nesir ve şiir türünde yazılmış, kadîm ve modern pek çok edebî eserin bunu gösterdiğini ifade etmiştir.²⁰¹

Heykel, toplumdaki edebî duygunun eksikliği üzerinde durarak gelişmeye muhtaç olan Mısır'ın Batı toplumları gibi gelişebilmesi için onların yapmış olduğu rönesansın benzerini yapabileceğini vurgulamış, bu anlamda işe ifâde ve görüş özgürlüğünü savunmakla başlamıştır.²⁰²

Vecdî ise edebiyatın hayalî serbestlik kaosundan çıkması için ifade özgürlüğüne dair titiz bir değerlendirme yapmaktadır: “*Edebiyat dışında hangi hayal ürünü dörtte üç*

¹⁹⁸ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.178-179.

¹⁹⁹ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.179-180.

²⁰⁰ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.180.

²⁰¹ el-Cündî, *el-Meârikü'l-edebiye*, s.394.

²⁰² Mustafa Köse, “Muhammed Hüseyin Heykel ve Görüşleri”, (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi SBE, 2002), s.131.

sahte ürün çıkartabilir? Görünüşü şık, içi boş ve ehemmiyetsizdir. Yazarını, rızkını kazanmak için en aşağı nefsi arzuları pohpohlamaya iter. Kalem oynatan her kişi, omzundaki sorumluluğu unutmuştur.”

Vecdî, edebiyatın insan kültürünün doğuşundan beri yalnız ona verilen tehlikeli bir ayrıcalığa sahip olduğuna dikkat çekerek edebiyatın dilediği mecrada, hayalin ardından gitmek üzere serbest bırakıldığını açıklamıştır. İnsanların, filozofları ve âlimleri söyledikleri ve yazdıklarından sorumlu tutmak üzere pusuda beklerken edebiyatçılara son derece müsamahalı davrandıklarını ifâde etmiştir. Onların bütün tezatlarına; ciddilik ve mizahlarına, ahlâklı ya da ahlâksız olmalarına, mutedil olmalarına ya da aşırılıklarına hatta inançsızlık ve küfürlerine müsaade ettiklerini belirterek şöyle demiştir: *“Bu hürriyetin sınırlandırılmasına taraftar değiliz. Bu sanat ancak mutlak serbestlik atmosferinde, felsefî ve ilmî bağlardan sıyrılarak ürünlerini verebilir. Çünkü onun unsurlarından olan ‘hayal’ sınırlandırılırsa, alanı daraltılırsa ve en özel meziyetlerini yitirirse edebiyatçıya zarar verir, edîb üretimde bulunamaz. Ne var ki edebiyatçılar, bu özgürlüğü harcamış ve ne idüğü belirsiz gevezeler, ukalalar, pervasız zamparalar, onların arasında toplanmıştır. Hatta aralarında en alçak şehvanî eğilimlere çağıran ve edebiyatı nefsi hazların sahnesi kılanlar olmuştur. Edebiyatın zamanla kusurlardan arınıp kemâline erişmesinden de yine bu özgürlük sorumludur.”*²⁰³

Vecdî’nin Tâhâ Hüseyin, Zekî Mübârek ve Hüseyin Heykel’in eserlerine yönelik yaptığı eleştiriler, onun dönemindeki edebî meselelere duyarsız kalmadığını göstermektedir. Vecdî, câhiliye şiirinin günümüze intikali hususunda Hüseyin’in şüpheli yaklaşımını ve ortaya koyduğu iddiaları, telif ettiği eserde tenkit etmektedir. Bu eserde Vecdî, Hüseyin’in iddialarına temel oluşturan bilgilerin hatalı olduğunu göstermektedir. Geleneksel görüşü takip ederek câhiliye şiirinin günümüze intikali hususundaki şüpheleri ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Vecdî, Kur’an’a dayanarak Araplar’da gelişmiş bir nesrin bulunduğunu iddia eden Mübârek’e de karşı çıkarak Kur’an’ın eşsiz konumuna ve muciz yapısına dikkat çekmektedir. Ayrıca edebî faaliyet alanında özgürlüğün önemine dikkat çeken Heykel’in görüşlerine temkinli yaklaşp edebiyatın, nefsi hazların sahnesi olmasına karşı çıkmakta ve özgürlüğün edebiyattaki konumunu değerlendirmektedir.

²⁰³ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.252.

BÖLÜM 2: EL-VECDİYYÂT'IN İÇERİĞİ

Çalışmamızın konusunu teşkil eden ve 1982 yılında yayımlanan *el-Vecdîyyât: Makâmâtü Muhammed Ferîd Vecdî* adlı eser,²⁰⁴ Muhammed Ferîd Vecdî'nin on sekiz makâmesini ihtivâ etmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde, makâmeler râvî ve şahıs kadrosu, bölümleri, olay örgüsü, konuları ve zaman ve mekân unsurları açısından incelenecektir.

2.1. Birinci Vecdîyye

2.1.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

“Vidân dedi” (قَالَ الْوَحْدَانُ) ifadesiyle başlayan makâmenin râvîsi (anlatıcısı) “Vidân”dır.²⁰⁵ Vidân; meraklı, maceracı, bilgi ve hikmet aşığı bir kişidir ve arayış içinde olan bir insanı temsil etmektedir. Makâmede öne çıkan kahraman “Kont”tur. Kont, ahlâkî ve mistik bir yolu izleyen bir karakterdir. Makâmedeki diğer kahramanlar ise “Mösyö Edvar” (مسيو ادوار), “Mösyö Locran” (مسيو لوجران), “Mösyö Oscar” (مسيو أوسكار) ve “Mösyö Biryan” (مسيو بريان)dir. Mösyö Edvar, felsefî bir perspektifle olaylara yaklaşan kişiyi temsil ederken, Mösyö Locran mekanik tabiat düzeninin savunucusu durumundadır. Makâmede Vidân'ın, Mösyö Edvar ya da Mösyö Oscar'dan değil de Kont'tan etkilendiği görülmektedir. Bu durum, yazarın Kont ile temsil edilen ahlâkî ve mistik yolu yücelttiğini düşündürmektedir.

2.1.2. Bölümleri

Makâmenin giriş bölümünde, Vidân'ın İskenderiye'den Kahire'ye dönüş yolculuğunda tren kompartımanında yerini alması ve yolcularla ilgili gözlemleri anlatılmaktadır.²⁰⁶

²⁰⁴ Eserin 1928 baskısı için bkz. Muhammed Ferîd Vecdî, *el-Vecdîyyât*, Kahire: Matbaatu Dâ'iretü Ma'ârifî'l-Karnî'l-İşrîn, 1928.

²⁰⁵ “Bulmak, zenginleşmek, sevmek, üzölmek ve öfkelenmek” anlamlarındaki “vecd” kökünden masdar olan vidân kelimesi, insanın içinde bulunan ahlâkî otorite, ahlâkî değerler ve eylemler hakkında hüküm verme ve yargılama yeteneğini ifade etmektedir. Bkz. Osman Demir, “Vidân”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, XLIII, 100. Vidân; kişinin kendi ahlâk değerlerini dolaysız bir biçimde kendiliğinden yargılamasını sağlayan iç yeti ya da kişiyi bunu yapmaya yönelten iç duydur. Bkz. Abdulvahit İmamoglu, “Vidân Kavramının Psiko-Sosyal Tahlili”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.5, Sayı: 1 (2010), s.129.

²⁰⁶ Yazarın şehir adlarını tercih ederken kişisel yaşamından ilham aldığı görölmektedir. Nitekim İskenderiye ve Kahire şehirleri yazarın hayatında önemli yeri olan şehirlerdir. Vecdî, İskenderiye şehrinde dünyaya gelmiş (1878) ve çocukluğunu orada geçirmiştir. 1905 yılından sonra ise Kahire'de yaşamıştır. Bkz. Sema Geyin, “Muhammed Ferid Vecdi'nin Tefsir Anlayışı ve Yaşadığı Dönem Açısından Tefsirinin Değerlendirilmesi”, *Journal of Intercultural and Religious Studies*, 4 (2013), s.122.

Makâmenin gelişme bölümünde; yolcular arasında geçen fikrî tartışmalar, Vicdân'ın Kont'un sözlerinden etkilenip peşinden gitmesi ve kısa süre içerisinde farklı bir ülkeye götürülmesi, makâmenin sonuç bölümünde; Kont'un bülbüle dönüşmesi,²⁰⁷ Vicdân'ın ise Kont'la birlikte vakit geçirdiği mekâna (Tanta'daki otel odası) olağanüstü hızla geri götürülmesi anlatılmaktadır. Makâmenin giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinde yaşanan olaylar, mitlerde görülen “yola çıkma”, “erginlenme” ve “dönüş” süreçlerine benzemektedir.²⁰⁸

2.1.3. Olay Örgüsü

Vicdân'ın İskenderiye'den Kahire'ye trenle dönüşü esnasında yolcular arasında “Modern Medeniyette Ahlâk Krizi” adlı bir yazı üzerine sohbet başlar. Yolcular arasından Mösyö Locran, bu yazıyı eleştirerek insanın mekanik tabiat düzenine tâbî olduğunu savunur. Ona göre, insanın yaşadığı her hâl ve değişim mekanik tabiat kurallarına tâbîdir. Başka bir yolcu (Mösyö Edvar) Mösyö Locran'ı eleştirip onu materyalist felsefenin hâlâ tartışılan görüşlerine dayanmakla suçlar. Kont da Mösyö Locran'ı eleştirerek onun önemli bir hususu gözden kaçırdığını belirtir. Bu; insanın aklî kuvvelerinin manevî bir alana açıldığının yok sayılmasıdır. Nitekim insan, mekanik tabiat sistemine daima boyun eğmiş olsaydı, bugün eriştiği seviyeye yükselemezdi.

Kont'un sözleri kabinde bulunan herkesi etkiler. Vicdân da ondan çok etkilenir. Öyle ki; Kont Tanta'da indiğinde, onun hangi ufuklarda yüzdüğünü, hangi kaynaklardan beslendiğini öğrenmek için peşinden gider. Kont, Vicdân'a iç dünyasını açar, gizli ilimlerin kendisine sevdirdiğini söyler ve Vicdân'dan gözlerini kapatmasını ister. Vicdân, gözlerini kapatıp açtığında kendisini Fransız meclis binasında bulur. Mösyö Biryan, Londra konferansında siyasî faaliyetlerini meclis üyelerine anlatmaktadır. Vicdân, kalabalığın arasında Kont'u arar ama bulamaz. Konuşma tamamlandığında Vicdân da kalabalıkla beraber binadan ayrılır. Ailesine nerede olduğunu haber vermek için telgraf idaresine gider. Orada, görevli memura ulaşmaya çalışırken omzunda bir el hisseder. Bu el, Kont'un elidir.

²⁰⁷ Vecdî, “bülbül” lafzını metaforik anlamda kullanıyor olabilir. Nitekim mutasavvıflar veya tasavvufa meyyal şairlere göre bülbül, bu dünyada veya ten kafesinin içinde uzak kaldığı ezeli gül bahçesinin hasretiyle feryat eden bir Hak âşığını ifade etmektedir. Bkz. Cemal Kurnaz, “Bülbül”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, VI, 486.

²⁰⁸ Josept Campbell, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, 2. basım, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010.

Kont, Vicdân'a kendisini izlemesini söyler. Parka girdiklerinde ansızın yine kaybolur. Vicdân, Kont'u ararken bir sesle çağrıldığını fark eder. Bu ses, bülbül sûretine girmiş Kont'un sesidir. Vicdân'dan gözlerini kapatmasını ister. Vicdân, gözlerini kapatıp açtığı anda kendisini yeniden Tanta'daki otelde bulur.

2.1.4. Konu

Makâmede insanı tabiatın mekanik düzeni içinde pasif bir varlık olarak gören düşünceler eleştirilmektedir. O düşüncelerin savunucusu olan Mösyö Locran, Kont'un şu sözleriyle tenkit edilmektedir: *“İnsan, var olduğundan beri bu mekanik düzene boyun eğip sınırlı, maddî ihtiyaçlarını karşılamakla yetinseydi; ahlâkî açıdan maymunlardan üstün olmazdı.”*²⁰⁹ Ayrıca insanın, tabiat düzenine boyun eğmeyip ahlâkı ortaya çıkardığı şöyle ifade edilmektedir: *“Fakat o (insan), bu hayvanî mekanik güdülere karşı çıkıp genel ahlâkı ortaya koydu.”*²¹⁰

2.1.5. Zaman ve Mekân

Makâmedeki olayların 20. asırda geçtiğini, makâme içerisinde verilen bilgilerden dolayı olarak anlamaktayız. Makâmede bahsi geçen “Modern Medeniyette Ahlâk Krizi” başlıklı makâlenin, 20. asrın materyalist görüşlerini eleştirdiği ifade edilmektedir. Zamanla ilgili zikredilen bir husus da; râvînin Tanta'dan Fransa'ya göz açıp kapayıncaya kadar götürülmesidir. Makâmedeki mekân unsurlarına gelince; İskenderiye'den Kahire'ye giden tren kompartımanında başlayan olaylar, Tanta'da bir otel odasında, Fransa meclis binasında, telgraf idaresinde ve bir parkta devam etmektedir. Yazarın mekân seçiminde İskenderiye, Kahire, Tanta (Mısır'da bir şehir), Fransa gibi gerçek şehir ve ülke adlarından yararlandığı ancak mekânlar arası geçişte gerçeküstü tutum sergilediği görülmektedir. (Ülkeler arasındaki mesafeler sıra dışı bir şekilde çok kısa sürede kat edilmektedir.)

²⁰⁹ Vecdî, *el-Vecdîyyât*, s.53.

²¹⁰ Vecdî, *el-Vecdîyyât*, s.55.

2.2. İkinci Vecdiyye

2.2.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

Râvî Vicdân'dır. Vicdân, eğitime değer veren, merhametli, şiiri seven, felsefe ile ilgilenen bir kişidir. Makâmeye öne çıkan kahraman; bir sokak çocuğudur. Anne ve babası ayrı olan bu çocuk, aile sevgisinden mahrum, topluma karşı kin duyan bir kişidir. Buna rağmen mükemmel bir ezber kabiliyeti vardır, felsefeyle ilgilenmektedir ve pek çok yabancı dili bilmektedir. Makâmeye önce yaşlı bir adama, sonra bir bülbüle dönüşmektedir. Makâmeye, eğitimin önemini ortaya koymak için bir sokak çocuğu kahraman olarak seçilmiştir.

2.2.2. Bölümleri

Makâmenin giriş bölümünde Vicdân'ın evden çıkış sebebi (arkadaş ziyareti) açıklanmaktadır. Makâmenin gelişme bölümünde; Vicdân'ın bir sokak çocuğuyla karşılaşması, onun mükemmel ezber kabiliyetinden etkilenmesi ve birlikte Vicdân'ın evine gitmeleri anlatılmaktadır. Makâmenin sonuç bölümünde ise sokak çocuğu, önce bir ihtiyara sonra bir bülbüle dönüşmektedir.

2.2.3. Olay Örgüsü

Bir sabah arkadaşını ziyaret etmek için evinden çıkan Vicdân, Devâvin Caddesi'nde ilerlerken yedi yaşlarında, yalın ayak, kıyafetleri eski bir çocukla karşılaşır. Çocuk, toprağı elleriyle havaya saçmakta, evlerin duvarlarını kirletmektedir. Vicdân, çocuğun davranışlarından rahatsız olup ona durmasını söylese de çocuk, söylenenlere kulak asmaz. Vicdân, “*Yoldan geçenlerden ve burada oturanlardan utanmıyor musun?*” diye sorduğunda çocuk, “*Beni bu duruma terk edip benden utanmayandan ben neden utanayım?*” diye cevap verir. Çocuğun pratik cevabı Vicdân'ı etkiler. Ona anne ve babasını sorduğunda çocuk, cadde ve sokağı göstererek “*İşte onlar!*” der ve hayatını anlatmaya başlar. Anne ve babasının ayrılıp yeni yaşamlar kurduklarını, babasının merhametsiz tutum ve davranışlarını, annesinin evlendiği adam sebebiyle kendisine ilgi ve şefkat gösteremediğini anlatır.

Çocuk, yaşadıklarından dolayı topluma karşı kin doludur. Çevreye rahatsızlık vermesi de bu sebeptendir. Vicdân'dan empati kurmasını ister. Kendisini güneşin altında başı

açık, kızgın toprak üzerinde yalın ayak, sıcaktan ve soğuktan korumayan elbiseler içinde hayal etmesini ister. Vicdân, çocuğun sözlerinden etkilenir, evden hangi sebeple çıktığını dahi unuttur. Allah'ın ona üstün bir akıl bahsettiğini ve bu akıllı eğitimle geliştirebileceğini söyler. Çocuk da Vicdân'ın sözlerini, “akl-ı mesmû” (eğitim ve öğretimle kazanılan akıl)'nın öneminden bahseden bir şiirle destekler. Çocuğun mükemmel bir ezber kabiliyeti olduğunu düşünen Vicdân, onu denemek için Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî (ö. 354/965)'ye ait olan, sevgiliye duyulan özlemi anlatan beyitleri okur. Çocuğun, beyitleri ilk duyuşunda ezberlemesi Vicdân'ı çok etkiler, onu bırakmak istemez ve evine davet eder.

Eve geldiklerinde çalışma odasında bir sandalyeye oturarak yeni kıyafetler getirmek için odadan çıkar. Geri döndüğünde, onu elinde bir kitapla görür. Kitap, Alman materyalist bir yazarın *Maddenin Devinimi* adlı eseridir. Çocuk, Vicdân'a kitabın onda bıraktığı etkiyi ve madde konusundaki görüşlerini sorar. Vicdân, maddenin sonsuza kadar bölünemeyeceğini söyledikten sonra madde konusundaki bazı görüşleri açıklar. Maddenin cevher-i ferdden oluştuğu görüşünden ve maddenin kuvvet olduğu görüşünden bahseder. Bu esnada çocuk, konuyla ilgili kendi fikrini açıklar ve ikinci görüşü daha isabetli bulunduğunu belirtir.

Çocuğun yaşadığı şartlar ile sahip olduğu bilgi ve yeteneği bağdaştıramayan Vicdân, onun gerçek yüzünü görmek ister. Bu esnada çocuk, ay yüzlü bir ihtiyara dönüşür. Vicdân'a sosyal hayatta ihmal edilen “sokak çocukları”ndan bahseder. Onu toplumun ahlâkî çöküş sebepleri üzerinde düşünmeye sevk eder. Sözlerini tamamladığında ise bir bülbüle dönüşür.

2.2.4. Konu

Makâmelerde sokak çocuklarına önem verilmesi gerektiği, ihtiyar adama dönüşen sokak çocuğunun diliyle ifade edilmektedir: “Yollarda dolaşan bu çocuklara, alışkın olduğunuz üzere yoksulluğun ve câhilliğin mahvettiği ve ömür boyu aynı şekilde kalacak bir grup olarak değil; âriflerin baktığı şekilde, toplumunuzun esası olarak bakınız!”²¹¹ Ayrıca makâmelerde, bireyin yeteneklerinin eğitimle geliştirilmesi vurgulanmaktadır.²¹² Sokak çocuğunun doğuştan sahip olduğu akıl “akl-ı matbû” kavramıyla, eğitim ve

²¹¹ Vecdî, *el-Vecdîyyât*, s.80.

²¹² Vecdî, *el-Vecdîyyât*, s.69.

öğretimle kazanacağı akıl ise “akl-ı mesmû” kavramıyla ifâde edilmekte, matbû aklının mesmû akıl ile desteklenmezse bir fayda vermeyeceği anlatılmaktadır.²¹³

Vicdân ile sokak çocuğu arasında geçen konuşmada, maddeyle ilgili görüşlere de yer verilmekte, maddenin, bölünme kabul etmeyen “cevher-i ferd”den²¹⁴ oluştuğu görüşü sorgulanmaktadır. Maddenin, hızlı hareketinden dolayı cansız gibi görünen bir kuvvet olduğu düşüncesi daha makul görülmektedir. Bu konuda, delil olarak öne sürülen hususlar şunlardır:

*“Kuvvet, aklın hayal ettiği en basit şeydir. Şâyet kâinatın başlangıcı varsa; bu başlangıcın, en basit şey olması gerekir. Cevher-i ferd, en basit şey değildir. Onun uzunluğu, genişliği ve sertliği varken nasıl en basit şey olabilir?”*²¹⁵

2.2.5. Zaman ve Mekân

Makâmelerde zamanla ilgili verilen tek referans olayların “bir sabah” başladığının ifade edilmesidir. Makâmelerdeki mekân unsurlarına gelince; Vicdân’ın evinden çıkmasıyla başlayan olaylar, Devâvin Caddesi’nde (Kahire’de bir cadde) devam etmektedir. Makâmenin sonundaki mekân yine Vicdân’ın evidir. Yazarın mekân seçiminde gerçek hayata dayandığı, yaşadığı çevreden ilham aldığı görülmektedir.

2.3. Üçüncü Vecdiyye

2.3.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

Bu makâmelerde râvî Vicdân’dır. Vicdân, meraklı ve maceracı bir kişiliktir. Makâmelerde öne çıkan kahraman ise uçak sahibi bir adamdır. Makâmelerde yer alan diğer kahramanlar, farklı bir gezegenin sakinleri ve onların hocasıdır. Farklı gezegen sakinleri şeffaf tenli, güler yüzlü, düzgün vücutlu ve zeki varlıklar olarak tasvîr edilmektedir. Yaratıkların hocası ise bilge bir varlık olarak gösterilmektedir. Makâmelerdeki kahramanların hayâlî kişiler olduğu görülmektedir.

²¹³ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.69.

²¹⁴ Cevher-i ferd; İslâm kelâmcıları tarafından “atom” karşılığında kullanılan bir tâbirdir. Bkz. İlhan Kutluer, “Cevher”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, VII, 452.

²¹⁵ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.75-78.

2.3.2. Bölümleri

Makâmenin giriş bölümünde, Vicdân'ın Piramitler'e doğru at üstünde bir gezintiye çıktığından bahsedilmektedir. Makâmenin gelişme bölümünde; Vicdân'ın uçak sahibi bir adamla buluşması, yolculuğunda ona eşlik etmek istemesi, birlikte farklı bir gezegene gitmeleri ve orada yaratıkların hocasının huzuruna çıkmaları anlatılmaktadır. Makâmenin sonuç bölümünde ise uçağın sahibi olan adam bir bülbüle dönüşmekte ve "el-Hakîm b. Mürşid" olduğunu söylemektedir.²¹⁶

2.3.3. Olay Örgüsü

Vicdân, bir sabah at üzerinde Piramitler'e doğru ilerler. Oraya ulaştığında, atını bir bedevîye teslim ederek uçsuz bucaksız çölde yürümeye başlar. Bir saat kadar yürüdükten sonra uzakta bir silüet görür. Merak içinde bu silüete doğru gittiğinde yaşlı bir adamın bir uçağın yanında olduğunu fark eder. Selam verip onunla konuşmaya başlar. Uçağın adama ait olduğunu ve bu uçakla yolculuğa çıkacağını öğrenir. Yolculuğunda ona eşlik etmek ister. Adam, kendisine eşlik edecek kişide bazı vasıfların bulunması gerektiğini söylese de Vicdân, onu ikna etmeyi başarır ve birlikte uçağa binerler.

Vicdân, uçakta bulunan araç gereçleri incelemeye başlar. Gözlerini barometreye çevirir; barometre, normal basınç seviyesini göstermektedir. Uçak yükselir, harâbe kalıntılarını andıran şehir gözden kaybolur. Vicdân, yeniden barometrenin gösterdiği değere baktığında civanın, sıfırın altında duruncaya kadar düştüğünü fark eder. Bu, hava basıncının düştüğünün işaretidir fakat hâlâ yeryüzündeki gibi nefes alıp vermektedirler. Büyük bir merakla atmosferden uzaklıklarını soran Vicdân, beş yüz bin mil ötede olduklarını öğrendiğinde bayılacak gibi olur, hemen sonra sahte metanetine geri döner. Uçağın sahibi, yeryüzü âlimlerinin sınırlı bilgilerinden bahseder. Onların varlığın sınırlarına erişemediklerini söyleyip Vicdân'a bazı sırları göstermeyi vaat eder. Güneş gezegeninde ilk karşılaştıkları gezegende durup uçaktan inerler. Çevrelerini bir yaratık grubu kuşatır. Yaratıklar, Vicdân'ın hangi gezegenden olduğunu tartışır, aralarında bir uzlaşmaya varamayınca hocalarına sormaya karar verirler. Yüzü aşkın yaratık, Vicdân'ı yanlarına alarak yürümeye başlar. Gösterişli yapıların arasından geçerek

²¹⁶ "el-Hakîm b. Mürşid", Vicdân'ın pek çok makâmesinde ismi açıkça zikredilen, farklı suretlerde Vicdân'a görünen, ona sıra dışı deneyimler yaşatan böylece Vicdân'ın bilinçlenmesini sağlayan hayâlî kahramanın adıdır.

hocalarının oturduğu binaya gelirler. Vîcdân, kendini binlerce kişiyi alabilecek görkemli bir salonda bulur. Telefon sesine benzeyen bir sesle salon birden dolar. Hocaları gelir ve herkesi selamlar.

Vîcdân'ın hangi gezegenden olduğu sorulduğunda yaratıkların hocası, onun yeryüzü sakinlerinden olduğunu söyler. Sonra insanların vasıflarını anlatmaya başlar. İnsanların aralarındaki ihtilafları savaş yoluyla çözmeye çalıştıklarını, ahlâkî eğitime gereken önemi vermediklerini, alkol ve uyuşturucu kullandıklarını, kadınları sözleriyle ve davranışlarıyla incittiklerini ifâde eder. Ahlâksızlığı sıradan bir olay olarak algıladıklarını söyler. Sözlerini tamamladığında da Vîcdân'ı buldukları yere geri götürmelerini söyler.

İnsana yöneltilen eleştirilerin altında ezilen Vîcdân mahçup bir halde geri döner. Bu esnada omzunda zarif bir dokunuş hisseder. Uçağın sahibi ona “*Haydi yeryüzüne geri dönelim!*” der. Bütün bu yaşananlar sanki rüyadır. Vîcdân'ın aklı karışmış, yaşadıkları onu derinden etkilemiştir. Uçağın sahibine gelince Vîcdân'a yaşattıklarının ardından bir bûlbûle dönüşür.

2.3.4. Konu

Bu makâmde, bir gezegen yaratığının diliyle insanlara pekçok eleştiri getirilmektedir. Eleştirilerin odağında, insanların ahlâkî ve sosyal yaşamındaki hata ve kusurları vardır. Bunlar arasında; ihtilafların savaş yoluyla çözülmeye çalışılması, alkol ve uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklara sahip olunması, kadınlara kötü davranılması sayılabilir. İnsanların ahlâkî ve manevî eğitime gereken önemi vermediği, gezegen yaratığının şu ifâdeleri ile anlatılmaktadır: “*Ahlâkî eğitime gelince, yeryüzünde hâlâ görüntülerle sınırlı, ruhlara uzanmadı ve kalplere erişmedi.*”²¹⁷ Ayrıca “*Onlar (insanlar), ruhlarındaki kudreti ve manevî kuvvelerindeki büyük vasıfları görmekte kördürler.*”²¹⁸ ifadesiyle insanların, kendi güç ve kabiliyetlerinden bîhaber oldukları düşüncesi işlenmektedir.

²¹⁷ Vecdî, *el-Vecdîyyât*, s.94.

²¹⁸ Vecdî, *el-Vecdîyyât*, s.96-97.

2.3.5. Zaman ve Mekân

Makâmede, olayların “bir sabah” başladığı ve çölde yapılan yürüyüşün yaklaşık “bir saat” sürdüğü ifade edilmektedir. Mekânla ilgili unsurlara gelince; Piramitler’e yapılan yolculukla başlayan olaylar çölde, uçakta ve farklı bir gezegende geçmektedir. Yazarın mekân seçimlerine bakıldığında, gerçek mekânların (örneğin Piramitler) yanı sıra hayalî mekânların (örneğin farklı bir gezegen) kullanıldığı görülmektedir.

2.4. Dördüncü Vecdiyye

2.4.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

Makâmedeki râvî Vicdân’dır. Vicdân, yardımsever ve cömert bir kişidir. Makâmede öne çıkan kahraman ise bir dilencidir. Dilenci, farklı bir görünümle Vicdân’ın karşısına çıkan, aslında onun bilge hocası olan el-Hakîm b. Mürşid’dir. Diğer kahramanlar; kahve bahçesindeki iki adamdır. Onlardan ilki, toplumun kabul gören değerlerini savunan bir kişi iken ikincisi, toplumun değerlerini insanın ahlâkî gelişimi açısından sorgulayan bir kişidir.

2.4.2. Bölümleri

Makâmenin giriş bölümünde, Vicdân’ın Tevfîkiye Caddesi’nde (Kahire’de bir cadde) yaptığı yürüyüşten bahsedilmektedir. Gelişme bölümünde; Vicdân’ın bir dilencinin duasından etkilenmesi, ondan öğrendiği sırlı kelimelerle bir serçeye dönüşmesi sonra bir ağaca konup ağacın altında geçen konuşmaları dinlemesi anlatılmaktadır. Makâmenin sonuç bölümünde; dilencinin gerçek yüzü açığa çıkarılmakta; Vicdân’ın hocası “el-Hakîm b. Mürşid” olduğu anlaşılmaktadır.

2.4.3. Olay Örgüsü

Vicdân bir bahar günü, Tevfîkiye Caddesi’nde yürürken bir dilenci görür. Dilenci elini semâya kaldırmış, Allah’a dua etmektedir. Vicdân, dilencinin duasından etkilenip ona yardım etmek ister. Yaklaşıp neye ihtiyacı olduğunu sorar. Yüz dinar istediğini öğrenince hemen ona bu parayı verir. Huzur içinde oradan ayrılacağı esnada dilenci şöyle der: *“Evladım, benim paraya ihtiyacım yoktu. Sadece seni denemek istedim.”* Adam, Vicdân’ın taşıdığı güzel vasıflarla sır almaya ehil bir kişi olduğunu

düşünmektedir. Vicdân'dan sırrı korumak için söz alır ve ona bazı kelimeler öğretir. Bu kelimeler, onu dilediği sûrete çevirebilecektir.

Vicdân, eve gidip çalışma odasına kapanır, kelimeleri söyleyerek bir serçeye dönüşür. Sonra panikle eski haline döner. Korkusu geçince yeniden serçeye dönüşür ve çalışma odasının penceresinden çıkar. Kahire sokaklarında seviçle uçar. Üzerine konmadığı ağaç, girmedikleri bahçe bırakmaz. Bir kahve bahçesinde bir dalın üzerine konar. Ağacın altında iki adam konuşmaktadır. Adamlardan ilki arkadaşına, toplumda saygın bir kişi olmak için “cesur”, “geveze” ve “kaba” olması gerektiğini söylemektedir. Makam ve mevkî sahibi kişileri, öğrencilik dönemi arkadaşları gibi karşılayıp onlarla samimiyet kurmasını, sözlerinin doğruluğuna ve yanlışlığına aldırmaksızın dilediği gibi konuşmasını, sözünü kesmek isteyenleri duymazdan gelmesini ya da onları iğneleyip susturmasını, kaba kuvvet kullanmasını, küfretmesini hatta dövmesini tavsiye eder. İkinci adam ise arkadaşının sözlerini nasihat değil, şeytânî telkinler olarak görmektedir.

Vicdân, uçacağı esnada karşısında bir serçe belirir ve kendisine bahşedilen sırrı yersiz kullandığını; bu yüzden cezalandırılacağını söyleyerek “*İnsan sûretine geri dön!*” der. Serçe, sözlerini tamamladığında Vicdân insan sûretine geri döner; fakat hâlâ ağacın üzerindedir. Düşmemek için sıkıca dallara tutunur. Öğrendiği kelimeleri tekrarlar fakat nâfiledir. Bir yandan ağacın altındakilerden gizlenir, diğer yandan nasıl kurtulacağını düşünmeye başlar. Korku dolu bekleyişin ardından serçe yeniden belirir. Vicdân, merhamet dilenen gözlerle ona bakıp “*Bundan sonra beni kendi sûretimden başka bir sûrette görürsen, istediğin cezayı verirsin!*” der. Serçe, yeniden kelimeleri söyler ve Vicdân serçe sûretine geri döner. Vicdân, ona kim olduğunu sorduğunda serçe, “el-Hakîm b. Mürşid” olduğunu söyler. Bu kişi, Vicdân’a Tevfîkiye’de kelimeleri öğreten kişinin ta kendisidir.

2.4.4. Konu

Makâmede, toplumun değer yargılarındaki sapmalar ironik şekilde gösterilmektedir. Kahve bahçesinde oturan arkadaştan ilki, toplumda saygın bir kişi olmak için geveze, kaba ve alaycı olmayı öğütlerken aslında bu vasıflara sahip kişilerin toplumdaki haksız prestijlerine dikkat çekilmektedir.²¹⁹

²¹⁹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.109-112.

Makâmêde, dilencinin duasında “kesrette vahdet” düşüncesine îmâda bulunmaktadır. Dilencinin duası şöyledir: “Kendisinden başkasını görmediğim Allah’ım, görünenler çok da olsa, ancak senden dilerim. Görüntüler çok da olsa, ancak senin ihsanını isterim. Kaynaklar çeşitli de olsa, varlıkta birliğinin ve mevcûdattaki tecellilerinin çokluğunun hakkı için senden diliyorum.”²²⁰

Ayrıca bu makâmêde, Vicdân’ın vaktini serçe sûretinde geçirmesi bir serçe tarafından kınanmaktadır. Serçe, “En güzel sûrette yaratılmış olmana rağmen nasıl olup da hayvan şeklini üstün gördüğünü anlat”²²¹ sözleriyle Vicdân’ı tenkit etmektedir. Böylece insanın, varlıklar içerisindeki seçkin konumuna dikkat çekilmektedir.

2.4.5. Zaman ve Mekân

Makâmêdeki olayların “bir bahar günü” gerçekleştiği belirtilmektedir. Tevfikiye Caddesi’nde (Kahire’de bir cadde) başlayan olaylar, Vicdân’ın evinde, Kahire Sokakları’nda ve Kahire’de bir kahve bahçesinde devam etmektedir. Yazarın, yakın çevresinden ilham aldığı ve makâmêde gerçek mekânları kullandığı görülmektedir.

2.5. Beşinci Vecdiyye

2.5.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

Râvî Vicdân’dır. Vicdân, dilediğinde kuş sûretine girebilen bir kişidir.²²² Makâmêde öne çıkan kahraman, serçe sûretinde görünen el-Hakîm b. Mürşid’dir. Makâmêde yer alan diğer kahramanlar; deli olarak bilinen Ebu’l-İkbal, delilerin başı olan Ebu’r-Ri’bal, hüdhüd (çavuş kuşu) ve diğer kuşlardır. Makâmêde; akıl, bilgi, felsefe ve zerafet gibi mefhumlar delilerin diliyle ele alınmaktadır.²²³

²²⁰ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.102-103.

²²¹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.114.

²²² Râvînin “kuş” dönüşmesi, onun farklı ortamlarda yaşanan olaylara şahit olmasını ve yapılan konuşmaları kolayca dinlemesini sağlamaktadır. Kuş lafzının tasavvufî metinlerde metaforik kullanımına rastlanmaktadır. Örneğin Yunus Emre’nin bir beyitinde “Bir kuş olup uçmak gerek bir kenâra geçmek gerek / Bir şerbetten içmek gerek içenler ayrılmaz ola” denilmektedir. Erenler, madde âleminde mânâyâ bir rehber eşliğinde göç edip bedenlerine bağımlılıkları kalmadığından kendilerini “kuş”a benzetmektedirler. Bkz. Mustafa Tatcı, “Yunus Emre Şerhleri”, *Uluslar arası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul (26-27 Kasım 2010), s.121.

²²³ Yazar, “akıl”, “bilgi”, “felsefe” ve “zerâfet” gibi mefhumları, “deli” olarak nitelendirdiği kahramanlar aracılığıyla ele almakla hem okuyucuda hayret duygusu oluşturmakta hem de “bilme” eylemini akla hasretmediğini göstermektedir.

2.5.2. Bölümleri

Makâmenin giriş bölümünde Vicdân'ın, şehrin gürültüsünden kaçmak için bir gezintiye çıkmasından, kâinâtın sevincine ortak olmak için bir kumruya dönüşüp bir ağacın dalına konmasından bahsedilmektedir. Makâmenin gelişme bölümünde; Vicdân'ın deli olarak bilinen Ebu'l-İkbâl ile Ebu'r-Ri'bal arasında geçen konuşmaları dinlemesi ve sırlı kelimeleri unutmaması anlatılmaktadır. Makâmenin sonuç bölümünde ise serçenin Vicdân'a unuttuğu kelimeleri söyledikten sonra el-Hakîm b. Mürşid olduğunu açıklaması yer alır.

2.5.3. Olay Örgüsü

Vicdân, şehrin gürültüsünden uzaklaşmak için bir gezintiye çıkar. Bu sırada, kuşların ötüştüğü bir kuru görür. Bir saat için bile olsa kâinâtın sevincine ortak olmak ister ve kendisini kumruya dönüştürecek kelimeleri söyler. Sonra bir ağacın dalları arasına gizlenip diğer kuşlar gibi şakımaya başlar. Uzaktan bir adam silueti görünür. Kuşlar, Vicdân'a bu adamın deli Ebu'l-İkbal olduğunu ve sadece delilere iyi davrandığını söyler.

Vicdân, Ebu'l-İkbal'le konuşmak ister. Hemen insan sûretine bürünerek onun yanına gider. Ebu'l-İkbal, kim olduğunu sorduğunda “deli” olduğunu söyler. Ebu'l-İkbal bu söze güler; çünkü Vicdân'da aklın işaretleri âşikardır. Vicdân'a şöyle söyler: “*Deli olsaydın, benim gibi başı açık ve yalın ayak olurdun. Bedenini de sadece bir gömlek ve cilbabla örterdin, bazen bunlar dahi ağır gelirdi.*” Bu esnada, delilerin başı olan Ebu'r-Ri'bal gelir. Vicdân, dağınık saçlı bu adamı incelemeye başlar. Ebu'l-İkbal, Ebu'r-Ri'bal'e bazı sorular yöneltir. “*Akıl nedir?*” diye sorar. Ebu'r-Ri'bal, “*Bizdeki mi, onlardaki mi?*” diye karşılık verir. Ebu'l-İkbal, “*Onlardaki.*” deyince Ebu'r-Ri'bal, “*Duyu hükümlerinin karmaşık toplamından ibarettir.*” der. Ona göre duyu hükümleri, varlığın gerçek mahiyetini yansıtmaz, insana daha hassas duyular verilse varlığı farklı algılayacaktır. Ebu'l-İkbal ikinci sorusunu yönelterek “*Bilgi nedir?*” der. Ebu'r-Ri'bal, “*Onlardaki mi, bizdeki mi?*” diye cevap verir. Ebu'l-İkbal “*Onlardaki.*” deyince Ebu'r-Ri'bal, “*Bilgi, aklın oğludur.*” diyerek bilginin de akıl gibi duyuların esiri olduğunu söyler. Varlıklar arasındaki ilişkileri anlamada sınırlı kaldığını açıklar. Ebu'l-İkbal üçüncü sorusunu yöneltilir: “*Felsefe nedir?*” O da “*Aklın kızıdır.*” der. Felsefenin kibirlenerek mutlak hakikatın başı olduğunu iddia ettiğini söyler. Ebu'l-İkbal “*zerâfet*”i

sorduğunda, Ebu'r-Ri'bal, (akıllı insanlara göre) zerâfetin, “yapmacık davranmayı iyi bilmek” anlamına geldiğini söyler. “Medeniyet”i sorduğunda, (akıllı insanlara göre) medeniyetin, “bütün ahlâkî bağlardan kurtulmak” anlamına geldiğini açıklar.

Vicdân, iki delinin değil iki filozofun konuştuğunu düşünmektedir. Tam konuşmaya katılacaktır ki, onu kovalamaya başlarlar. Bunun üzerine Vicdân, serçeye dönüşüp uçar. İnsan sûretine dönmek istediğinde ise kelimeleri unuttur. Ona kelimeleri unutturanın, bu iki adam olduğunu düşünerek onları aramaya başlar. Hava kararmaya başladığında içini büyük bir endişe kaplar. Bir ağacın üzerine konarak başından geçenleri bir serçeye anlatır. Serçe, “*Seni bu sıkıntıdan kurtaracak bir veli tanıyorum.*” der ve bu velinin, el-Hakîm b. Mürşid olduğunu söyler. Ardından kanatlarını çırparak unuttuğu kelimeleri söyler. Vicdân, serçeye “*Sen O musun?*” diye sorar. Serçe, “*Evet, ben O'yum. Geldiğin yere git ve yaşadıklarından ders çıkar.*” der.

2.5.4. Konu

Bu makâmde duyusal bilginin, varlığın mahiyetini yansıtmakta sınırlı oluşuna dikkat çekilmektedir. Makâmde geçen, “*Bize daha hassas duyular verilmiş olsaydı, molekülleri kontrol edebilseydik varlığı başka bir şekilde görür, o yüksek bilince uygun bir düzende nesnelerin birbiriyle ilişkisini anlardık.*”²²⁴ ifâdesi, insanın duyu verilerinin özelliğine bağlı olarak algısal değişim yaşayacağını ifâde etmektedir. Ayrıca makâmde, zerâfetin yapmacık davranmayı iyi bilmek olarak, medeniyetin ise ahlâkî bağlardan kurtulmak şeklinde algılanması eleştirilmektedir.

2.5.5. Zaman ve Mekân

Makâmde geçen olaylar “bir gün” içinde yaşananları anlatmaktadır. Makâmenin sonlarında, “havanın kararmaya başladığı” ifade edilmektedir. Makâmedeki mekân ise bir korudur.

²²⁴ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.122.

2.6. Altıncı Vecdiyye

2.6.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

Râvî Vicdân'dır. Vicdân, erdemli olmak isteyen bir kişidir. Makâmeye öne çıkan kahraman; hayatın değerini bilen, bilge, yaşlı bir adamdır. Makâmeye yer alan diğer kahramanlar; amaçsız, serseri, tembel ve alaycı bir grup genç ve bir işçidir.

2.6.2. Bölümleri

Makâmenin giriş bölümünde; Vicdân'ın iş yorgunluğunu atmak için yürüyüşe çıkması ve bir kafeye girmesinden bahsedilmekte, orada bulunan gençlerle ilgili gözlemleri ve kafeye giren yaşlı adamın görünüş özellikleri anlatılmaktadır. Makâmenin gelişme bölümünde; Vicdân'ın yaşlı adamla alaycı gençler arasında geçen konuşmayı dinlemesi, yaşlı adamın sözlerinden etkilenip onunla vakit geçirmek istemesi ve sıradışı bir deneyim yaşayarak kısa sürede Mısır'dan Cezayir'e götürülmesi anlatılmaktadır. Makâmenin sonuç bölümünde; Cezayir'de yapayalnız kalan Vicdân'ın Mısır'ın Şobra bölgesinde olduğunu öğrendiğinde yaşadığı şaşkınlık ve bahçenin içinden ona seslenen, bülbül sûretine girmiş yaşlı adamın, zorluklar yaşanmadan feraha erişilemeyeceğini belirten sözleri aktarılmaktadır.

2.6.3. Olay Örgüsü

Vicdân, çalışmaktan yorulduğu bir gün, iş yerinden çıkıp yürümeye başlar. Biraz dinlenmek için bir kafeye girer. Aynı mekânda bulunan bir grup genç dikkatini çeker. Gençler gülüşerek sohbet etmekte, zaman zaman da seslerini yükseltmektedir. Bu esnada içeriye yaşı yetmiş geçmiş bir adam girer. Ak sakallı, kırmızı sarıklı, güzel ve temiz görümlü bu adamın çocuksu bir masumiyeti vardır.

Gençler, yaşlı adama ters ters bakarlar ve onu sorguya çekerler. Nereden gelip nereye gittiğini ve mesleğini sorarlar. Yaşlı adam, herkesin geldiği yerden gelip, herkesin gideceği yere gittiğini ve işçi olduğunu söyler. Yaşlı adama hangi yol üzerinde olduğu sorulunca, “*Beni amaca ulaştıracak şey üzerinde yürüyorum.*” der. Hangi amaca doğru gittiği sorulduğunda, her canlının amacına doğru gittiğini söyler. Gençler, yaşlı adamın cevaplarını çok kapalı bulup gülüşürler. Gençlerden birisi, yaşlı adamın âsâsını göstererek “*Bu ne?*” diye sorar. O da “*Sizin âsâ olarak isimlendirdiğiniz şey.*” diye

cevap verir. Genç, yaşlı adamın âsâyı nasıl isimlendirdiğini sorunca o, “hiçbir şey” diye cevap verir. Gençlerden biri, “O, acı çektirirken ona nasıl hiçbir şey dersin?” diyerek yaşlı adama âsâyı vurur, bunun üzerine âsâ kırılır.

Yaşlı adam, “Ben bu mekânlara vakit öldürmek ya da dinlenmek için değil, insanların nasıl saatlerini zayi ettiklerini, şereflerinin nasıl kaybolduğunu, ahlâklarının nasıl alçaldığını, kalplerinin hangi durumlarda öldüğünü görmek için geliyorum.” der ve kıymetli vakitlerini bu ortamlarda boşa harcadıklarını söyler. Yaşlı adamın sözleri gençleri etkiler ve pişmanlık hissiyle mekândan ayrılırlar. Geriye sadece Vicdân ve yaşlı adam kalır.

Vicdân, yaşlı adama selam verip fazilet sahibi kişileri sevdiğini söyleyerek ona iltifatta bulunur ve onunla vakit geçirmek ister. Birlikte yürümeye başlarlar. Yol boyunca gördükleri Vicdân’ı şaşırtır. Şâhâne köşklerin arasından geçerek ilerlerler. Bir deve kervanı görürler. Develerin üzerinde tahtırevanlar ve içlerinde yolcular vardır. Târihî bir surdan geçerek bambaşka bir beldeye girerler. Arkada görünen minareler, Mısır mîmarî yapısından oldukça farklıdır. Vicdân, arkadaşına nerede olduklarını sorduğunda Cezayir’in Tilimsan şehrinde olduğunu öğrenir. Daha on dakika önce Mısır, Şobra’da iken şimdi orada olmaları inanılacak gibi değildir.

Vicdân, memleketine nasıl döneceğini düşünmekten kendini alamaz. Yaşlı adama bu düşüncelerini açınca o, dönüş yolunda yürümesi gerektiğini söyleyip gözden kaybolur. Vicdân, çölün ortasında yapayalnızdır. Mesafeleri ve yanındaki parayı düşünür, birilerinden yardım alması gerekmektedir. Bir işçiye yaklaşıp yardım istediğinde işçi, bulundukları yerin Şobra olduğunu söyler; Vicdân aklını kaybedecek gibidir. Bu, arkadaşının ona oynadığı bir oyun olmalıdır. Kahire’ye dönmek için ilerlerken bahçenin içinden bir bülbülün onu çağırdığını fark eder. Bu, arkadaşının sesidir ve “Hiç acı yaşanmadan feraha erişilebilir mi?” diye sormaktadır.

2.6.4. Konu

Makâmede vaktini doğru kullanmayan insanların şiddete yöneldiği vurgulanmakta, vaktin değerinden habersiz, zamanını boşa harcayan gençler bir ihtiyar tarafından kınanmaktadır. İhtiyar adamın, “Diriler, vaktin altından olduğunu söylerler; size göre vakit topraktır. Ârifler nezdinde toprağın da değeri, çalışanların üzerinde hakkı

vardır.”²²⁵ sözleri vaktin değerini ortaya koymaktadır. Ayrıca makâmelerde, birtakım zorluklara katlanmadan feraha erişilemeyeceği gösterilmektedir.

2.6.5. Zaman ve Mekân

Makâme, râvînin çalışmaktan yorulduğu bir günü anlatmaktadır. Vîcdân’ın iş yerinden çıkmasıyla başlayan olaylar, Mısır’ın Şobra bölgesindeki bir kafede devam etmektedir. Makâmenin devamında Vîcdân’ın “on dakika” içerisinde Cezayir’in Tilimsan şehrine götürüldüğü, oradan nasıl döneceğini düşünerek umutsuzluğa düştüğü anda yeniden kendisini Mısır, Şobra’da bulduğu görülmektedir. Makâmelerde geçen mekânların gerçek mekânlar olduğu fakat mekânlar arasında olağanüstü hızla yolculukların yapıldığı söylenebilir.

2.7. Yedinci Vecdiyye

2.7.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

Râvî Vîcdân’dır. Vîcdân, maddî meşgalelerden dolayı doğadan uzaklaşmış bir kişidir. Makâmelerde öne çıkan kahraman, bülbül şekline girerek gerçek yüzünü saklayan, Vîcdân’ın hocası el-Hakîm b. Mürşid’dir. Makâmelerde yer alan diğer kahramanlar; nesrin ve yasemin çiçekleri, hüdhüd (çavuş kuşu) ve kanaryadır. Vîcdân, tabiattan uzaklaşan bir insanı temsil etmektedir. İnsanın tabiat karşısındaki duyarsızlığı çiçeklerin ve kuşların diliyle eleştirilmektedir.

2.7.2. Bölümleri

Makâmenin giriş bölümünde, Vîcdân’ın maddî meşgalelerden uzaklaşmak için bir bahçeye girmesi, gelişme bölümünde; çiçeklerin ve kuşların insan türü hakkındaki konuşmaları, sonuç bölümünde ise bülbülün, yaşlı bir adama dönüşerek “el-Hakîm b. Mürşid” olduğunu söylemesi, sonra yine bülbüle dönüşmesi anlatılmaktadır.

2.7.3. Olay Örgüsü

Maddî meşgaleler içinde mâneviyattan uzaklaşan Vîcdân kendini bir bahçeye atar. Eskiden bir bahçeye girdiğinde çiçekler ona gülümseyip kuşlar şarkı söylemektedir.

²²⁵ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.136.

Oysa şimdi rûhî kuvveleri öyle zayıflamıştır ki; bütün bu güzelliklerden mahrum haldedir.

Nesrin ile yasemin çiçeklerinin konuşmalarını işitir. Yasemin, “*Bu zavallı ne yapıyor?*” diye sormakta, nesrin ise “*Geçmişe dair izler arıyor.*” demektedir. Vicdân onlara selam verir ama ilgi göremez. Bir dalın üzerinde kendisini izleyen hüdhüdü (çavuş kuşu) fark edip ona da selam verir. Hüdhüd de ilgisiz bir şekilde kanatlarını çırpıp yükselir ve bir kanaryanın yanına gidip onunla konuşmaya başlar. Vicdân’ın bir zamanlar yanlarına gelirken sonraları bağlantısını kestiğini anlatır. Bu esnada bir silah sesi duyulur. Sesle birlikte kuşlar uçuşmaya başlar. Hüdhüd, kuşların yaşadıkları dramı; atış yapan gençlerin, kuşları boynu ve kanadı kırık, delik deşik halde nasıl yere düşürdüklerini anlatır.

Vicdân, merakla konuşmanın akıbetini beklerken kuşlarda bir hareketlenme görülür. Güzel görünümlü bir bülbül aralarına katılır. Bu kuş, sanki onların reisidir. Vicdân, dikkatle bülbüle baktığında onun, arkadaşı olduğunu anlar. Kuşlar topluluğunun dağılmaması için kendini hatırlatmaz ve can kulağıyla dinlemeye koyulur. Bülbül, kuşlara hangi mevzûda konuştuklarını sorar. Kuşlar, insanın hayvanların en aşağısı olduğunu söylerler. Bülbül ise insanın cismen hayvan da olsa terakkî kabiliyeti açısından üstün niteliklerinin bulunduğunu açıklar.

Kanarya, Fransız gökbilimci Camille Flammarion (1842-1925)’u örnek göstererek modern dönemde bazı ilim adamlarının görünmeyen âlemin varlığını ispat ettiklerini söyler. Yine İtalyan bilim adamı Galvani’nin (1737-1798) kurbağa gözlemine dayalı olarak hayvansal enerjiyi buluşundan bahseder. İnsanın kâinat hakkındaki bilgisine nazaran kendisiyle ilgili çok az şey bildiğini söyler.

Vicdân, konuşmanın bu noktasında kendini tutamaz, “*Selam sana ey güzel kainât!*” diye haykırır fakat kuşların kanat çırpışı ile sözü kesilir. Kuşlar dağılır, geriye sadece bülbül ve Vicdân kalır. Bülbül, Vicdân’a “*Ey kuşların casusu, zarar vermek için tetikte bekleyen kişi, sen kimsin?*” diye sorar. Vicdân, kendini hatırlatır. Bülbül ona, “*Seninle karşılaştığımda filozoftun. Şimdi ise zâlimsin.*” der. Vicdân cevap vereceği an, bülbül omzuna konar. Vicdân, onun gözlerinden öpmek isterken bülbül silkinir ve heybetli, yaşlı bir adama dönüşür. Kendini tanıtp el-Hakîm b. Mürşid olduğunu söyler. Yeniden

silkinir ve bülbüle dönüşür. Vicdân'la defalarca kez karşılaşacağını söyleyerek gözden kaybolur.

2.7.4. Konu

Makâmmede, doğaya karşı duyarlı olmak üzerinde durulmaktadır. Nitekim Vicdân, doğadan uzaklaşması sebebiyle çiçekler ve kuşlar tarafından dışlanmaktadır. Ayrıca bülbülün diliyle ifade edilen “*Terakkî kabiliyeti ile (insan), hayalin erişemeyeceği kemâle erişir.*”²²⁶ ibaresi insanın tekâmül kabiliyetine işaret etmektedir.

2.7.5. Zaman ve Mekân

Makâme, Vicdân'ın maddî meşgalelerden sıyrılmak istediği bir gün yaşadıklarını anlatmaktadır. Olaylar, bir bahçede geçmektedir. Yazarın mekân olarak bir bahçeyi seçmesi, Vicdân'ın doğayı; çiçekleri ve kuşları kolayca gözlemleyebilmesini sağlamaktadır.

2.8. Sekizinci Vecdiyye

2.8.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

Râvî Vicdân'dır. Makâmmede öne çıkan kahraman ise makâmenin sonunda bülbüle dönüşen yaşlı bir adamdır. Makâmmede yer alan diğer kahramanlar; ahlâk dışı davranışlar sergileyen serseri bir genç grubu ile insanların acımasız tutum ve davranışlarından yakınan hayvanlardır (Arslan, yılan, maymun, kartal, deve ve diğer hayvanlar).

Hayvan haklarını konu edinen makâmmede, kahraman olarak hayvanların kullanılması mânidârdır. Onların dilinden insanların eziyetlerini dinlemek, okuyucunun hayvan haklarıyla ilgili farkındalığını artırmaya katkı sağlamaktadır.

2.8.2. Bölümleri

Makâmenin giriş bölümünde, Vicdân'ın, Kahire'nin muhteşem yerlerine yaptığı gezi anlatılmakta, bu esnada tanık olduğu bir genç grubu ve onların davranışları tasvîr edilmektedir. Makâmenin gelişme bölümünde; yaşlı bir adamın, gençlere karşı çıkışı ve Vicdân'ın yaşlı adamdan etkilenmesi anlatılmaktadır. Yaşlı adam, makâmenin devamında Vicdân'ı deve sûretine çevirip hayvan kongresine göndermekte, Vicdân

²²⁶ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.156.

orada hayvanların, insanların zulmüne gösterdikleri isyana tanık olmaktadır. Makâmenin sonuç bölümünde yaşlı adam bülbüle dönüşmekte ve onun gerçekte el-Hakîm b. Mürşid olduğu anlaşılmaktadır.

2.8.3. Olay Örgüsü

Vicdân, Kahire'nin muhteşem yerlerini gezmektedir. Bu esnada, serseri bir genç grubuyla karşılaşır. Güzel kızları takip eden bu gençler, son derece ahlâksız ve utanmazdır. Çevrede bulunan insanlar da onların bu halini hiç umursamamaktadır.

İri cüsseli, yaşlı bir adam belirir. Bu adam, serseri gençleri durdurup onları arsızlıkla suçlar. Arzularına boyun eğdiklerini, bu halleriyle hayvanlara benzediklerini söyler. Çevrede bulunan diğer kişileri de rezilliğe sessiz kalmalarından dolayı eleştirir.

Vicdân, yaşlı adamla karşılaşmış olmasını önemli bir fırsat olarak görüp onu izlemeye başlar. Piramitler'e doğru bir mil kadar yürür. Son derece yorulmuş olsa da, onunla konuşabilecek kadar cesur değildir. Adam, Vicdân'ın içinden geçenleri anlamışçasına arkasına dönüp konuşmaya başlar. Ona kadîm dostuymuş gibi davranır. Vicdân, cesaretini toplayarak *“Efendim beni hatırlıyor fakat ben onu hatırlamıyorum. Bana kendini tanıtsa da ben de ona şükranlarımı sunsam!”* der. Adam, Vicdân ile beraber çeşitli tarihî yerleri gezdiklerini söyler. Vicdân, adama dikkatle bakar, onu farklı şekillerde hayal ederek hafızasını yoklar fakat hiçbir şey hatırlamaz.

Yaşlı adam, Vicdân'ı bir hayvan kongresine götürmek ister. Onu deve sûretine çevirip gözden kaybolur. Vicdân; uzun boynunu, ağır hörgücünü ve kırıksık cildini incelemeye başlar. Bu esnada hayvanlar grup grup gelmeye başlamıştır. Arslan, fil, kaplan, tilki, at, eşek, tavuk, kaplumbağa, kuzu, kurt, akrep, yılan... Bütün hayvanlar toplanır, çöl kalabalıklaşır. Hurma dalları da kuşlarla dolup taşar. Vicdân, develer güruhunda yerini alır.

Güçlü pazuları ve bilenmiş dişleriyle bir arslan, topluluğun arasından çıkıp yüksek bir yere kurulur ve gündemi duyurur. Gündem; insanların yaptıkları zulümdür. Arslan, konuşmasında insanların aşırıya gittiklerini söyler. Boğalar, koyunlar ve kanatlı hayvanlar (kazlar, tavuklar ve güvercinler) heyecanlanıp ayaklanırlar. Her biri insanla ilgili şikâyetlerini dile getirir. Arslan konuşmasına şöyle devam eder: *“İnsana, ihtiyacını gidermek için karada ve denizde avlanmak bir yere kadar helal kılınmıştır;*

fakat insan bu mübahlığın bütün yasakları helal kıldığını sanmıştır. Eğlenmek maksadıyla hayvanları avlamaya ve öldürmeye başlamıştır.”²²⁷ Yaban sığırları, geyikler ve dallardaki kuşlar da ayaklanır. Hepsi, insanın merhametsizliğinden dem vurur. Bütün hayvanlar, insanın şerrinden korunmak için çözüm aramaya başlar. Yılan, hep birlikte insanları yok etmeyi önerir. Kartal, bütün hayvanları insansız bir bölgeye göç etmeye çağırır. Yaşlı bir deve, hayvanların insanların zulmüne asırlarca sabrettiklerini söyledikten sonra “*Bir asır daha sabredemez miyiz?*” diye sorar. Devenin bu sözlerine bütün hayvanlar itiraz edip “*Peki, o asırdan sonra ne olacak?*” derler. Evcil hayvanlar ve kuzular bağırır, üzüntü ve ümitsizliklerini gösterirler. Bu esnada devenin verdiği bir haber, bütün hayvanları biraz olsun rahatlatır. Bu haber; bazı âlimlerin, et yemenin zararlarıyla ilgili ortaya koyduklarıdır.

Otomobil gürültüsü duyulur, bu gürültü ile yer sarsılır. Bütün hayvanlar kaçar. Vîcdân, çölde tek başına kalır. Bir süre sonra arkadaşını görür. Ona seslenir, hızla yanına gider ve yardım ister. Arkadaşı, önce gözlerini kapatmasını, sonra da açmasını ister. Vîcdân, insan sûretine geri döner, arkadaşısı ise bûlbûle dönüşür. Vîcdân ona dikkatle baktığında hocası el-Hakîm b. Mürşid olduğunu anlar.

2.8.4. Konu

Bu makâmde, ahlâk dışı davranışlar sergileyen genç grubu eleştirilmektedir. Yaşlı adam gençlere, “*Ey büyülenmiş (gençler)! Arsızlık sizde bu dereceye mi vardı? Ey akılsızlar güruhu! Sizi arzularınız yönlendiriyor. Aşağılıkta domuzlara benzediniz!*”²²⁸ diyerek tepki göstermektedir. Adamın eleştiri okları yalnızca ahlâksız gençlere yönelik değildir, ahlâk dışı davranışlara göz yuman herkes eleştirilmektedir: “*Farklı şekillerde de olsa herkes bu rezillikte eşit değil mi, çünkü içinde bulundukları durumu seyretmekten rahatsız olmuyorlar; engelleme cesareti göstermiyorlar.*”²²⁹ Ayrıca makâmde, toplum içerisinde masum bir grubun, havkale okumaya ve istircâyâ sığındıkları, münkere kalben karşı çıkmayı yeterli gördükleri ifade edilerek bu grup da tenkit edilmektedir.

²²⁸ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.170.

²²⁹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.170-171.

Makâmêde yer alan başka bir konu da; hayvan haklarının korunmasıdır. Vicdân, deve sûretinde bir hayvan kongresine katılmakta, hayvanların tepkisine tanık olmaktadır. Hayvanların isyan ettikleri hususlar; aşırı avlanma, eğlence maksadıyla hayvanların öldürülmesi vb. hususlardır.²³⁰ Makâmêde bir devenin, et yemenin zararlarından bahsetmesi, yazarın sağlık görüşleri ile yakından ilgilidir. 1914 yılında, eşiyle beraber vejeteryan olan yazarın, benimsediği sağlık ilkeleri makâmêde yansımaları bulunmaktadır.²³¹

2.8.5. Zaman ve Mekân

Makâmê, rüzgarın aheste aheste estiği bir gün yaşananları anlatmaktadır. Olaylar, Kahire Sokakları'nda, Piramitler'in civarında ve çölde geçmektedir. Makâmêdeki mekânlar gerçek mekânlardır.

2.9. Dokuzuncu Vecdiyye

2.9.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

Râvî Vicdân'dır. Makâmêde öne çıkan kahraman, hatip kılığına girmiş olan Vicdân'ın hocası el-Hakîm b. Mürşid'dir. (Makâmenin sonunda bülbüle dönüşmektedir.) Makâmêdeki diğer kahramanlar; Vicdân'ın arkadaşları, Cevvâl b. Hamdân ve cami cemaatidir. Makâmêde, kahramanın hatîp sûretinde karşımıza çıkarılması, dinî ve ahlâkî mesajların sunulmasını kolaylaştırmaktadır.

2.9.2. Bölümleri

Makâmenin giriş bölümünde; Vicdân ve arkadaşlarının kayıkla Nil gezintisi yapmak istedikleri, sahilde gördükleri bir adamı (Cevvâl b. Hamdân) da yanlarına alıp kayığa binmeleri anlatılmaktadır. (Ayrıca bu bölümde, Cevvâl b. Hamdân'ın görünüş özellikleri tasvîr edilmektedir.) Makâmenin gelişme bölümünde; kayıkla olağanüstü hızla yol alıp esrarengiz bir yere ulaşmaları, orada görkemli bir camiyle karşılaşmaları, hutbe dinleyip namaz kılmaları ve hatiple birlikte yeniden kayığa binmeleri anlatılmaktadır. Makâmenin sonuç bölümünde; hatip ansızın kaybolmakta sonra bülbül suretinde yeniden görünmektedir. Bülbül ve hatip suretinde görünen kişinin gerçekte el-Hakîm b. Mürşid olduğu anlaşılmaktadır.

²³⁰ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.174-180.

²³¹ el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s.83.

2.9.3. Olay Örgüsü

Vicdân ve arkadaşları, Nil gezintisi yapmak için bir kayık kiralılar. Kayığa binecekleri esnada kıyıda yaşlı bir adam görüp onu da yanlarına alırlar. Adam, isminin Cevvâl b. Hamdân olduğunu, Horasanlı olduğunu ve yolculuk yapmayı çok sevdiğini söyler. Onlarla birlikte olmaktan duyduğu memnuniyeti dile getirip mevzûyu edebiyata çeker. Kadîm şairlerin şiirlerinden konu açılır. Grupta bulunanlardan biri, Ebü't-Tayyib'in beyitlerinden okuyarak mevzûya dâhil olur. Bu beyitlerde, güzel kadının vefasızlığı, sevgi konusunda mutedil olmadığı anlatılmaktadır. Cevvâl, bu niteliklerin başka bir şairde erkek tabiatına yakıştırıldığını söyler. Böylece konuşmanın mevzûu, kadın ve erkeğin tabiatına döner. Karşıt görüşleri tartışmaya başlarlar. Çok geçmeden, kayığın uçsuz bucaksız denizin orta yerinde olduğunu fark ederler. Dahası kayık, dalgaları aşarak hızla ilerlemektedir. Paniğe kapılırlar. Cevvâl de aynı şekilde panik içindedir. Girit, Malta, Sardinya ve Kanarya Adaları görünür ardından Cebelitarık Boğazı'nı geçerler. Bütün bunlar olağanüstü hızla gerçekleşir. Okyanusa çıkarlar, Amerika kıtası görünür. Cevvâl, *“İzin verin, kendimi denize atayım, sahile ulaşmaya çalışayım; bu felaketten kurtulayım.”* diyerek kendini denize atar.

Birden kayalık bir sahil görünür, yeniden yaşam ümidine sarılırlar. Saatlerine baktıklarında bu yorucu yolculuğun yirmi dakikadan fazla sürmediğini anlarlar. Kayıktan inip kendilerini çorak araziye atarlar. Uzaktan görünen ağaç ve su silüetine yönelirler. İlerlediklerinde olağanüstü bir yapıyla karşılaşır. Beyaz mermerden yapılmış ve parlak sıvayla kaplı bu yapı bir camidir. Görkemli yapısına, ince zanaatına rağmen işlemsiz ve renksizdir. Bu esnada farklı milletlerden pek çok insanın oraya geldiğini görürler. Hepsi saf tutup dua ve istiğfar ederler. Vicdân ve arkadaşları da saflardaki yerini alır. Birkaç dakika içinde müezzin ezan okumaya başlar. Namazın sünnetini eda etmek için kalkarlar. Sonra hutbeyi beklemeye başlarlar.

Güzel görünümlü bir adam, minbere çıkıp namaz kılanları selamlar, Allah'a hamd-u senâda bulunup peygambere, âline ve ashâbına salât-u selam eder. Ardından hâzirûna vaaz ve nasihatte bulunur. Amellerini doğru tartıp dikkatle değerlendirmelerini söyler. Yaptıkları bütün iş ve davranışların meyvesini toplayacaklarını hatırlatır. Hayatı bir yarış alanına benzetir. Bu yarışta, hedefe ulaşamayıp yarı yolda kalanların kaderi ya da başkalarını suçlamamalarını söyler. Yol için hazırlık yapan ve azığını yanına alanların

amaçlarına ulaşacaklarını belirtir. Para kazanmak uğruna haram ve şüpheli yollara karışmamayı vurgular. İlim öğrenmeye, öğrenilen ile amel etmeye, ifrat ve tefritten kaçınmaya, insanı alçaltan eğilimlerden uzak durmaya teşvik eder. Konuşmasını, Allah'ın kişiyi hesaba çekmesinden önce kişinin kendini hesaba çekmesini öğütleyerek tamamlar.

Hutbeden sonra hatip cemaate namaz kıldırır. Namazdan sonra herkes tokalaşır birbirine sarılır ve dağılır. Geriye hatip, Vicdân ve arkadaşları kalır. Vicdân ve arkadaşları, hatibe başlarından geçenleri anlatır. Hatip, yaşananları ilginç bularak derin denizleri aşır uzak diyarlara geldikleri sihirli kayığı göstermelerini ister. Kayığa bindiklerinde, kayık birden suya kayıp hareket eder. Bir anda kendilerini Akdeniz'de bulurlar. Çok geçmeden Nil Nehri'ne ulaşırlar. Bu esnada hatibin yanlarında olmadığını fark ederler. Onun Nil'e düştüğünü sanıp rahmet okumaya başlarlar. Birden güzel nağmeler okuyan bir bülbül görürler. Vicdân bu bülbülü tanır. Onun el-Hakîm b. Mürşid olduğunu, aynı zamanda caminin hatibi olduğunu anlar. Ona pek çok soru yöneltir. Bülbül ise bugün gördüklerinin kâfi olduğunu, yeniden buluştuklarında sorularını cevaplayacağını söyleyerek uçar.

2.9.4. Konu

Makâmelerde verilmek istenen mesajlar hatibin sözlerine derç edilmiştir. Bu mesajlardan birisi de “insanın değeri” ile ilgilidir. Bu değerın kaynağı olarak insanın, Allah'ın halifesi olduğu düşüncesi işlenmektedir. Hatibin “*Fakat o (din), Allah'ın isimlerinin ve sıfatlarının tecellisi ve mahlûkattaki halifesi olduğunuzu bilmekle sizi sorumlu tutuyor.*”²³² ifâdesinde, insana yüklenen ilahî anlamı görmek mümkündür. Ayrıca hatip, vaazında dünya hayatını iyi değerlendirmeye, ahiret yaşamı için hazırlık yapmaya, ilim öğrenmeye ve öğrenilen ile amel etmeye ve aşırılıklardan kaçınmaya teşvik etmektedir.

2.9.5. Zaman ve Mekân

Makâmenin başında, olayların “bir cuma günü” gerçekleştiği ifâde edilmektedir. Makâmedeki kayık, mesafelerce uzaklığı “olağan üstü hızla” katetmiştir. Olaylar; Nil Nehri'nde, bir kayıkta başlamakta, kayığın Cebelitarık Boğazı'nı geçip Atlas Okyanusu'na çıkmasının ardından kayalık bir sahilde durmasıyla ıssız bir yerde ve

²³² Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.192.

orada bulunan bir camide devam etmektedir. Makâmenin sonunda, sihirli kayak Akdeniz'den geçip Nil Nehri'ne geri dönmektedir. Makâmede, uzak mesafelerin kısa zaman içerisinde kat edilmesi, makâmeye gerçek üstü nitelik kazandırmakta, okuyucuda hayret ve merak duygularının canlı tutulmasını sağlamaktadır.

2.10. Onuncu Vecdiyye

2.10.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

Râvî, iç sıkıntısından kurtulmak için yolculuğa çıkan Vicdân'dır. Makâmede öne çıkan kahraman ise kuşların hâkimi olan bir kartaldır. (Bu kartal aslında el-Hakîm b. Mürşid'dir.) Makâmede yer alan diğer kahramanlar; savcı konumundaki bir doğan, yırtıcı kuşlar ve diğer kuşlardır. Makâmede, kahraman olarak kuşların seçilmesi, makâmenin muhtevası ile yakından ilgilidir. Nitekim makâmede, insanların kuşlara verdikleri zarar anlatılmaktadır.

2.10.2. Bölümleri

Makâmenin giriş bölümünde, Vicdân'ın rahatlamak için Helvan'a (Mısır'da bir şehir) at üzerinde bir gezi yaptığı ifade edilmektedir. Atın nitelikleri ile ilgili açıklamalar da bu bölümde yer almaktadır. Vicdân'ın, yağmurdan korunmak için bir mağaraya sığınmasıyla gelişme bölümü başlamaktadır. Bu bölümde, Vicdân'ın mağara içinde ilerlemesi, mağaraya yansıyan ışığı takip ederek bambaşka bir dünyaya açılması, ardından kuşlar şehrine izinsiz girişi sebebiyle kuşların mahkemesinde yargılanması anlatılmaktadır. Makâmenin sonuç bölümünde ise hâkim konumunda olan bir kartal, Vicdân'ı pençesiyle yakalayıp Helvan'a geri götürmekte, önce bir insana sonra da bir bülbüle dönüşmektedir (Gerçekte ise el-Hakîm b. Mürşid'dir).

2.10.3. Olay Örgüsü

Vicdân rahatlamak için Helvan'a (Mısır'da bulunan bir il) gider. Orada kestane renginde, hızlı koşan bir ata binip Helvan'ın ovalarında ilerler. Birden gökyüzünü bulutlar kaplar. Geri dönmek istese de sulu sepken yağmur, önünü görmesine engel olur.

Bir mağara bulup içinde gizlenir. Mağarada, yırtıcı hayvanların olabileceğini düşünerek içini kontrol etmeye başlar. Bu esnada uzaktan güneş ışığının geldiğini fark eder.

Yağmurun dindiğini düşünerek atını bıraktığı yere geri döner. Yağmurun yağmakta olduğunu görüp yeniden mağaranın derinliklerinde güneş ışınlarının geldiği yöne doğru ilerler. Oraya ulaştığında harikulade bir manzarayla karşı karşıyadır. Ağaçların üzerinde çeşitli türde (bülbül, kumru, hüdhd, turna, güvercin, karga, tavus, kartal...) rengârenk kuşlar vardır. Birden yırtıcı kuşlar (kartal, doğan ve şahin) çevresini sarar. Yaşlı bir kartal ona, “*Bu gizli mekânı sana kim gösterdi?*” diye sorar. Vicdân, kötü bir amacı olmadığını söylese de kartalların reisi buna inanmaz ve Vicdân’a arkasından yürümesini söyler.

Vicdân ve kartal, çiçek kokularının yayıldığı yemyeşil bir bahçeye girerler. Önlerinde bir kartal, kral gibi makamına kurulmuştur. Arkada askere benzeyen kalabalık bir kuş grubu vardır. Çevreleri, farklı cinsten sayısız kuşla doludur. Bu kuşlar, dava duruşmasını seyreden kişilere benzemektedir. Bir kartal, hâkimin huzuruna çıkıp Vicdân’ın huzur ve emniyetlerini bozduğunu iddia eder. Savcı (bir doğan) kalkıp insanların hayvanlara zulmettiklerini, kuşları evlerinde hapsedip oyun ve eğlence için öldürdüklerini, Vicdân’ın da kuşlar şehrine izinsiz girerek suç işlediğini, bu sebeple ağır bir cezaya çarptırılmasını talep eder.

Vicdân, kuşlar krallığının ebedî sürmesini temenni ederek onların haklarını korumak istediğini söyler. Kuşlar, Vicdân’ın daha fazla konuşmasına müsaade etmeyerek ona duydukları öfke ve düşmanlığı gösterirler.

Herkes, hâkimin vereceği hükmü beklerken hâkim pençesiyle Vicdân’ı yakalar ve onu uçurarak Helvan’da atını bıraktığı yere götürür. Vicdân, cezalandırılmamış olmaktan duyduğu memnuniyetle hâkime teşekkür eder ve ona, “*Allah için sen kimsin?*” diye sorar. Hâkim, “*Gördüğün gibi bir kartal olamaz mıyım?*” der ve attığı kahkahanın ardından önce bir insana, sonra da bir bülbüle dönüşür. Vicdân, onun el-Hakîm b. Mürşid olduğunu anlar. Onunla vakit geçirmek ve sorularına cevap bulmak istese de el-Hakîm b. Mürşid uzaklaşır.

2.10.4. Konu

Makâmelerde, hayvan hakları ve kuşların korunması mevzû edilmektedir. Kuşların, evlerde hapsedilmesine, oyun ve eğlence için öldürülmesine karşı çıkmaktadır. Ayrıca makâmelerde, savcı konumunda olan bir doğanın diliyle insanların, hevâ ve heveslerine

göre yaşamaları, şeriatın onaylamadığı çirkin yollarla servet edinip servetlerini nefsi arzuları uğrunda harcamaları eleştirilmektedir.²³³

2.10.5. Zaman ve Mekân

Makâme, Vicdân'ın sıkıntılarından kurtulup rahatlamak istediği bir günü anlatmaktadır. Vicdân'ın Helvan'a (Mısır'da bir il) gitmesiyle başlayan olaylar, Helvan'da bir mağarada devam etmektedir. Mağaranın bir ağzının kuşlar şehrine açılmasıyla, makâmenin devamındaki olaylar kuşlar şehrinde geçmektedir. Makâmenin sonunda Vicdân yeniden Helvan'a dönmektedir.

2.11. On Birinci Vecdiyye

2.11.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

Râvî, sıkıntılarından kurtulmak için yolculuğa çıkan Vicdân'dır. Makâmede öne çıkan kahraman; makâmenin sonunda bülbüle dönüşen, kendisini medeniyetin öncüsü gören ihtiyar bir bedevîdir. Makâmede yer alan diğer kahramanlar; ihtiyar bedevînin yanında bulunan bir çocuk, Vicdân'ı Erdemli Şehir (الْمَدِينَةُ الْعَاضِلَةُ)'e götüren Acîbe adında bir deve, Vicdân'ı görünce yakalayıp polise götüren askerler, Erdemli Şehrin emîri ve Vicdân'ın, evinde misafir olduğu Ebû Süleyman isminde bir şahıstır. Makâmede, yazarın erdemli şehir idealini ortaya koyduğunu görmekteyiz.

2.11.2. Bölümleri

Makâmenin giriş bölümünde Vicdân'ın, üzüntüden sıyrılmak için Feyyum'a (Mısır'da bir il) yolculuk yaptığı anlatılmaktadır. Makâmenin gelişme bölümünde; Vicdân'ın, çölde yürürken bedevî bir ihtiyar ve bir çocukla karşılaşması, bedevî adamın Vicdân'ı, Acîbe adındaki devesiyle Erdemli Şehir'e göndermesi, Vicdân'ın Erdemli Şehir'de yakalanıp polise, sonra emîre götürülmesi, ardından Ebû Süleyman'ın evinde misafir olması anlatılmaktadır. Makâmenin sonuç bölümünde ise Vicdân'ın umutsuzluğa kapıldığı anda ihtiyar bir adamın (Aslında hocası el-Hakîm b. Mürşid'dir.) yardımıyla yeniden Feyyum'a dönüşü anlatılmaktadır.

²³³ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.204.

2.11.3. Olay Örgüsü

Vicdân, bir sabah üzüntüsünden sıyrılmak için Feyyum şehrine (Mısır'da bir şehir) doğru yola çıkar. Feyyum'un meşhur bahçelerinde dolaşır. Gördüğü manzara onun içini rahatlatmaya yetmez ve çöle doğru gider. İki mil kadar sonra ihtiyar bir adamla bir çocuğun konuştuğunu görür. İhtiyar adam, kendilerinin medeniyetin öncüleri olduklarını söylemektedir.

Vicdân, adamı incelemeye başlar. Onda, medeniyete dair hiçbir emare göremez. Medeniyetle neyi kastettiğini sorar. İhtiyar adam, medeniyetin; dar pantolon ve süslü palto giyip kravat takmaktan ibaret olmadığını söyler. Süslü cümlelerin ve oturma-kalkma âdâbının medeniyetin şekli yönünü oluşturduğunu açıklar. Vicdân, bedevînin etkileyici konuşmasını dinledikten sonra ona nereli olduğunu sorar. Bedevî adam, Erdemli Şehir'den geldiğini, Acîbe adlı devesinin Erdemli Şehir'e giden yolu bildiğini ve eğer isterse onu güvenle şehrin kapısına götüreceğini söyler.

Vicdân, deveye binerek Erdemli Şehir'e doğru yola çıkar. Bir mil kadar gittiklerinde deve hızını artırır. Vicdân, havanın yüzüne çarpmasından rahatsız olarak yüzünü örter. Devenin yavaşladığını hissettiğinde gözünü açar. Kendini, rengârenk bahçelerin ortasında bulur. Deveden inip yürümeye başlar. Görkemli bir kapının önünde, bedevî kıyafetli askerlerin sıralandığını görür. Askerler, Vicdân'ı fark ettiklerinde onu polise götürürler. Polis, Vicdân'ı sorguya çekmeye başlar. Vicdân'ın, Feyyum şehrinden çok kısa sürede, rahat bir şekilde geldiğini öğrendiğinde bu şehrin güvenli yolunu kimden öğrendiğini sorar. Vicdân, başından geçenleri ve karşılaştığı bedevîyi anlatır. Polis, Vicdân'ı dinledikten sonra onu salondan çıkarıp bir otomobile bindirir. Geniş ve temiz caddeleri yarararak ilerlerler. Caddelerde, güzel bahçeler içinde inci berraklığında köşkler vardır. Vicdân sanki cennettedir. Gördüğü binaları dikkatle inceler, yapıların mükemmel inşası onu büyüler. Nihâyet muhteşem bir bahçenin ortasında, parlak beyaz bir mermer parçasını andıran saraya ulaşırlar. Bu muhteşem sarayda emîrin huzuruna çıkarlar. Vicdân, yaşadıklarını emîre de anlatır. Emîr, Vicdân'ın yüce bir ruh tarafından bu diyara gönderildiğini anlar. Yanındakilerden birine, *“Ebû Süleyman, onu evine götür. Allah, vatanına dönmesini kolaylaştırıncaya kadar, elinden geldiğince onunla ilgilen!”* der.

Ebû Süleyman, yalanlardan bıkmış bir millet olduklarını, kalpleri ile akıllarının, bilgileri ile davranışlarının çeliştiği bir yaşama tenezzül etmediklerini, Kur'an'ı ve sünneti düstur edindiklerini, hakikate âşık kişiler olduklarını, marifete dayalı yaşamlarında Sünnetullah'a uygun yaşadıklarını ifâde eder. Bu şehri mükemmel şekilde inşa ettiklerini, kısa sürede şeklî ve manevî açılardan büyük ilerlemeler kaydettiklerini anlatır.

Güneş batmak üzeredir. Vicdân, geri dönmek ister. Fakat gideceği mesafe, beş bin fersah uzaklıktadır. Şehir meydanına koşarak deveyi aramaya başlar. Kimse Acîbe'nin nerede olduğunu bilmez. Umutsuzluk içinde ne yapacağını düşünürken dalların arasından arkadaşı bülbülün yumuşak sesini duyar. Ona, “*Vefalı hocam, bana yetiş, sen ne güzel bir dostsun!*” der. Bülbül, “Acîbe!” diye bağırır. Acîbe hemen gelip yere çöker. Vicdân, deveye biner, birkaç dakika içinde Feyyum çöllerindedir.

2.11.4. Konu

Makâmeye arzu ve heveslere göre değil, akla göre hareket etmek gerektiği düşüncesi işlenmektedir. Makâmedeki ihtiyar bedevî, çocuğa şöyle nasihat etmektedir: “*Muhakkak akıl, insana en iyi yol gösterici; ilim, en doğru yoldur. Bu prensipten kaçarsan arzuların seni delalete götürür!*”²³⁴ Medeniyetin kılık kıyafet, oturma-kalkma ve konuşma şekillerinden ibaret olmadığı gösterilmektedir. Toplumda ahlâkî açıdan çöküş varsa, yüksek binaların, ışıklı caddelerin, ileri teknoloji araçlarının değersiz olacağı ifâde edilerek medenîyetin manevî yönüne önem atfedilmektedir.²³⁵

Yazarın şehir ütopyası resmedilmektedir. Makâmeye bahsi geçen Erdemli Şehir, doğanın ve teknik ilerlemenin mükemmel uyumunun yakalandığı, Kur'an ve Sünnet'in esaslarına uygun bir yaşamın benimsendiği, ilme ve ilmî müesseselere önem verilen, mutlu ve sağlıklı bireylerden oluşan bir şehir olarak tasvîr edilmektedir.²³⁶ Ayrıca makâmeye, zorlukların ve sıkıntıların ardından gelen ferahlığa dikkat çekilerek, güzel sonuçlara ulaşmak için birtakım zorluklara katlanmak gerektiği “*Yüceliğe kolayca*

²³⁴ Vecdî, *el-Vecdîyyât*, s.212.

²³⁵ Vecdî, *el-Vecdîyyât*, s.216.

²³⁶ Vecdî, *el-Vecdîyyât*, s.220-223.

erişmek istiyorsunuz; halbuki baldan önce arının sokması gerekir! beytiyle ifade edilmektedir.²³⁷

2.11.5. Zaman ve Mekân

Olaylar, Vicdân'ın üzüntüden sıyrılmak istediği bir günün sabahı Feyyum'a (Mısır'da bir şehir) doğru yola çıkmasıyla başlamakta, Feyyum Çölleri'nde devam etmektedir. Vicdân, olağanüstü hızla Erdemli Şehir'e götürülmekte, makâmenin sonunda ise beş bin fersah uzaklıktaki mesafeyi "birkaç dakika" içinde katederek yeniden Feyyum'a döndürülmektedir. Makâmede, gerçek mekânlar ile hayalî mekânların bir arada kullanıldığı görülmektedir.

2.12. On İkinci Vecdiye

2.12.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

Râvî Vicdân'dır. Davet ehli olan Vicdân, tebliğinin etkili olmadığını düşünerek üzülen bir kişidir. Makâmede öne çıkan kahraman, ihtiyar adam kılığında görünen Vicdân'ın hocası el-Hakîm b. Mürşid'dir. Makâmede yer alan diğer kahramanlar; yaşı altmışa yaklaşmış, ak sakallı, güzel yüzlü bir bedevî ve kartallardır.

2.12.2. Bölümleri

Makâmenin giriş bölümünde Vicdân'ın yaşadığı iç muhasebenin ardından çölde yaptığı yürüyüş anlatılmaktadır. Makâmenin gelişme bölümünde; Vicdân, yaşlı bir adamla karşılaşmakta, kartal üzerinde sıra dışı bir yolculuğa çıkarılmaktadır. Makâmenin sonuç bölümünde; Vicdan, azimle çalışması gerektiğinin bilincine varmakta ve ihtiyar adamın el-Hakîm b. Mürşid olduğu anlaşılmaktadır.

2.12.3. Olay Örgüsü

Vicdân, Allah-u Teâlâ'nın "Öğüt ver, çünkü öğüt müminlere fayda verir." (Zariyat, 55) âyeti mucibince yıllarca yorulmadan öğüt vermeye devam etmiştir. Bir gün, görevini ne ölçüde îfâ ettiğini sorgular. Çabalarının sonucunu düşündüğünde kalbi gamla dolar. Bedevî kıyafetlerini giyip çöle doğru gider.

²³⁷ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.225.

Gurup vakti geldiğinde gölgesi yayılmış büyük bir ağaç görür. Ağacın altında dinlenip yolculuğa sabah devam etmeyi düşünür. Bu esnada yaşı altmışa yaklaşmış, ak sakallı, güzel yüzlü bir bedevî görür ve ona selam verir. Adam, selama karşılık verdikten sonra şöyle der: *“Hoş geldin işçiler ve mücahitler grubunun kaçağı Vîcdân!”* Vîcdân, *“Kehanet Araplar’a geri mi döndü? Zira tanıtmaksızın ismimi ve mesleğimi biliyor!”* diye söylenir. Adam, *“Şeytanlar kime iner biliyor musun? Bütün iftiracı günahkârlara...”* der. Vîcdân, *“Efendim, bunu kast etmedim. Gaybı bilmeni, anladığım bir sebeple açıklamak istedim. Aklım beni gayr-i irâdî bu düşünceye itti.”* der. Adam şöyle sorar: *“Sana ne oldu da ümitsiz çıktın?”* Vîcdân, Allah’ın rahmetinden ümidini kesmediğini fakat milletin her gün yeni bir fitnenin içinde olduğunu söyler.

Adam Vîcdân’a bazı sorular yöneltir: *“Milletiniz parçalanıp gruplara mı ayrıldı ve komşusuna saldırıya mı geçti? Erkekleriniz kız çocuklarını utançla, fakirlik korkusuyla diri diri toprağa mı gömdü? Kargaşa yayıldı da her kabile kendisine güvenip diğerlerine düşmanlık mı etti? Islah edenler öldürölüp râşid kılavuzlar hor mu görölldü?”* Vîcdân bu soruların her birini *“Hayır.”* diye yanıtlar. Adam, *“O halde neden ümitsizliğe düştün?”* diye sorunca Vîcdân, *“Milletimin o noktaya varmasını mı bekliyordun?”* diye karşılık verir.

Adam, peygamberlerin sonuncusu Muhammed (a.s.)’ın Araplar’a, onlar daha kötü vaziyette iken gönderildiğini, ahlâklarını düzelterip onları birleştirdiğini hatırlatır. Vîcdân, *“Evet, bunu biliyorum fakat Allah, peygamberi melekleriyle destekledi.”* der. Bunun üzerine adam, *“Peygamberin, mucizevî şekilde galip olduğunu mu söylemek istiyorsun?”* diye sorar. Vîcdân *“Evet.”* diye karşılık verir.

Adam, Vîcdân’ın peygamberlerin yaşamını olağanüstü görmekle, onları pratik yaşamdan ayırdığını ve onların hayatlarından istifade edemediğini söyler. Vîcdân, uzun süredir cihat etmeye devam ettiklerini söyleyecektir ki; adam, sözünü keserek tutumlu olmaya çağırdıklarını fakat israf ettiklerini, Allah’a itaate çağırdıklarını ama isyan içinde yaşadıklarını ve irşadı kazanç kapısı haline getirdiklerini söyler. Vîcdân, kusurlardan arınmak için bir yol göstermesini ister. Adam, her gün gurup vaktinde oradaki ağaca, alacalı bir kartal grubunun geldiğini, üzerinde taşıdıkları kimseyi çok uzakta bulunan yuvasına götördüklerini söyler. Sözlerini tamamladığında, bir grup

alacalı kartal Vicdân'a görünür. Adam, *"İşte arkadaşımızın binekleri!"* der. Vicdân'ın elinden tutarak kartallardan birinin üzerine oturtup *"Allah'a emanet ol!"* der.

Birkaç dakika içinde yeryüzü görünmez olur, her yer semânın rengine bürünür. Vicdân'ın içini korku kaplar. Elleri gevşemeye başlar ve kartala tutunamayıp düşer. Bu esnada bayılır. Ayıldığında, kartalın pençeleri arasında olduğunu fark eder. Kaderine teslim olmuş haldedir, nihâyet yere inerler.

Vicdân, bir ağacın altında, etrafına nurlar saçan ihtiyar bir adam görür. İçinde korku hisseder. İhtiyar, Vicdân'ı görünce, *"Merhaba sâlih evlat, korkma. Sen Allah'ın kullarından bir kulun karşısındasın, vehme kapılma!"* der. Vicdân, başından geçenleri anlatır. Kusurlarından arınmak için getirildiğini söyler. İhtiyar, *"Oğul, doğru yolu bulma kararında samimi misin?"* diye sorunca Vicdân, hidâyeti ebedî bir mülkten daha fazla arzuladığını söyler.

İhtiyar, mutlak hakikate İslâm'la ulaşabileceğini, İslâm'ın anlamını gerçekleştirmesi gerektiğini söyler. Vicdân, bunu nasıl gerçekleştireceğini sorunca ihtiyar şöyle der: *"Gerçekten teslim olmak, doğru, insanî bir yaşamın lezzetini tatmak, ateşe ve denize atılsa bile sahibinin kalbine gam getirmeyen mutlak hakikatin zevkini almak istersen; öğrendiğin, okuduğun, duyduğun, hoşlandığın, kötü gördüğün her şeyi aklından çıkar, şu an doğmuş gibi ol. Geçmişi, geleceği düşünme, şu anı da hissetme!"* der. Kendi kişisel özellik ve alışkanlıklarından soyutlanmadığı sürece insanın, kendi kafesinde hapsolmuş bir kişi olacağını ve hakikati göremeyeceğini iddia eder.

Vicdân, ihtiyara sözlerinden dolayı teşekkür edeceği anda ihtiyar gözden kaybolur. Vicdân, onun el-Hakîm b. Mürşid olduğunu anlar. Allah'a secde edip şükreder ve Allah'a dayanıp azimle çalışmaya koyulur.

2.12.4. Konu

Dinî konuların ele alındığı makâmde ihtiyar adamın diliyle, *"Avâm'ın İslâm'ı"* ve *"Havass'ın İslâm'ı"* ayırımı yapılmaktadır. Avâm'ın İslâmı; kişinin, Muhammed (a.s.)'ın getirdiği güzel ahlâkı edinmesi, Kur'an'ın bildirdiği şekilde Allah'ın birliğine ve noksan sıfatlardan münezzeh olduğuna inanması, yeniden dirilmeye, kitaplara, peygamberlere ve meleklerle inanması, ibadetleri yerine getirmesi şeklinde açıklanmakta, Havass'ın İslâm'ı ise; kişinin yüzünü yalnızca Allah'a yöneltmesi ve

İslâm'ın anlamını gerçekleştirmesi şeklinde açıklanmaktadır. Kişinin ancak Özel İslâm ile başkalarını hidâyete yöneltebileceğine dikkat çekilmektedir.²³⁸ Ahzap Sûresi 21. âyetinde geçen “*Andolsun, Allah'ın Resûlü'nde sizin için güzel bir örnek vardır.*” ifâdesine yer verilerek Muhammed (a.s.)'ın yaşamı örnek gösterilmektedir. Peygamberlerin yaşamının olağanüstü görülerek örnek alınmasını zorlaştıran düşünceler eleştirilmektedir.²³⁹

2.12.5. Zaman ve Mekân

Makâme, Vicdân'ın görevlerini ne ölçüde yaptığını sorguladığı bir günü anlatmaktadır. Vicdân, tan vaktinde evinden çıkıp gurup vaktine kadar çöle doğru yürümektedir. Gurup vaktinde bir ağacın altında bedevî bir adamla karşılaşmaktadır. Ardından bir kartalın üzerinde yolculuğa çıkarılmakta, kartalın pençeleri arasında “iki saat” geçirmektedir. Sonra başka bir ağacın altına bırakılmaktadır.

2.13. On Üçüncü Vecdiyye

2.13.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

Râvî Vicdân'dır. Makâmede öne çıkan kahraman, hayalî bir şahsiyet olan Muğîre b. Alkame'dir. (Muğîre b. Alkame, asırlarca süren uykunun ardından gözlerini modern zamana açmış bir kişi olarak tasavvur edilmektedir.) Makâmede yer alan diğer kahramanlar; polis, askerler, bid'ate dalmış bir grup insan, ahlâk dışı davranışlar sergileyen kadınlar ve erkeklerdir.

2.13.2. Bölümleri

Makâmenin giriş bölümünde Vicdân'ın yaşadığı iç sıkıntının ardından kabir ziyaretinde bulunması anlatılmaktadır. Makâmenin gelişme bölümünde; mezarlıkta uyuyan bir adamla (Muğîre b. Alkame) karşılaşması, birlikte yaşadıkları olayların ardından polise götürülmeleri ve serbest bırakılıp Vicdân'ın evine gitmeleri, sonuç bölümünde ise Muğîre'nin kuşlar tarafından götürülmesi anlatılmaktadır.

²³⁸ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.239.

²³⁹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.234.

2.13.3. Olay Örgüsü

Bir gün Vîcdân'ın kalbi gamla dolar. Meşhur bir rivayette geçen “Kabir ziyareti göğsü ferahlatır.” ifâdesini hatırlar. Derdine çare olacağını düşünerek mezarlığa gider. Mezarlıkta insanı ve yaratılışını, bedeni ve âkıbetini enikonu düşünür.

Mağara ağzına benzeyen bir yarık görür. İçinde birkaç adım ilerlediğinde kılıcını kuşanmış, mızrağını sırtlanmış, yanında, paslı, eski kalkanı duran bir adamı fark eder. Adam kendisini şöyle tanıtır: “*Ben Katafan kabilesinden Muğîre b. Alkame'yim. Amr b. As'ın ordusunda Romalılar'la savaşmak için geldim. Öğle uykusu için bu mağaraya girdim ve uyudum. Atım da mağaranın içinde.*” Vîcdân büyük bir hayretle “*Şimdi sen bu mağaradan çıkıp Amr b. As'ın ordusuna katılmayı mı bekliyorsun?*” deyince adam, “*Evet, ordu Fustat'ta.*” der. Vîcdân, atını göstermesini ister. Atın yanına geldiklerinde, onun çürümüş kemiklerini bulurlar. Muğîre, mağaranın girişinde mezarları, türbeleri ve konutları görünce çok şaşırır, ne söyleyeceğini bilemez. “*Bütün bunlar da ne! Her şey nasıl bu kadar hızlı değişti! Ben uyurken ne kadar zaman geçti?*” diye sorar, hicrî on dördüncü asırda olduklarını öğrendiğinde çok şaşırır.

Birlikte mağaradan çıkarlar ve mezarlık caddelerini yarararak ilerlerler. Muğîre, orada bulunan yüksek odaları gördüğünde şöyle der: “*Mezarlıkta mı kalıyorsunuz?*” Vîcdân, “*Hayır, fakat kadınlar panayır ve bayramlarda kalıp ölülerini yâd ediyorlar.*” diye cevap verir. Adam, “*Beni mağaraya geri götür de; orada öleyim!*” diye bağırır. Vîcdân, sabırlı olmasını tavsiye eder. Yolu yarılacaklarında, uzaktan gelen cenazenin gürültüsünü duyarlar. Muğîre, “*Siz, ölülerini kargaşa içinde gömen nasıl bir milletsiniz?*” diye sorar. Bu sırada, önlerine cenazeleri dolaşp bazı dualar okuyan bir grup insan gelir. Muğîre, grupta bulunan yalın ayak çocukların neyi mırıldandıklarını sorunca Vîcdân, Nebî (a.s.)'ı öven şiirler okuduklarını söyler. Muğîre, “*Eyvah eyvah! Musibet arttı. Allah için ben neler gördüm!*” der.

Saliba Caddesi'nden geçerek Zeynebî Camii'ne varırlar. Bu esnada mevlit okunmaktadır. Muğîre, kalabalığın neden bir binanın etrafında toplandığını sorunca Vîcdân, gördükleri binanın Zeynebî Camii olduğunu, bu toplanmanın da iki hafta süren bir kutlama geleneği olduğunu söyler. Muğîre, “*Sizde İslâm'a dair bir şey kalmamış. Mağaradan çıktığıma pişman oldum.*” dedikten sonra, “*Neden sallanıyorlar, ne söylüyorlar? Erkeklerin arasında oturan bu kadınlar da kim?*” diye sorar. Vîcdân,

onların Allah'ı zikrettiklerini, o kadınların da şeyh olduğunu ve halkın onlardan bereket istediklerini söyler. Muğîre, bu duruma engel olmak için üzerlerine yürür. Sonra polis gelip Vicdân'ı ve arkadaşını karakola götürür.

Polis, şikâyetleri dinledikten sonra Katafanlı adama dönerek kim olduğunu ve mesleğini sorar. O da Muğîre b. Alkame olduğunu, Amr b. As'ın ordusunda bulunduğunu ve Ömer b. Hattab'ın izniyle ülkesinden ayrıldığını söyler. Bu sözlerin üzerine ortamda kahkaha sesleri yükselir. Polis, şikâyetçilere dönerek adamın aklî sorunları olduğunu ve davadan vazgeçmelerini söyleyip onu Vicdân'a teslim eder.

Yürüyüşleri sırasında Muğîre'nin bakışları, salınarak yürüyen ve parfüm kokan kadınlara çevrilir. Dükkanlardaki satıcıların bu kadınlara dik dik bakıp kötü sözler söylediklerini fark eder. Kışın en soğuk döneminde olmalarına rağmen, Muğîre'nin alnından terler dökülmektedir. Vicdân, içinden *“Keşke onu mağarasından çıkarmasaydım.”* diye geçirir.

Eve ulaştıklarında, Muğîre abdest alıp namaz kılar. Namazdan sonra bakışlarını Vicdân'a çevirip şöyle der: *“Sizler Rasul'ün peygamberliğinden önceki insanların yaşadıkları gibi yaşıyorsunuz. Muhammed (a.s.)'dan sonra peygamber gelmeyecektir; ancak onun sünnetini takip eden âlimler vardır... Sen de istersen onlardan olabilirsin...”* Sonra ellerini semaya kaldırıp şöyle der: *“Allah'ım sen beni öldürdün ve dirilttin. Allah'ım! Ben, ailemi ve çevremi kaybettim. Kavmimden ve kabilemden uzaklaştım. Gurbetin zorlukları peşimde... Allah'ım, beni layık görüyorsan rahmetine çevir!”* der ve secdeye gider. Birden tavan yükselir ve kuşlar inmeye başlar. Muğîre'yi kanatları arasında taşıyıp havalanırlar; sonra tavan dürülür. Vicdân, gördükleri karşısında donup kalır. Onu büsbütün saran ve yüreğini aydınlatan salih hayatı hissederek kalkar. Birtakım zorluklar çekse dahi yaşadığı sürece emr-i bil'l-ma'rûfu ihmal etmemeye ahdeder.

2.13.4. Konu

Makâmede, Müslümanların yaşantısına giren bid'atler eleştirilmekte, *“Sizden kim bir münkeri görürse, onu eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmiyorsa diliyle değiştirsin. Buna da gücü yetmiyorsa kalbiyle (buğz etsin)!”* hadisine dayanarak emr-i bi'l-ma'rûf ve

nehy-i ani'l-münkerin önemine dikkat çekilmekte, toplumun hidayeti için çaba harcanması gerektiği belirtilmektedir.²⁴⁰

2.13.5. Zaman ve Mekân

Makâme, Vicdân'ın içinin sıkıldığı bir gün yaşadıklarını anlatmaktadır. Olayların hicrî on dördüncü asırda, kışın en soğuk günlerinden birinde yaşandığı ifade edilmektedir. Mezarlıkta başlayan olaylar, mağara, Saliba Caddesi, Zeynebî Camiî, karakol ve Vicdân'ın evinde devam etmektedir. Makâlede gerçek mekânların seçildiği görülmektedir.

2.14. On Dördüncü Vecdiyye

2.14.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

Râvî Vicdân'dır. Vicdân, zor durumlarda nasıl davranması gerektiğini iyi bilen, ümidini asla kaybetmeyen bir kişidir. Bu tutumuyla makâme kahramanlarından olan Faslı arkadaşına örnek olmaktadır. Diğer makâme kahramanları; bedevî bir kabile, Sicilya adası halkı, liman güvenlik memuru, polisler ve intihar girişiminde bulunan bir adamdır. Makâmede, bedevî kabilenin mutlu, sağlıklı, erdemli ve sade bir yaşam sürdüğü anlatılırken Sicilya adası halkı, medenî ama mutsuz bir yaşamla nitelenmektedir.

2.14.2. Bölümleri

Makâmenin giriş bölümünde; Vicdân'ın, kayıkla Akdeniz'de bir gezintiye çıktığı anlatılmaktadır. Bu bölümde, denizle ilgili tasvîrlere de yer verilmektedir. Makâmenin gelişme bölümünde; bir balinanın Vicdân'ı ve Faslı bir adamı yutması, onların balinanın karnından kurtulma mücadeleleri, bedevî bir kabile ile karşılaşmaları sonra Sicilya Adası'na gitmeleri ve İskenderiye'ye dönüşleri anlatılmaktadır. Makâmenin sonuç bölümünde ise medenî yaşam ile bedevî yaşam arasında mukayeseler yapılmakta, Vicdân'ın, Faslı arkadaşını memleketine uğurlamasından bahsedilmektedir.

2.14.3. Olay Örgüsü

Vicdân yorgun halde işten çıkar ve Akdeniz sahiline gidip bir kayık kiralar. Güzel manzarayı seyrederek kayıkla ilerlerken birden rüzgâr çıkıp denizi dalgalandırır. Bir

²⁴⁰ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.255.

süre sonra Vicdân'ın elleri boşanır ve kürekler denize düşer. Dalgalar kayığı hızla iter, durumu daha tehlikeli kılan ise yağmurun sağanak halinde yağmasıdır. Denizde bir hareketlenme olur, su yaklaşık kırk metre yükselip yarılır. Kocaman bir balina, onu kayıkla beraber yutar. Çok geçmeden bir adam daha balinanın yemek borusundan Vicdân'ın yanına düşer.

Vicdân, yanındaki adamı yatıştırmaya çalışır. Ona, *“Öleceksek cesur yürekler, sükûnet içindeki asil zatlar gibi ölelim. Ben bütün yolları deneyinceye kadar kendime ölümü yakıştıramıyorum!”* der ve arkadaşının kılıcını alarak balinanın iç organlarını parçalamaya başlar. Balina, çırpınışların ardından karaya çıkıp ölür. Vicdân ve arkadaşı kurtulmayı başarırlar.

Millerce süren yürüyüşün ardından yaşam emareleri görünmeye başlar. Çok sayıda çadırın dikili olduğu bir yere gelirler. Halk, Vicdân'ı ve arkadaşını fark edince, uzak bir yolculuktan gelen aile fertlerini karşılar gibi davranırlar. Elbisesinden kan ve irin damlayan Vicdân'ı ve arkadaşını yıkanmaları için su kaynağına götürürler ve onlara yün kıyafetler hediye edip yiyecek ikram ederler.

Vicdân ve arkadaşı başlarından geçen olayları anlatır. Sıra, bu misafirperver halkı tanımaya gelmiştir. Kabile büyüğü, köklerini anlatmaya başlar: *“Babamız Hakîm b. Âkil, Yemen'in medeni (gelişmiş) dönemlerinde, Seyf b. Zûyezen yönetimindeki Yemen'de oturmuş... Hakîm b. Âkil; kavmini ıslah etmek için yıllarca çalışmış fakat onların hayvanî bir yaşayışa daldıklarını görüp onlardan uzak kalmaya karar vermiştir. Hayal ettiği, insan hayatına yakışan, ahlâklı bir yaşamı tercih eden bir millet oluşturmak için bir gemi yapmış, gemiye ailesini ve hayvanlardan birer çifti alarak denizde yol almıştır. Rüzgâr, onu ve ailesini yüz günün ardından bu adaya taşımıştır.”*

Vicdân ve arkadaşı kalın bir ağaç kütüğünden kayık yapıp yanlarına bir yıl yetecek miktarda kuru meyve alarak halkla vedalaşırlar. Günlerce süren yolculuğun ardından bir gemiyle karşılaşp Sicilya'ya giderler. Adaya ulaştıklarında karşılaştıkları manzara çok şaşırtıcıdır. Geldikleri bu yer; aktif, dinamik bir yaşam merkezi olsa da, babanın oğlunu tanımadığı, rekabet dolu bir yerdir. Çevrelerindeki güzel kıyafetli insanların yüzlerinden gam ve keder okunmaktadır. Liman kapısına geldiklerinde memur pasaportlarını görmek ister. Başlarından geçeni anlatsalar da onu ikna edemezler ve soluğu karakolda alırlar. Sorgulamanın ardından nezarete atılırlar. Suçsuz oldukları anlaşılınca serbest

bırakılırlar. Geceyi istasyonda geçirip sabah olduğunda iş aramayı düşünürler. Bu esnada, uzaktan gelen bir adamın tren raylarına başını koyduğunu fark ederler. Vîcdân, onu raylardan uzaklaştırmaya çalışırken aralarında bir tartışma başlar. Polisler olay yerine gelir ve onları yeniden karakola götürür. Soruşturmada geçen gecenin ardından polis müdürü, onların işsiz yabancılar olduğunu anlar ve Mısır’a gönderilmelerini emreder. İskenderiye’ye geldiklerinde Vîcdân, arkadaşını bir süre misafir eder, sonra onu vatanına uğurlar.

2.14.4. Konu

Makâmede, medeniyetin maddî kazanımlardan ibaret görülmesi eleştirilmektedir. Ahlâkî ve manevî değerler bakımından üstün özellikler taşıyan bir topluluk ile medeniyetin göz alıcı renklerini kazanmış fakat gerçek mutluluğu yitirmiş bir topluluk mukayese edilmektedir. Süslü görüntülerin ardındaki ızdırıp şöyle anlatılmaktadır: *“Medeniyet emarelerinin göz alıcı olduğunu, süsleme izlerinin âşikâr olduğunu gördük fakat rahatlık ve huzur esintisi hissetmedik. Sanki bu işaretler insanların kanı ve canı üzerine kurulmuştur.”*²⁴¹

2.14.5. Zaman ve Mekân

Makâmede, seçilen mekânlar; Akdeniz, bir balinanın karnı, bedevî bir kabilenin yaşam alanı ve Sicilya Adası’dır. Makâmedeki diğer mekânlar; Sicilya Adası’nda bir istasyon, karakol, Mısır’ın İskenderiye şehri ve Vîcdân’ın evidir. Makâmedeki zaman unsurlarına gelince; Vîcdân ve Faslı arkadaşı bedevî kabile içinde bir hafta boyunca kayık yapmakla meşgul olmuşlar, günlerce süren yolculuklarının ardından Sicilya adasına ulaşmışlardır.

2.15. On Beşinci Vecdiyye

2.15.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

Râvî Vîcdân’dır. Makâmede öne çıkan kahraman, yılanı etkisi altına alan bir adamdır. Makâmedeki diğer kahramanlar; dört genç adam, hizmetçi ve Mösyö Charles’dır. Makâmedeki dört adamın eşleri hakkında da bilgi verilmektedir. İlk adamın eşi, bir avukat, ikinci adamın eşi bir doktor, üçüncü adamın eşi bir siyasetçi, dördüncü adamın eşi ise bir ev hanımıdır.

²⁴¹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.273.

2.15.2. Bölümleri

Makâmenin giriş bölümünde Vicdân'ın şehrin dışına doğru gittiği anlatılmaktadır. Bu bölümde tabiatla ilgili tasvîrlere yer verilmektedir. Makâmenin gelişme bölümünde anlatılan olaylar; Vicdân'ın ağacın altında uyuyan bir adamla karşılaşması, onu bir yılandan korumak istemesi, bu esnada adamın uyanarak yılanı etkisi altına alması, Vicdân'a sırlı kelimeler öğretmesi ve Vicdân'ın bu kelimelerle bir kartala dönüşüp bir ağacın altındaki dört adamın konuşmalarını dinlemesidir. Yine bu bölümde dört yıl sonra Vicdân'ın yeniden aynı ağacın altına gelmesinden bahsedilmektedir. Makâmenin sonuç bölümünde ise ağacın altındaki dört arkadaşın üçü, daha önceden fark etmedikleri bir gerçeği fark etmektedirler.

2.15.3. Olay Örgüsü

Açık bir günün gurup vakti rüzgâr hafifçe eserken Vicdân evinden çıkar. Ayakları onu şehrin dışına taşır. Güneş, deniz yüzeyinden iki metre yukarıdadır. Güneş, altın ışıklarını sakın denizin aynasına yansıtılmaktadır. Havadaki esinti, güzel kokuları yaymaktadır.

Vicdân, yeşillikler ve deniz arasında süzülürken birden örtüsüne bürünmüş bir adamın, bir ağacın altında uyuduğunu fark eder. Koyu renkli bir engerek yılanının adama yaklaştığını görür. Hemen bir ağaca çıkıp, ölümcül yılanı korkutmak için silah gibi kullanacağı bir dal bulur. Yılana vurduğunda şimşek hızıyla kıvrılan yılan onu bilezik gibi sarar. Bu esnada, “Cülcül! (Çıngırak)” diyen bir ses duyulur. Sesi duyan yılan uyuşmuş gibi düşer. Sesin sahibi, az önce uyumakta olan adamdır. Vicdân, yılanın ona saldırmasından korktuğunu, fakat yılanın itaat ettiğini gördüğünde çok şaşırdığını söyler. Adam gülümseyerek “Yeğenim, yardıma koşmanı çok beğendim... Sen, faziletin hâlâ bazı insanlarda var olduğuna bir delil oldun!” der. Adam, övgülerini tamamladığında, Vicdân şöyle der: “Allah'ın size verdiği ilimden bu değerli anı hatırlayacağım bir şeyi bana öğretirseniz lütufta bulunmuş olursunuz.”

Adam, Vicdân'a dilediği zaman kartala çevirecek kelimeler öğretir. Vicdân, kelimeleri okuyunca iri bir kartala dönüşür, adam da bir arslana dönüşüp gider. Vicdân, kendini incelemeye başlar. Sevinçle karışık şaşkınlığından neredeyse aklını kaybedecektir. Dalları uzun, gölgesi yayılmış bir ağacın üzerine konar. Ağacın altında dört genç görür.

Gençler, birbirlerine evlilik konusundaki düşüncelerini, nasıl bir kişiyle evlenmek istediklerini sormaktadırlar. En büyükleri, *“Bilgi ve kültür açısından bana uygun olmayan Mısırlı bir bayanla evlenmem imkânsızdır.”* dedikten sonra, hukukçu bir bayanla evlenmek istediğini söyler. İkinci adam, tıpcı bir hanımla evlenip ilmî hayatında eşinin kendisine ortak olmasını istediğini söyler. Üçüncü adam, siyasetçi bir kadınla evlenmek istediğini ifâde eder. Dördüncü adam ise bilgili, edepli bir hanımla evlenmek istediğini söyler. Eşinden maddî bir beklentisinin olmadığını, temiz aile kızı olmasının yeterli olduğunu ifâde eder. Dört arkadaş, dört yıl sonra yeniden aynı ağacın altında buluşmak üzere anlaşıp ayrılırlar.

Vicdân, dört yıl sonra aynı gün nelerle karşılaşacağını merak ederek o günün tarihini zihnine kazır. Bu esnada, güneş batmak üzeredir. Uçarak evine gider. Günlerce sabırsızlık içinde belirlenmiş vakti bekler. Dört yıl sonra aynı gün, aynı ağacın üzerine konup olacakları beklemeye başlar.

Randevu saati geldiğinde dört arkadaş gelip konuşmaya başlar. Her biri, geçen dört yılda yaşadıklarını ve evlendikleri kadının özelliklerini anlatır. En büyükleri şöyle der: *“Bildiğiniz gibi ben hukuk tahsil eden bir hanımla evlenmek istiyordum. Bu şerefli mesleğin gereklerini öğrenen kişinin aklen mükemmel bir kadın olacağını; kendisine, eşine ve çocuklarına mutluluk vereceğini düşünüyordum.”* Sözlerinin devamında, hukukçu bir bayanla evlendiğini fakat hayal ettiği yaşama erişemediğini söyler. Eşinin duruşmalara hazırlanmasını, iş yemeklerini, iş arkadaşları ile ilişkisini ve yurt dışı seyahatlerini anlatır. Hamilelik sürecinde ve doğum sonrasında yaşadıkları sıkıntıları aktarır.

Konuşma sırası ikinci adama gelmiştir. O da hikâyesini anlatmaya başlar: *“Biliyorsunuz ki; ben doktor bir kadınla evlenmek istemiştim. Cerrahî dalından mezun olduğu söylenen birini haber aldım, onu evliliğe ikna ettim.”* der ve yaşadığı olumsuz tecrübeleri aktarır. Kış gecelerinde kapılarının sürekli çalınmasından, zamanlarının büyük kısmını alan hasta ziyaretlerinden ve muayenelerden bahseder. Eve dair hazları, hayal ettiği şefkat ve sevecenliği ise; acı gerçeğin, izlerini sildiği bir hayal şeklinde değerlendirir.

Üçüncü adam, siyasetçi bir kadınla evlendiğini, başlangıçta eşinin meclis konuşmalarını hayranlıkla dinlese de zamanla pek çok sıkıntıyla yüzleştiklerini anlatır. Bir mitingde yaşanan çatışmada eşinin ağır yaralandığını ve üç ay hapis cezasına çarptırıldığını söyler.

Dördüncü adam ise kendi ailesine eğitim ve konum bakımından uygun bir ailenin ev hanımı olan kızıyla evlenmiş ve kısa sürede hayalini kurduğu hayata erişmiştir. Konuşmasını tamamladığında arkadaşları ona özenirler ve onları büyüleyip gerçeği görmekten alıkoyan fitneyi fark ederler.

2.15.4. Konu

Makâmede yazar, “kadınların çalışma hayatına girmesi” konusunu işlemektedir. Bu konuyu, makâmede yer verdiği dört gencin yaşam hikâyeleri yoluyla ele almaktadır. Dört gençten üçünün çalışan bir hanımla evlendikleri, bunun sonucunda bazı sıkıntılarla karşılaştıkları anlatılmaktadır. Makâmede yer verilen düşünce, yazarın düşünceleri ile tutarlıdır. Nitekim Ferîd Vecdî, *Müslüman Kadını* adlı eserinde, kadının fıtrî özelliklerinin erkeğinkinden farklı olduğuna işaret ederek kadınların çalışma hayatına girmesine karşı çıkmaktadır.²⁴²

2.15.5. Zaman ve Mekân

Makâmedeki olaylar bir günün gurup vakti başlamakta, makâmenin devamında, dört yıl sonra aynı gün yaşananlar anlatılmaktadır. Makâmede seçilen mekân bir ağacın altıdır. Gençlerin bütün konuşmaları bu ağacın altında gerçekleşmektedir.

2.16. On Altıncı Vecdiyye

2.16.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

Râvî Vicdân’dır. Makâmede öne çıkan kahraman ihtiyar bir adamdır. Makâmede yer alan diğer kahramanlar; Vicdân’a yol gösteren bir ihtiyar, düello yapan ihtiyarla genç, onları izleyen halk ve düelloyu durduran genç bir adamdır. Makâmedeki düello, eski-yeni çatışmasını temsil etmektedir.

²⁴² Vecdî, *Müslüman Kadını*, s.177-178.

2.16.2. Bölümleri

Makâmenin giriş bölümünde, Vicdân'ın içinin sıkıldığı bir gün dışarıda dolaşması, bu esnada ihtiyar bir adamı görmesi anlatılmaktadır. Makâmenin gelişme bölümünde; Vicdân'ın, ihtiyar adamın talimatlarına uyarak başka bir ihtiyar adamla buluşması, ardından “Harikalar Adası”na gitmesi, orada bir ihtiyarla gencin düellosuna tanık olması anlatılmaktadır. Makâmenin sonuç bölümünde; Vicdân'ın, gözlerini kapatıp açtığı anda kendisini, daha önce bulunduğu sokakta bulması ve yaşadığı sıra dışı tecrübelerden dolayı şaşkın bir halde evine dönmesi anlatılmaktadır.

2.16.3. Olay Örgüsü

İçti sıkılan Vicdân, kendini dışarı atar ve ıssız bir sokağa gelinceye kadar yürür. Üzerinde abası olan ihtiyar bir adamla karşılaşır. Adamı yabancıya benzetse de adam onu tanımaktadır. İhtiyar adam, beden hapsine atılmadan önce ruhlar âleminde komşu olduklarını söyler. Vicdân, “*O ahdi hatırlıyor musun?*” diye sorunca, zihninden hevâ ve arzular yığını çıkarsa ve özünü kaygılardan temizlerse onun ötesini de hatırlayacağını söyler. Vicdân, “*Allah varlığını yüceltsin, desteğini sürdürsün, bana onun yolunu göster!*” der. Bunun üzerine adam, Vicdân’a caddenin sonuna kadar gitmesini, sonra sağa sapmasını, oradan uzun sakallı, düzgün yürüyüşlü, elinde âsâsı olan ve yanında deri kabı bulunan bir ihtiyarın geçeceğini, o ihtiyarın arkasından konuşmadan yürümesini söyler.

Vicdân, kendisine söylenenleri yapıp ihtiyarı görünce onu izlemeye başlar. İhtiyar birden arkasına dönüp Vicdân’a ismiyle hitap eder. Vicdân, elini öpmek için eğildiğinde, ihtiyar hızla elini çekip gülererek şöyle der: “*Seni elimi öpmeye iten şey nedir? Uzun sakalım mı yoksa iri âsâm mı? Bu el, bir hilebazın ya da şarlatanın eli olamaz mı?*” Sonra Vicdân’a gözlerini kapatmasını söyler. Vicdân, gözlerini kapatıp açtığı anda yüksek dağlar, uçsuz bucaksız ovalar, vadiler ve pınarlar görür. Arkadaşına nerede olduklarını sorduğunda “Harikalar Adası” (جَزِيرَةُ الْعَرَائِبِ)’nda olduklarını öğrenir.

Vicdân, kral ve prenslerin görkemiyle gelen adamlar görür. İçlerinden birisinin “*Haydi vakit geldi!*” demesiyle, çiçekli ve yeşil tümseklerle sarılı geniş bir ovaya ulaşıncaya kadar yavaşça yürürler. Bu tümsekler, seyirci oturakları olarak hazırlanmış, ipek brokardan yapılmış koltuklar gibidir. Herkes yerini alınca alanın orta yerinde düelloya

hazırlanan iki adam belirir. Adamlardan ilki ak sakallı bir ihtiyar; diğeri, kuvvetli bir gençtir. Yaşlı adam, uzun bir nârâ atarak *“Haydi düelloya ey mağrur, küstah ve bâtıla meftun kişi... Bensiz insanlığın öncüsü; benden sonra ruhların önderi olmak istiyorsun!”* der.

Yaşlı adamın sözleri karşısında genç, *“Ey fani ihtiyar, ben kendini beğenmiş, küstah ve bâtıla meftun değilim... Oldum olası sana olan sorumluluklarımı yerine getirdim... (Kendine has) meseleleri ve gereksinimleri olan yeni bir zamandayız... Ruhların hükümdarlığını bana bırak!”* der. Bunun üzerine yaşlı adam, *“İnsanlığın doğuşundan beri yönetimi ben üstlendim... Ben, insanlığın hareket ettirici ruhu, yaşatan canıyım. Sen kimsin, nerede yetiştin ve talep ettiğin bu haklar da nedir?”* Genç, *“Benim savaşıma hafife alıyorsun ihtiyar. Kesin kararımı azıcık dahi tahmin etmiş olsaydın, kendine acır, başını kurtarır ve bu iddialardan vazgeçerdin!”* diyerek karşılık verir.

Yaşlı adam heyecanlanıp keskin kılıcına sarılır. Genç, yaşlı adamın kararlılığını görünce maksimi (makinelî tüfeği) alır. Bu esnada bir genç meydana koşarak *“Sübbhanallah, neden didişiyorsunuz?”* dedikten sonra ihtiyara dönerek *“İhtiyar, bu senin çocuğun, senden bir parçadır! Onu koruman, kendi varlığını korumandır. Onun hilafetini kabul etmen, kendi sonsuzluğunu onaylamandır!”* der. Sonra gence dönerek, *“Neden babanla savaşır onun helâkını gözlüyorsun? Sen hâlâ olgunlaşmamış bir meyve, açmamış bir çiçeksin!”* der. Sonra herkese hitaben şunları söyler: *“Kardeşlerim, dinleyin! Eskinin inkâr edilmez bir üstünlüğü, yeninin de etkili bir yeri, bahse değer bir önemi vardır. Eskide; köklerimiz, geleneklerimiz, dillerimiz ve hayallerimiz vardır... (Eskiye unutursak) zihnimizde bugünü geçmişe bağlayan bir bağ olmaz... Eski ve yeni; baba ve oğul gibidir.”*

Vicdân, kalabalığın sevinç ve memnuniyet dolu tavırlarını fark eder. Sonra herkes geldikleri yere geri döner. Vicdân tam onların peşinden gidecektir ki arkadaşı, *“Acele etme, gözlerini kapat!”* der. Vicdân, gözlerini kapatıp açtığı anda kendisini, arkadaşını bulduğu sokakta bulur ve şaşkın bir halde eve döner.

2.16.4. Konu

Makâmelerde, gençler ile yaşlılar arasındaki mücadele anlatılmakta, gençlerin eskiyle olan bağı koparmaları eleştirilmekte, eskinin unutulmasıyla bugünle mâzî arasındaki bağın

koparılmış olacağı ifâde edilmektedir. Yazar, eski ile yeni arasındaki çatışmayı “düello”ya benzetmekte, düellonun durmasını dileyerek bu çatışmanın sona ermesini istediğini göstermektedir. Düelloyu durduran gencin diliyle, gençler ile yaşlılar arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini ortaya koyulmaktadır.

2.16.5. Zaman ve Mekân

Makâme, Vicdân’ın kendisini dışarı attığı bir günü anlatmaktadır. Issız bir sokakta başlayan olaylar, hayalî bir mekân olan Harikalar Adası’nda devam etmekte, Vicdân’ın Harikalar Adası’na gidişi, göz açıp kapayıncaya kadar gerçekleşmektedir.

2.17. On Yedinci Vecdiyye

2.17.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

Râvî Vicdân’dır. Makâmede öne çıkan kahraman garip bir yolcudur. Garip yolcunun yaşı altmışa yaklaşmıştır, temiz yüzlüdür ve elinde bir âsâ vardır. Makâmenin sonunda serçeye, sonra da bülbüle dönüşmektedir. Makâmede yer alan diğer kahramanlar; Vicdân’ın arkadaşı, misafir olunan evin sahibi, hizmetçiler ve halkın önde gelenlerinden bir zât ve konuklardır. Makâmedeki garip yolcu, ilim ve ahlâk sahibi bir kişi, insanların hürmet gösterdikleri zât ise yüce ahlâkî meziyetlerden uzak bir kişi olarak tasvîr edilmektedir.

2.17.2. Bölümleri

Makâmenin giriş bölümünde, Vicdân’ın arkadaşıyla birlikte bir eve misafir olması, gelişme bölümünde; insanların garip adama ve gözde zâta gösterdikleri farklı tutumlar, makâmenin sonuç bölümünde ise garîp adamın bir bülbüle dönüşmesi anlatılmaktadır.

2.17.3. Olay Örgüsü

Bir gün Vicdân, hayaller içinde gezinirken güzel bir ev görür. Evin görünüşü onu yapan kişinin zenginliğini ve orada oturanların asaletini göstermektedir. Dinlenmek için evin gölgesine sığındığı esnada bu eve davetli bir arkadaşı ile karşılaşır, birlikte eve girerler.

Evin sahibi, Vicdân’ı ve arkadaşını güzel karşılar. Oturup sohbet etmeye başlarlar. Sonra bir hizmetçi gelerek kapıda bir yolcunun bulunduğunu ve efendisinden içeri girmek için izin istediğini söyler. Ev sahibi, yolcunun içeri girmesine müsaade edince

yaşı altmışa yaklaşmış, temiz yüzlü ve elinde âsâ taşıyan bir adam içeri girer. Bu adamın yüksek sesle verdiği selama ev sahibi isteksiz bir şekilde karşılık verir ve herkes onu görmezden gelir. Garip adam, soğukkanlı bir şekilde bir kenara oturur. Sonra hizmetçiler büyük bir zâtın geldiğini haber verir. Bunun üzerine herkes kıyafetini düzelterip gelen misafiri karşılamaya hazırlanır. Gözde zât içeri girdiğinde herkes onunla selamlaşmak için yarışır. Evin sahibi, gözde zâtın garip adamdan memnuniyetsizliğini fark edince garip adamın hizmetçilerle birlikte oturmasını ister. Bunun üzerine garip adam şöyle der:

“Siz ne kadar kötü insanlarsınız. İnsanları paralarıyla ölçüyorsunuz! Allah, ‘Allah katında en değerli olanınız en takvalı olanınızdır.’ buyururken siz, ‘Bizim katımızda en değerliniz en zengin olanınızdır.’ diyorsunuz... Büyük zâtların amellerini işlemeden büyük sayılacağınızı mı zannediyorsunuz, insanlara faydanız en az olduğu halde insanların nazarında büyük sayılacağınızı mı zannediyorsunuz... Büyüklük, yemekte değil akıldadır. Biriktirmekte değil, faydalı olmaktadır. Günahlar işlemekte değil, kötü şeylerden kaçınmaktadır. Varlıklara zarar vermekte değil, yumuşak davranmaktadır!”

Adamın sözleri karşısında hiç kimse cevap veremez. Vicdân, cesaretini toplayarak, “Sen kimsin, nereden geldin ve nereye gidiyorsun?” diye sorar. Adam, “Bilmediğim bir âlemden varlığa geldim. Bu hususta kendisine soru sorulan, sorandan bilgili değildir.” der. Vicdân, adamın sözlerinden etkilenmiştir; bu yüzden çıkmasını engellemeye çalışır. Tam onu kucaklayacaktır ki adam bir serçeye dönüşüp uçar.

Vicdân, şaşkınlığından bilincini kaybetmiş gibidir. Etkilendiği şahsı bulmayı ümit ederek koruya doğru gider. Oraya vardığında arkadaşı bülbülü, kendisini beklerken bulur. Aralarında bazı konuşmalar geçer. Bülbül, konuşmasında hayra çağırmanın öneminden bahseder ve yaşanan olaylardan ders çıkarmayı salık verir.

2.17.4. Konu

Makâmede insanların, Allah katındaki değerinin zenginlik ile değil takva ile ölçüldüğüne dikkat çekilmektedir. İnsanlara faydalı olmayan kişilerin büyük zâtlar olamayacakları, büyüklüğün günahlardan ve varlıklara zarar vermekten kaçınmakla

gerçekleşebileceği anlatılmaktadır. Ayrıca makâmelerde, olayların en tesirli nasihatler olduğu ifade edilerek olaylardan ders çıkarmak gerektiği gösterilmektedir.

2.17.5. Zaman ve Mekân

Makâme, Vicdân'ın hayâl âleminde gezindiği bir gün yaşadıklarını anlatmaktadır. Olaylar, gösterişli bir evde ve bir koruda geçmektedir.

2.18. On Sekizinci Vecdiyye

2.18.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

Râvî Vicdân'dır. Makâmelerde öne çıkan kahraman bedevî bir adamdır. Bedevî adamın yaşı seksene yaklaşmış, saç-sakalı ağarmıştır. Buna rağmen gözlerinden gençlik fışkırmakta, güçlü ve dayanıklı olduğu anlaşılmaktadır. Makâmenin sonunda kartala dönüşen bedevînin aslında el-Hakîm b. Mürşid olduğu anlaşılmaktadır. Makâmelerde yer alan diğer kahramanlar; isimleri açıkça zikredilmeyen, yalnızca isimlerinin baş harfleri anılan Vicdân'ın arkadaşlarıdır (D..., K..., N..., S..., A...).

2.18.2. Bölümleri

Makâmenin giriş bölümünde, Vicdân ve arkadaşlarının bir evde toplanıp edebî, ilmî ve mizahî konularda sohbet ettikten sonra çöle doğru bir saat yürümeleri ve bir ağacın altında yaşlı bir adamla karşılaşmaları anlatılmaktadır. Yaşlı adamın görünüş özellikleri bu bölümde tasvîr edilmektedir. Makâmenin gelişme bölümünde, Vicdân ve arkadaşları ahlâk mevzûunda sohbet etmektedir. Sohbetlerinin bir noktasında bedevî bir adam da onlara iştirak etmekte, Vicdân'ın arkadaşlarından olan (K...)’nın ahlâkın kaynağı ile ilgili görüşlerini eleştirdikten sonra parapsikolojik hadiselerle ruhun varlığını kanıtlamaya çalışmaktadır. Makâmenin sonuç bölümünde ise bedevî adamın bedeni şeffaflaşarak nura dönüşmektedir. Sonra kendisinin el-Hakîm b. Mürşid olduğunu söyleyerek bir kartala dönüşüp uzaklaşmaktadır.

2.18.3. Olay Örgüsü

Bir gün Vicdân ve arkadaşları bir araya gelirler, güzel beyitler, hikmetli sözler, ilmî hakikatler ve komik fıkralarla dolu sohbetlerinin ardından çöle doğru yürürler. Bir saat kadar sonra büyük bir ağaç görürler. Ağacın altında bir bedevî oturmaktadır.

Vicdân ve arkadaşları adama selam verirler. Adam, selamlarına karşılık verdikten sonra onlar yokmuş gibi davranır. Vicdân ve arkadaşları kendi aralarındaki sohbete devam ederler. Mevzû ahlâka geldiğinde (D...), şu beyiti okur: “*Bir milletin yapısı mamur değildir, (insanların) ahlâkı harâp olmuşsa...*” (K...), “*(Ahlâk) binlerce yıl nesillerin uğrunda yok olduğu kimyevî bir iksir midir yoksa Anka mı?*” diyerek arkadaşına ahlâkla neyi kastettiğini sorar. (D...), “*Ne kadar şaşırtıcı, ahlâkın varlığından şüphe mi ediyorsun? O, erdemli hayatın temeli ve mutluluğun esasıdır.*” diye cevap verir. (K...), ahlâkın varlığından şüphe etmediğini; fakat ahlâkın, vaizlerin ya da filozofların istedikleri şekilde şekillendiğini iddia edenlere karşı olduğunu söyler. Ahlâkın; sosyal haller, ekonomik etkenler, psikolojik ve evrensel faktörler olduğunu ve onların mecrasını değiştirmenin, bir kişinin elinde olmadığını ifade eder.

Bedevî adam konuşmaya dâhil olup (K...)'ya bazı yazarların isimlerini zikredip eserlerini okuyup okumadığını sorar. (K...), sadece Herbert Spencer'ın eserini okuduğunu söyleyince felsefe üzerine kapsamlı bir araştırma yapmaksızın bir görüşle mutmain olup onun propagandasını yapmasını eleştirir.

Bedevîye göre varlık ve ahlâk arasında sıkı bir ilişki vardır. Uçurum kenarına bina yapan kişi ile sağlam bir zemine bina yapan kişinin aynı olmayacağını söyleyerek materyalist bir kişinin ahlâk anlayışı ile ruhun varlığına inanan bir kişinin ahlâk anlayışını karşılaştırır ve ruhun varlığını ispatlamak ister. Gruptan bir gönüllüyü hipnoz yoluyla uyutur. Sonra ona birtakım sorular sorar. Bu sorular, arkadaşının cebindeki paranın miktarı, cebindeki kağıttaki yazı ve arkadaşlarının evlerinde bulunan eşyalar gibi sorulardır. Hipnoz altında olan (A...), bu soruların tamamını doğru cevaplar.

(K...), Fransız biyolog Le Dantec'in *Ateizm* adlı eserindeki bazı görüşleri aktarınca, bedevî, “*Bu kitap, Le Dantec'in ‘Bana sıra dışı bir olay getir, inanayım!’ dediği kitap değil midir?*” diye sorar. (K...), “*Evet.*” der. Bedevî, “*Onu şu an getirip içindekileri bana gösterir misin?*” deyince (K...), evinin uzak olduğunu, kitabı alıp getirmesinin iki saat süreceğini söyler. Bedevî, göz açıp kapayıncaya kadar bu kitabı getirebileceğini söyler. Sonra elini Mısır yönüne doğrultup “*Le Dantec'in Ateizm Kitabı gel!*” der. Sözlerini tamamlar tamamlamaz kitap parmaklarının arasındadır. (K...), kendi kitabı olduğundan emin olmak için kitabı incelemeye başlar. Üstünde yazan ismi ve aldığı notları görünce kitabın kendisine ait olduğundan emin olur.

Bedevî adam, etkileyici söz ve davranışların ardından evine gitmek ister. Bu esnada orada bulunanlara sıra dışı bir deneyim daha yaşatır. Herkes kendisini bir anda evinde, ailesiyle beraber oturup konuşurken ardından da bedevînin etrafında toplanmış halde bulur. Sonra bedevî adamın bedeni yavaş yavaş şeffaflaşarak nura dönüşür. Bu esnada, varlığın duyularla algılanandan ibaret olmadığını ve varlığın gücünün akıllarının alamayacağı kadar büyük olduğunu ifâde etmektedir. Ardında kendisinin el-Hakîm b. Mürşid olduğunu söyleyerek bir kartala dönüşüp uzaklaşır.

2.18.4. Konu

Makâmede, hipnoz ve parapsikolojik hâdiseler (mekân üstü yolculuk, düşünce gücüyle eşyanın hareketi) yoluyla ruhun varlığını ispat çabasına girilmektedir. Yazarın makâmede bedevî adamın dilinden aktardığı görüşler, kendi görüşlerini yansıtmaktadır. Nitekim Vecdî, *el-İslâm fî 'asri'l-ilm* eserinde, hipnoz ve ruh çağırma vb. uygulamaların ruhânî âlemin varlığını ispat ettiğini iddia etmektedir.²⁴³

2.18.5. Zaman ve Mekân

Makâme, Vicdân'ın arkadaşlarıyla buluştuğu bir günü anlatmaktadır. Vicdân'ın arkadaşlarından birinin evinde başlayan olaylar, çölde bir ağacın altında devam etmektedir.

2.19. Değerlendirme

2.19.1. Râvî ve Şahıs Kadrosu

Ferîd Vecdî'nin bütün makâmelerinde râvî (anlatıcı) “Vicdân” (الْوَجْدَانُ)'dır. Vicdân genellikle maceracı, meraklı, bilgi ve hikmet aşığı, erdemin peşinden koşan ve gizemli şeyleri seven bir kişidir. Makâmeler, “Vicdân dedi ki” (قَالَ الْوَجْدَانُ), “Vicdân bildirdi, dedi ki” (حَدَّثَ الْوَجْدَانُ قَالَ), “Vicdân anlattı, dedi ki” (رَوَى الْوَجْدَانُ قَالَ), “Vicdân aktardı, dedi ki” (قَالَ الْوَجْدَانُ أَخْبَرَ) şeklindeki ifâdelerle başlamaktadır.

²⁴³ Vecdî, *el-İslâm fî 'asri'l-ilm*, I, 365.

Makâmelerde hayalî kahramanlar bulunmaktadır.²⁴⁴ Öne çıkan kahraman genellikle Vicdân'ın hocası “el-Hakîm b. Mürşid”’dir. el-Hakîm b. Mürşid farklı sûretlerle Vicdân'ın karşısına çıkmakta, gerçek kimliği makâmenin sonunda anlaşılmaktadır. (Dört, Beş, Yedi, Sekiz, Dokuz, On, On İki ve On Sekizinci Vecdiyyeler’de el-Hakîm b. Mürşid’in adı açıkça zikredilmektedir.) Makâmelerde yer alan diğer kahramanlar; bazen ismi zikredilen şahıslar (Mösyö Locran, Mösyö Edvar, Mösyö Oscar, Mösyö Biryen, Ebu'l-İkbal, Ebu'r-Ri'bal, Cevvâl, Ebû Süleyman, Muğîre b. Alkame...) bazen ismi zikredilmeyen şahıslar (sokak çocuğu, işçi, ihtiyar bedevî, garîp yolcu, Erdemli Şehir'in emîri, polis, askerler, liman güvenlik memuru, hatîp, cami cemaati...), zaman zaman da farklı gezegen yaratıkları, hayvanlar ve çiçeklerdir.

Yazarın, kahramanları farklı suretlere girebilen varlıklar olarak tasavvur ettiği görülmektedir. Makâme kahramanı; Bir, İki, Üç, Altı, Yedi, Sekiz, Dokuz, On, On Bir ve On Yedinci Vecdiyyeler’de bülbül sûretine, Dördüncü ve Beşinci Vecdiyyeler’de serçe sûretine, On Sekizinci Vecdiyye’de ise kartal sûretine bürünmektedir. Râvî (Vicdân), Dördüncü Vecdiyye’de serçeye, Beşinci Vecdiyye’de kumruya, Sekizinci Vecdiyye’de deveye ve On Beşinci Vecdiyye’de kartala dönüşmektedir. Makâmelerde varlıkların farklı sûretlere bürünmesi ne anlama geliyor? Bu soruya verilebilecek muhtemel cevaplar arasında şunlar vardır:

- a. İnsanın varlıklar içindeki eşsiz konumuna işaret etmekte ve insanın hayvanlardan üstün olduğunu göstermektedir. Örneğin Dördüncü Vecdiyye’de Vicdân'ın serçe sûretine bürünmesi, bir serçe tarafından “*İnsan en mükemmel sûrette yaratılmışken, neden ömründen bazı saatleri hayvan sûretinde geçiriyorsun?*” sözleriyle kınanmaktadır.²⁴⁵ Bu ifadeler, insanın varlıklar içerisindeki üstün konumuna işaret etmektedir.
- b. Hayvan isimleri metaforik anlam taşıyor olabilir. Nitekim tasavvufî ve edebî metinlerde hayvan metaforlarına rastlamak mümkündür. Örneğin Mesnevî’de geçen “*Bu yol kesen dört kuşu öldür!*” ifadesinde dört kuş ile insan tabiatındaki dört huya işaret edilmektedir. Bu kuşlar; kaz, tavus, kuzgun ve horozdur. Kaz

²⁴⁴ On Dördüncü Vecdiyye’de bahsi geçen Seyf b. Zûyezen (ö. M. 575?) Yemen’i Habeş istilâsından kurtaran ve adına kahramanlık hikâyeleri yazılan Arap emîridir. Diğer makâme kahramanları ise hayalî kişilerdir. Seyf b. Zûyezen hakkında bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Sey b. Zûyezen”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, XXXVII, 29.

²⁴⁵ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.114.

hırsı, tavus makamı, kuzgun dileği, horoz ise şehveti temsil etmektedir.²⁴⁶ Vecdî'nin makâmelerinde ise kahramanın genellikle bülbüle dönüştüğü görülmektedir. Bülbül; mutasavvıflar veya tasavvufa meyyal şairlere göre; ilâhî aşkla yanan canın ve ruhun timsalidir.²⁴⁷ Vecdî de kahramanın bülbüle dönüşmesi ile onun Hak âşığı bir zât olduğuna işaret ediyor olabilir.

- c. Makâmedeki şahısların hayvanlara dönüşmesi pratik bir işleve sahiptir. Örneğin Dördüncü Vecdiyye'de râvînin serçe sûretine bürünmesi ve On Beşinci Vecdiyye'de kartal sûretine bürünmesi, dilediği yere uymasını ve ağaçların altında yapılan konuşmaları rahatça dinlemesini, kahramanın bülbüle dönüşmesi ise istediği zaman istediği mekâna hızla gitmesini sağlamaktadır.

2.19.2. Bölümleri

Makâmelerin giriş bölümünde râvînin ve kahramanların dış görünüşleri, iç dünyaları, makâmedeki olayların geçtiği mekânın özellikleri vb. hususlarda tasvîrlerin bulunduğu görülmektedir. Örneğin On Üçüncü Vecdiyye'nin girişinde, râvînin iç dünyası şöyle tasvîr edilmektedir: *“Bir gün içimi sıkıntı bastı, dayanamadım. Ne zaman kitaptan anekdotlarla ve dîvândan nüktelerle sıkıntımı geçirmek istesem sıkıntım kat kat arttı, hatta dünyayı iğne deliğinden daha dar gördüm.”*²⁴⁸ On Dördüncü Vecdiyye'nin girişinde ise denizle ilgili tasvîre yer verilmektedir: *“(Akdeniz) sakindi. Yüzeyi, semânın mavisiiyle renklenmiş billur bir halı gibiydi.”*²⁴⁹ Makâmelerin giriş bölümünde râvî ve kahramanlarla ilgili tasvîrler makâme şahıslarını tanımamıza, mekânla ilgili tasvîrler makâme olaylarının geçtiği mekânı zihnimizde canlandırmamıza katkı sağlamaktadır.

Giriş bölümünde yol ve yolculuk temasının işlendiği görülmektedir. Yol ve yolculuk, esasen Doğu ve Batı'nın edebî literatüründe birçok edebî anlatıda mevcuttur. Yolculuk anlatısı, ilksel eserlerden çağdaş öykü, roman ve şiirin sınırlarına dek uzanmakta, edebî anlatıyı oluşturan yazarın/yolcunun fikri/zihnî aksülamellerinin doğrultusunda başlayıp, gelişerek sona ermektedir.²⁵⁰ Edebî eserlerde yer alan “yol” ve “yolculuk”, basit mekân değişimleri olarak algılanmamalıdır. Alman düşünürü Goethe'nin düşünceleri bu

²⁴⁶ İsmail Hakkı Nur, **Mesnevi'de Hayvan Karakterleri (Metaforları)**, AVKAE, 2013, 3 (1), s.21.

²⁴⁷ Cemal Kurnaz, “Bülbül”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, VI, 486.

²⁴⁸ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.244.

²⁴⁹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.262.

²⁵⁰ Okan Yılmaz, “Edebî Eserlerde Yol ve Yolculuk”, **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, 2013)**, s.116-117.

bağlamda ele alınabilir. “Goethe için yolculuk, bir ülke içinde bir yerden başka bir yere yahut bir ülkeden başka bir ülkeye gidip gelmek değildir sadece. Goethe için yolculuk bir varoluş tarzı; Ego’yu kendi dinamikleriyle bulunduğu noktadan başka bir varoluş boyutuna taşıma cihetidir.”²⁵¹

el-Vecdiyyât’a yöneltilen dikkatli bir bakış, buradaki yolculukların da var oluşsal bir serüvene işaret ettiğini görebilir. Böyle bir bakış açısı, makâmelerin girişinde iç sıkıntı yaşayan ya da arayış içinde olan râvînin neden makâmenin sonunda bir farkındalık yaşadığını da anlaşılır kılmaktadır.

Makâmelerin gelişme bölümünde, râvînin ve makâme kahramanlarının yaşadıkları olaylar anlatılmaktadır. Bu olaylarla ilgili iki husus dikkatimizi çekmektedir: a) Râvî, genellikle kahramanın hikmetli konuşmasından, belîğ cümlelerinden ya da sıra dışı özelliklerinden etkilenmektedir. Örneğin İkinci Vecdiyye’de râvî (Vicdân) bir sokak çocuğunun mükemmel ezber kabiliyetinden ve felsefî bilgisinden, On Yedinci Vecdiyye’de ise garip bir yolcunun hikmetli konuşmasından etkilenmektedir.²⁵² b) Makâmelerde öne çıkan kahraman, râvîye genellikle sıra dışı deneyimler yaşatmaktadır. Örneğin Birinci Vecdiyye’de Kont, Vicdân’ı göz açıp kapayıncaya kadar farklı bir ülkeye götürmekte, Dördüncü Vecdiyye’deki dilenci, Vicdân’a onu istediği sûrete çevirecek kelimeleri öğretmektedir.²⁵³

Makâmelerin sonuç bölümünde makâmede öne çıkan kahramanın farklı bir sûrete dönüştüğü ya da gerçek kimliğinin açığa çıkarıldığı görülmektedir. Altı makâmede (Bir, İki, Üç, Altı, On Bir ve On Yedinci Vecdiyyeler) kahramanın bülbüle dönüştüğü, sekiz makâmede (Dört, Beş, Yedi, Sekiz, Dokuz, On, On İki ve On Sekizinci Vecdiyyeler) kahramanın gerçek kimliğinin (Vicdân’ın hocası el-Hakîm b. Mürşid) açığa çıkarıldığı görülmektedir. Ayrıca bu bölümde râvînin (Vicdan) yaşadığı deneyimlerden nasıl etkilendiğine dair ifadeler de rastlanmaktadır. Örneğin On İkinci Vecdiyye’de Vicdân, tecrübe ettiği olayların ardından Allah’a dayanıp azimle çalışmaya, On Üçüncü Vecdiyye’de zorluklar çekse dahi emr-i bi’l-ma’rûfu ihmal etmemeye karar vermiştir.²⁵⁴ Bazı makâmelerde ise Vicdân’ın aklındaki sorular cevapsız bırakılmaktadır. Örneğin

²⁵¹ Yılmaz, “Edebî Eserlerde Yol ve Yolculuk”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, s.116-117.

²⁵² Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.71, 328.

²⁵³ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.59, 105.

²⁵⁴ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.261.

Dokuzuncu Vecdiyye’de Vicdân, makâme kahramanı olan bûlbüle bazı sorular yöneltmekte, o ise yeniden buluşacaklarını söyleyerek uzaklaşmaktadır.²⁵⁵

2.19.3. Olay Örgüsü

Ferîd Vecdî’nin makâmeleri Vicdân’ın yolculukları ile başlamaktadır. Örneğin Birinci Vecdiyye’de Vicdân, İskenderiye’den Kahire’ye dönmekte, Dokuzuncu Vecdiyye’de arkadaşları ile birlikte kayıkla Nil gezintisi yapmakta, On Birinci Vecdiyye’de Feyyum’a (Mısır’da bir şehir) doğru gitmektedir.²⁵⁶ Vicdân’ı yolculuğa iten sebep kimi zaman bir arkadaş ziyareti (İkinci Vecdiyye) ya da arkadaşları ile buluşup vakit geçirmek istemesi (On Sekizinci Vecdiyye) olsa da;²⁵⁷ genellikle üzüntüsünü atmak (On Birinci ve On Üçüncü Vecdiyyeler), rahatlamak (Onuncu ve On Altıncı Vecdiyyeler) ve dinlenmek istemesi (Altıncı ve On Dördüncü Vecdiyyeler) gibi psikolojik sebeplerdir.²⁵⁸

Vicdân, yolculuğu sırasında onu derinden etkileyen bir kahramanla karşılaşmaktadır. Bu kahraman genellikle farklı suretlerde (serçe, bûlbül, yaşlı bir adam, ihtiyar bir adam, bedevî...) Vicdân’a görünen hocası “el-Hakîm b. Mürşid”’dir (Dört, Beş, Yedi, Sekiz, Dokuz, On, On İki ve On Sekizinci Vecdiyyeler). Vicdân, karşılaştığı kahramanın güzel ve hikmetli konuşmasından etkilenmekte ve onunla vakit geçirmek için onun peşinden gitmektedir. Kahraman, Vicdân’a sıra dışı deneyimler yaşatarak onun farkındalığını artırmaktadır. Vicdân’ın yaşadığı deneyimler onu toplum ahlâkı üzerinde düşünmeye sevk etmekte (İkinci Vecdiyye), azimle çalışmaya (On İkinci Vecdiyye) ve emr-i bi’l-ma’rûfu ihmal etmemeye (On Üçüncü Vecdiyye) yöneltmektedir.²⁵⁹

Makâmede, uzak mesafelerin çok kısa zaman dilimleri içerisinde kat edildiğini görmekteyiz. Tasavvuf ilminde yerin dürülmesi, mesafenin kısalması “tayy-ı mekân” tabiriyle ifade edilmektedir.²⁶⁰ Dolayısıyla Vicdân’ın göz açıp kapayıncaya kadar Tanta’dan (Mısır’da bir şehir) Fransa’ya gönderilmesi (Birinci Vecdiyye)²⁶¹, yine çok

²⁵⁵ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.196.

²⁵⁶ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.45, 183, 211.

²⁵⁷ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.63, 333.

²⁵⁸ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.211, 244, 197, 307, 130, 262.

²⁵⁹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.243, 261.

²⁶⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 2. basım, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005, s.345.

²⁶¹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.59.

kısa sürede Mısır'ın Şobra bölgesinden Cezayir'in Tilimsan şehrine götürülmesi (Altıncı Vecdiyye)²⁶² bu tabirle ifade edilebilir.

Olayların gerçeklikle ilişkisine bakıldığında; makâmelerdeki olaylar gerçeklikle kısmen ilişkilidir. Makâmelerde, kahramanların bülbüle dönüşmesi (Bir, İki, Üç, Altı, Yedi, Sekiz, Dokuz, On, On Bir ve On Yedinci Vecdiyyeler) ve râvînin (Vîcdân) hayvan sûretine bürünmesi (Dört, Beş, Sekiz ve On Beşinci Vecdiyyeler) gerçek hayatta yaşanması mümkün olmayan olaylardır. Ne var ki; makâmelerin gerçek hayattan büsbütün bağımsız olduğu da söylenemez. Örneğin İkinci Vecdiyye'de bahsi geçen sokak çocuğunun anne ve babasından yeterli ilgiyi görememesi, insanların hayvanlara zarar vermeleri ve onları öldürmeleri (Yedinci ve Sekizinci Vecdiyyeler) vb. evrensel olgulardır.

2.19.4. Konu

Ferîd Vecdî, makâmelerinde yaşadığı dönemin dinî, sosyal ve fikrî yaşantısını yansıtmakta, dönemin sosyal problemlerine çözüm arayışında bulunmaktadır. Toplumun ahlâkî yapısını sorgulamakta, modern dönemin ve medeniyetin insanî değerlerle ilişkisini ele almakta ve ideal şehir ütopyasını tasvîr etmektedir. *el-Vecdiyyât*'ta yer alan konuları şu başlıklar altında ele alabiliriz:

- a) **Dinî Konular:** *el-Vecdiyyât*'ta yer alan dinî konular; İslâm Kavramı'nın tanımlanması ve Muhammed (a.s.)'in yaşamının örnek alınması ile ilgilidir. Her iki konu da On İkinci Vecdiyye'de ele alınmaktadır. Makâmede, ihtiyar bir adamın diliyle İslâm; “Avâm'ın İslâm'ı” (إِسْلَامُ الْعَامَّةِ) ve “Havass'ın İslâm'ı” (إِسْلَامُ الْخَاصَّةِ) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Avâm'ın İslâm'ı, Kur'an'ın bildirdiği şekilde Allah'ın birliğine ve noksan sıfatlardan münezzehe olduğuna inanmak, yeniden dirilmeye, kitaplara, peygamberlere ve meleklerle inanmak, ibadetleri yerine getirmek şeklinde tanımlanırken, Havass'ın İslâm'ı, kişinin yüzünü yalnızca Allah'a yöneltmesi şeklinde tanımlanmaktadır.²⁶³ Muhammed (a.s.)'in

²⁶² Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.143.

²⁶³ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.239.

yaşamı örnek gösterilerek onun beşerî yönü vurgulanmaktadır.²⁶⁴ Ayrıca toplumda ortaya çıkan bid'atlere karşı koyulmaktadır.²⁶⁵

b) Felsefî Konular: *el-Vecdiyyât*'ta maddenin yapısı, ruhun varlığı ve duysal bilginin sınırlılığı konu edilmektedir. İkinci Vecdiyye'de, bir sokak çocuğunun diliyle maddenin yapısıyla ilgili bazı görüşler aktarılmaktadır. Bu görüşlerden birisi, maddenin bölünme kabul etmeyen cevher-i ferdden oluştuğu görüşü, ikincisi; maddenin hızlı hareketinden dolayı cansız gibi görünen bir kuvvet olduğu düşüncesidir. Bu görüşlerden ilki sorgulanmakta, ikincisi makul görülmektedir.²⁶⁶ On Sekizinci Vecdiyye'de bir bedevînin diliyle hipnoz ve parapsikolojik hâdiseler (mekân üstü yolculuk, düşünce gücüyle eşyanın hareketi) yoluyla ruhun varlığı ispat edilmeye çalışılmaktadır.²⁶⁷ Beşinci Vecdiyye'de ise duysal bilginin varlığın mahiyetini yansıtmada sınırlı oluşuna dikkat çekilmektedir.²⁶⁸

c) Tasavvufî Konular: *el-Vecdiyyât*'ta yer alan tasavvufî konular, “insanın değeri” ve “kesrette vahdet düşüncesi”dir. Dokuzuncu Vecdiyye'de insanın Allah'ın halifesi olduğu düşüncesi işlenmekte,²⁶⁹ Dördüncü Vecdiyye'de bir serçenin diliyle insanın en güzel sûrette yaratılmış varlık olduğu ifade edilmektedir.²⁷⁰ Dördüncü Vecdiyye'de bir dilencinin duasında “kesrette vahdet” düşüncesine îmâda bulunulmakta, evrende görülen çokluğun ardındaki birliğe dikkat çekilmektedir.²⁷¹

d) Ahlâkî Konular: *el-Vecdiyyât*'ta insanın ahlâkî yönüne dikkat çekilmektedir. İnsanın mekanik tabiat sisteminin bir parçası olmadığı ve ahlâkı ortaya çıkardığı ifade edilmektedir.²⁷² İnsanın büyük bir tekâmül kabiliyetine sahip olduğu vurgulanmakta, bu sayede hayalin erişemeyeceği kemâle erişebildiği ifade edilmektedir.²⁷³

²⁶⁴ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.234.

²⁶⁵ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.255.

²⁶⁶ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.75-78.

²⁶⁷ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.356-375.

²⁶⁸ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.122.

²⁶⁹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.192.

²⁷⁰ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.114.

²⁷¹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.102-103.

²⁷² Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.53.

²⁷³ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.156.

Toplum hayatındaki muteber bazı değerler sorgulanmaktadır.²⁷⁴ Ahlâk dışı davranışlar kınanmakta, bu tür davranışlara göz yuman herkes eleştirilmektedir.²⁷⁵ Akla uygun bir yaşam yüceltilmekte, eğitimin bireyin ve toplumun gelişimi açısından önemi ortaya koyulmaktadır.²⁷⁶ On Birinci Vecdiyye’de yazarın şehir ütopyası (Erdemli Şehir) yer almakta, bu şehir; doğanın ve teknik ilerlemenin mükemmel uyumunun yakalandığı, Kur’an ve Sünnet’in esaslarına uygun bir yaşamın benimsendiği, ilme ve ilmî müesseselere önem verilen, mutlu ve sağlıklı bireylerden oluşan bir şehir olarak tasvîr edilmektedir.²⁷⁷

- e) **Sosyal Konular:** *el-Vecdiyyât*’ta sokak çocuklarına önem verilmesi gerektiği gösterilmektedir. Onlara yoksulluğun ve cahilliğin mahvettiği ve ömür boyu aynı şekilde kalacak bir grup olarak değil, toplumun esası olarak bakılması gerektiği ifade edilmektedir.²⁷⁸ Doğaya karşı duyarlı olmamız ve hayvanları korumamız istenmekte,²⁷⁹ insanların hayvanlara yaptıkları zulüm hayvanların diliyle kınanmakta,²⁸⁰ Onuncu Vecdiyye’de, makâme râvîsinin (Vîcdân) kuşların mahkemesinde yargılanması anlatılmaktadır.²⁸¹ Eski-yeni çatışması ve gençlerle yaşlılar arasındaki ilişki ele alınmakta,²⁸² ahlâkî ve manevî değerler bakımından üstün özellikler taşıyan bir topluluk ile medeniyetin göz alıcı renklerini kazanmış fakat gerçek mutluluğu yitirmiş bir topluluk mukayese edilmekte,²⁸³ medeniyetin; kılık kıyafet, oturma-kalkma ve konuşma şekillerinden ibaret olmadığı gösterilmektedir.²⁸⁴ Bir toplumda, ahlâkî açıdan çöküş varsa yüksek binaların, ıdıklı caddelerin, ileri teknoloji araçlarının değersiz olacağı ifâde edilerek medenîyetin manevî yönüne önem atfedilmektedir.²⁸⁵ Çalışan kadının problemleri ortaya koyulmakta,²⁸⁶ zorlukların ve sıkıntıların ardından gelen ferahlığa işaret edilerek güzel sonuçlara ulaşmak için birtakım zorluklara

²⁷⁴ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.109-112.

²⁷⁵ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.170-171.

²⁷⁶ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.69.

²⁷⁷ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.220-223.

²⁷⁸ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.80.

²⁷⁹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.149-150.

²⁸⁰ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.174-180.

²⁸¹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.202-208.

²⁸² Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.320.

²⁸³ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.273.

²⁸⁴ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.215.

²⁸⁵ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.216.

²⁸⁶ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.285-306.

katlanmak gerektiği gösterilmektedir.²⁸⁷ *el-Vecdiyyât*'ta yer alan konular, yazarın edebiyata sosyal bir fonksiyon yükleyerek toplumsal problemlere çözüm üretmeye çalıştığını göstermektedir.

2.19.5. Zaman ve Mekân

Makâmelerin muhtevasından olayların 20. yüzyılda yaşandığını düşünebiliriz. Bu hususta Birinci Vecdiyye'de açık bir ifade bulunmaktadır. Bu makâmede 20. yüzyılda ahlâk krizini konu edinen bir makâleden bahsedilmektedir.²⁸⁸ On Üçüncü Vecdiyye'de de olayların hicrî on dördüncü asırda (Hicrî on dördüncü asrın başları, milâdî yirminci yüzyılın sonlarına denk gelmektedir.) geçtiği ifade edilmektedir.²⁸⁹ Bu durum, yazarın yaşadığı döneme tanıklık etmek ve dönemin problemlerini çözümlemek istediğini göstermektedir. Makâmelerin başında görülen “bir bahar günü” (Dördüncü Vecdiyye), “bir cuma günü” (Dokuzuncu Vecdiyye), “Vîcdân'ın rahatlamak istediği bir gün” (Onuncu Vecdiyye), “Vîcdân'ın çalışmaktan yorulduğu bir gün” (On Dördüncü Vecdiyye), “Vîcdân'ın arkadaşlarıyla buluştuğu bir gün” (On Sekizinci Vecdiyye) vb. ibareler, makâmelerin genellikle bir gün içinde yaşananları anlattığını düşündürmektedir. Ancak bazı makâmelerde olaylar bir gün dışına taşarak uzun zaman dilimleri söz konusu edilmektedir. Örneğin On Dördüncü Vecdiyye'deki olaylar bir günle sınırlı kalmamakta, günlerce sürmektedir. On Beşinci Vecdiyye'de de bir günün gurup vakti başlayan olaylar, dört yıl sonra aynı gün devam etmektedir.²⁹⁰

Vecdî'nin makâmelerinde sıkça rastlanan bir durum; uzak mesafelerin kısa zaman dilimlerinde kat edilmesidir. Göz açıp kapayınca kadar yapılan yolculuklar makâmeye gizemli bir hava katmakta, okuyucuda merak duygusu uyandırmaktadır.

Makâmelerde geçen mekânlara bakıldığında; İskenderiye, Tanta (Mısır'da bir şehir), Kahire, Mısır'ın Şobra bölgesi, Helvan (Mısır'da bir şehir), Feyyum (Mısır'da bir şehir)... adlarının zikredildiği görülmektedir. Bu durum, yazarın bulunduğu çevreden ilham aldığını göstermektedir. Zaman zaman makâme kahramanını uzak diyarlara gönderen yazar, Cezayir'in Tilimsan şehrini, Sicilya Adası'nı ve Fransa'yı da mekân olarak zikretmektedir. Olayların geçtiği mekânlar bazen “Nil Nehri, Tevfîkiye Caddesi,

²⁸⁷ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.225.

²⁸⁸ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.47.

²⁸⁹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.251.

²⁹⁰ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.273, 280, 289.

Feyyum çölleri, Zeynebî Camiî, Piramitler'in civarı, Fransa meclis binası vb.” belirli mekânlar, bazen de çöl, ev, mağara, mezarlık, otel odası, cadde, sokak, ıssız sokak, bahçe, kahve bahçesi, koru, liman, karakol, uçak vb. genel mekânlardır. Yazar, gerçek mekânların yanı sıra hayalî mekânlara da yer vermektedir. Örneğin On Birinci Vecdiyye’de bahsi geçen “Erdemli Şehir” gerçek hayatta olmayan, yazarın hayalindeki şehirdir.²⁹¹ Yine Onuncu Vecdiyye’deki kuşlar şehri sadece yazarın hayalinde vardır.²⁹² Yazarın hayalî mekânlar kurgulaması, gerçek hayattan bir tür kaçış olarak değerlendirilebilir. Erdemli Şehir, gerçek hayata getirilen alternatif bir hayatı sembolize etmektedir.

2.19.6. el-Vecdiyyât’ta Geçen Eser Adları

Yazar, makâmelerde bazı yazar ve eser adlarını zikretmektedir. Birinci Vecdiyye’de tren yolcuları arasında geçen konuşmada, Medeniyet Dergisi’nde yayımlanan “Modern Medeniyette Ahlâk Krizi” (أزمة الأخلاق في المدينة الحاضرة) adlı makâleden bahsedilmekte, makâmenin yirminci yüzyıl medeniyetine eleştiriler getirdiği ifade edilmektedir.²⁹³

İkinci Vecdiyye’de râvî (Vidân) ile kahraman (sokak çocuğu) arasında geçen konuşmada, Alman materyalist bir yazar olduğu ifade edilen Molhot (مولخوت)’un *Maddenin Devinimi* (دورة المادة) adlı eseri zikredilmektedir. Sokak çocuğu, Vidân’a bu kitabı göstererek 19. yüzyıl materyalistlerinin görüşlerine katılıp katılmadığını sormaktadır.²⁹⁴

Yedinci Vecdiyye’de Camille Flammarion (1842-1925)’un *Bilinmeyen Tabiat Güçleri* (القوى الطبيعية المجهولة) adlı eserinden alıntı yapılarak maddî âlemin ardında canlı, bilinçli bir âlemin bulunduğu dikkat çekilmektedir.²⁹⁵

On Beşinci Vecdiyye’de, kadının örtünmesinin gereğinden ve çalışma hayatına girmesinin sakıncalarından bahsedilirken yazarın kendi kitabına (*Müslüman Kadın*) atıfta bulunulmaktadır.²⁹⁶

²⁹¹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.217.

²⁹² Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.47.

²⁹³ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.47.

²⁹⁴ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.72.

²⁹⁵ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.161.

²⁹⁶ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.286.

On Sekizinci Vecdiyye’de bedevî bir adam, muhatabına ahlâkla ilgili bazı eserleri okuyup okumadığını sormaktadır. Bu eserler arasında Sorbonne Üniversitesi hocası Caro’nun *Ahlâk İlminin Meseleleri* (مَسَائِلُ عِلْمِ الْأَخْلَاقِ) adlı kitabı, filozof Vacherot (1809-1897)’un Eleştirel Felsefe (الْفَلَسَفَةُ الْإِتِّقَادِيَّةُ) adlı kitabı, filozof Renouvier (1815-1903)’in *Ahlâk İlmi* (عِلْمُ الْأَخْلَاقِ) adlı eseri, Schopenhauer (1788-1860)’un *Ahlâkın Temelleri* (أَسَاسُ الْعِلْمِ الْأَوَّلِيِّ لِلطَّبَاعِ) adlı kitabı, Kant (1724-1804)’ın *Mizacın İlk Nedenleri* (عِلْمُ الْأَخْلَاقِ الْإِنْجِلِيزِيِّ الْعَصْرِيِّ) isimli eseri ve Guyau (1854-1888)’nin *Çağdaş İngiliz Ahlâk İlmi* (عِلْمُ الْأَخْلَاقِ الْإِنْجِلِيزِيِّ الْعَصْرِيِّ) adlı kitabı vardır.²⁹⁷ Makâmenin devamında bedevî adam muhatabına ruhun varlığıyla ilgili görüşleri ihtiva eden bazı eser adlarını zikretmektedir. Bunlar arasında Purdue Üniversitesi rektörü Emile Boirac (1851-1917)’ın *Bilinmeyen Psikoloji* (عِلْمُ النَّفْسِ الْمَحْجُورِ) adlı eseri, Cambridge Üniversitesi hocası Myers (1843-1901)’in *İnsan Kişiliği* (الشَّخْصِيَّةُ الْإِنْسَانِيَّةُ) adlı eseri, William James (1842-1910)’ın *Psikoloji* (عِلْمُ النَّفْسِ) kitabı, De Rochas (1837-1914)’ın *Hipnozda Derin Haller* (الْحَالَاتُ الْعَمِيقَةُ لِلتَّنَوُّمِ الْمُغْنَطِيسِيِّ) adlı eseri ve Camille Flammarion (1842-1925)’un *Ölüm Probleminin Çözümü* (حَلُّ مَسْأَلَةِ الْمَوْتِ) adlı eseri vardır.²⁹⁸ Ayrıca bedevî adam, Fransız biyolog Le Dantec (1869-1917)’in *Ateizm* (الْإِلْحَادُ) adlı kitabını olağanüstü hızla getirerek muhataplarını hayrete düşürmekte,²⁹⁹ Paris Tıp Fakültesi fizyoloji hocası Charles Richet (1850-1935)’ın, Maxwell (1831-1879)’in *Psikolojik Fenomenler* (الظَّوَاهِرُ النَّفْسِيَّةُ) adlı eserinin önsözünde yazdıklarından yaptığı alıntılarla sırrını anlamadığımız pek çok fenomenle iç içe yaşadığımızı ifade etmektedir.³⁰⁰ Genellikle yazarın, ahlâkı ele alan ve ruhun varlığına temas eden Batılı filozof ve yazarların eserlerine atıf yaptığı görülmektedir.

2.19.7. Vecdî’nin Makâmelerinin Diğer Makâmelerle Mukayesesi

Bu bölümde Ferîd Vecdî’nin makâmeleri, Bedüzzaman el-Hemedânî (ö. 398/1008) ve el-Harîrî (ö. 516/1122)’nin makâmeleriyle muhtevâları bakımından karşılaştırılacaktır.

²⁹⁷ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.339-340.

²⁹⁸ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.363.

²⁹⁹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.372-374.

³⁰⁰ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.379.

Makâme adlarına bakıldığında, el-Hemedânî ve el-Harîrî'nin makâmelerinde daha çok şehir adlarının kullanıldığı (el-Hemedânî'nin makâmelerinde Sicistan, Küfe, İsfahân, Bağdat, Basra vb., el-Harîrî'nin makâmelerinde Dimyâtiyye, İskenderiyye, Dimeşkiyye, Basriyye vb. makâme adları bulunmaktadır.) görülmektedir. Vecdî'nin makâmelerinde ise “Birinci Vecdiyye”, “İkinci Vecdiyye”, “Üçüncü Vecdiyye”... şeklinde numaralandırmaya dayalı bir adlandırmanın bulunduğu görülmektedir. Makâme sayılarına bakıldığında el-Hemedânî'nin makâmelerinin elli bir, el-Harîrî'nin makâmelerinin elli, Vecdî'nin *el-Vecdiyyât* adlı eserindeki makâmelerin ise “on sekiz” tane olduğu görülmektedir.

Vecdî'nin makâmelerinde el-Hemedânî ve el-Harîrî'nin makâmelerinde olduğu gibi olayları anlatan tek bir râvî bulunmaktadır. el-Hemedânî'nin makâmelerindeki râvî, “İsa b. Hişam”,³⁰¹ el-Harîrî'nin makâmelerindeki râvî “el-Hâris b. Hemmâm”,³⁰² Vecdî'nin makâmelerinde ise “Vicdân”dır.³⁰³

el-Hemedânî'nin makâmelerinde kahraman, çok yer değiştiren ve her kılığa giren bir tiptir. Otuz üç makâmedeki kahraman sadece “Ebu'l-Feth el-İskenderî”dir. (Dört makâmede Ebu'l-Feth baş rolü başkalarıyla paylaşmakta ya da geri planda kalmaktadır. Diğer makâmelerde ise Ebu'l-Feth'den bahsedilmemektedir.) Dilencilik üzerine kurulan makâmelerde Ebu'l-Feth yoksuldur ve bir dilim ekmeğe muhtaçtır. Bununla beraber son derece maharetli bir edip, çevresinde oluşan kalabalığı tatlı konuşmalarıyla kandıran, belagatli ve fasih konuşmalarıyla onları büyüleyen ve etrafında toplanan kalabalıktan para kopartan bir kişidir.³⁰⁴ el-Harîrî'nin makâmelerindeki kahraman genellikle “Ebû Zeyd es-Surûcî”dir. Ebû Zeyd; edebiyatçı, hatip, dilenci, meşhur bir fıkıh âlimi, ayyaş ve düzenbaz gibi farklı kimlik ve vasıflarda gösterilmektedir.³⁰⁵ Ayrıca bazı makâmelerde, Ebû Zeyd'in oğlu ile karısı ve figüran konumunda isimsiz edebiyatçı ya da kadı gibi şahıslarla da karşılaşmaktadır.³⁰⁶ Vecdî'nin pek çok makâmesindeki kahraman Vicdan'ın hocası olan “el-Hakîm b. Mürşid”dir. el-Hakîm b. Mürşid; hatip,

³⁰¹ el-Hemedânî, **Makâmâtü Bedüzzaman el-Hemedânî**, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011, s.7.

³⁰² el-Harîrî, **Makâmâtü'l-Harîrî**, Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2014, s.8.

³⁰³ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.45.

³⁰⁴ Er, *Bedü'z-zamân el-Hemedânî ve Makâmeleri*, s.32-33.

³⁰⁵ Ahmet Cevdet Karaca, “Arap Edebiyatında Makâme ve Bazı Makâmât Örnekleri”, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uludağ Üniversitesi SBE, 2005), s.67.

³⁰⁶ Sıtkı Güllü, “el-Harîrî Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları”, (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE, 1995), s.32.

bedevî bir adam, garîp bir adam, ihtiyar bir adam, dilenci, serçe ve bülbül gibi çeşitli sûretlere bürünmekte, makâmenin sonunda gerçek kimliği anlaşılmaktadır.

el-Hemedânî'nin makâmelerinin giriş kısmında çoğunlukla bir yolculuk dile getirilir. Gelişme bölümünde belagatli sözlere, güzel teşbîhlere ve parlak tasvîrlere yer verilir. Sonuç bölümünde ise makâmenin ana fikri niteliğinde manzum ya da mensur sözler bulunmaktadır.³⁰⁷ el-Harîrî'nin makâmelerinin giriş bölümünde genellikle el-Hâris'in duygu ve gözlemleri, gelişme bölümünde Ebû Zeyd ile buluşması ve beraberlikleri, sonuç bölümünde de Ebû Zeyd'in kendisini terk etmesi yer alır.³⁰⁸ Vecdî'nin makâmelerinin giriş bölümünde Vicedân'ın yolculuğu ve makâmedeki şahıslarla ilgili tasvîrlere, gelişme bölümünde Vicedân'ın makâme kahramanı ya da kahramanları ile buluşması ve sıra dışı tecrübeler yaşaması, sonuç bölümünde ise genellikle makâmede öne çıkan kahramanın gerçek yüzünün açığa çıkarılması, kahramanın Vicedân'ı terk etmesi ve Vicedân'ın yaşadığı olaylardan ders çıkarması anlatılmaktadır.

el-Hemedânî'nin makâmelerinde çeşitli konular işlenmekle birlikte ağırlıklı olarak “dilencilik” konusu işlenmektedir. Ayrıca kurnazlık ve hilekârlık gibi konuları işleyen, övgü konusuna yer veren, edebî eleştiriyi konu alan, dinî öğütlere yer veren makâmeleri de vardır.³⁰⁹ el-Harîrî'nin makâmeleri dört sınıfa ayrılmaktadır. Bunlar; dilencilik makâmeleri, vaaz ve zâhitlik makâmeleri, edebî makâmeler ve sosyal muhtevanın ağır bastığı makâmelerdir.³¹⁰ Vecdî'nin makâmelerinde ise dinî, felsefî ve tasavvufî konular ele alınmakla birlikte ağırlıklı olarak ahlâkî ve sosyal konular işlenmektedir.

Sonuç olarak Vecdî'nin makâmelerinin muhtevası bazı açılardan el-Hemedânî ve el-Harîrî'nin makâmelerine benzemekte, bazı açılardan ise farklılaşmaktadır. Makâmelerin tek bir râvîsinin bulunması, makâme kahramanının farklı suretlerde râvîye görünmesi, makâmelerin giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluşması, makâmelerin giriş bölümünde yol ve yolculuk temasının bulunması ortak özellikler arasında sayılabilir. Diğer yandan makâme sayıları ve makâmelerde ele alınan konular bakımından farklılıklar vardır. el-Hemedânî ve el-Harîrî'nin makâmelerinde önemli bir yeri olan

³⁰⁷ Er, *Bedîu'z-zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri*, s.35.

³⁰⁸ Sıtkı Güllü, “Arap Edebiyatında ‘Makâme’ ve el-Harîrî'nin Osmanlı Medreselerinde Okutulan ‘el-Makâmât’ı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2 (2000), s.193.

³⁰⁹ Er, *Bedîu'z-zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri*, s.29-31.

³¹⁰ Güllü, “Arap Edebiyatında ‘Makâme’ ve el-Harîrî'nin Osmanlı Medreselerinde Okutulan ‘el-Makâmât’ı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.194.

“dilencilik konusu” (el-Hemedânî’nin elli bir makâmesinden yirmi altısında dilencilik konusu işlenmektedir.³¹¹ el-Harîrî’nin on bir makâmesinde ana konu dilenciliktir.)³¹² *el-Vecdiyyât*’ta sadece Dördüncü Vecdiyye’de işlenmektedir. Vecdî’nin makâmelerinde ana konuyu ahlâkî ve sosyal meseleler oluşturmaktadır.

³¹¹ Er, *Bedîu’z-zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri*, s.29.

³¹² Güllü, “Arap Edebiyatında ‘Makâme’ ve el-Harîrî’nin Osmanlı Medreselerinde Okutulan ‘el-Makâmât’ı, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.194.

BÖLÜM 3: EL-VECDİYYÂT'IN ÜSLÛBU

Üslûp kişinin kendi duygu, düşünce ve heyecanlarını dile getirme şeklini ve dili kullanma biçimini ifade etmektedir.³¹³ Değişik bakış açlarına göre birçok üslûp çeşidi bulunmaktadır. Bunlar arasında; sâde üslûp, süslü üslûp, metaforik üslûp, seci'li (müsecca') üslûp, âlî üslûp, didaktik (öğretici) üslûp, hikâye üslûbu vs. sayılabilir.³¹⁴

Arap Edebiyatı'nda üslûp; “ilmî”, “edebî” ve “hitâbî” olmak üzere üçe ayrılmaktadır. İlmî üslûp, sağlam mantık ve doğru düşünceye en fazla gereksinim duyan, şiirdeki hayale en uzak üslûp olarak açıklanmaktadır. Edebî üslûbun en önemli vasfı “güzelliği”dir. Onu güzel kılan unsurlar; yüksek hayaller, ince tasvîrler ve varlıklar arasındaki uzak benzeme yönlerine temas etmesidir. Hitâbî üslûp ise hutbe ve konuşmalarda geçerli anlatım biçimidir.³¹⁵

el-Vecdiyyât'ın üslûp özelliklerine gelince; makâme türünde yazılmış diğer eserlerde olduğu gibi müsecca' üslûbun (seci'nin egemen olduğu üslûp) ve edebî üslûbun bulunduğu görülmektedir. *el-Vecdiyyât*'ta seci'li ibarelerin bulunduğu, teşbîh ve mecâz gibi edebî sanatlardan yararlanıldığı, tasvîre yer verildiği, konunun diyaloglarla işlendiği, âyet, hadis ve şiirlerden iktibaslar yapıldığı, garîb kelimelerin, eş anlamlı kelimelerin ve yabancı dilden Arapça'ya geçmiş kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla *el-Vecdiyyât*'ın üslûbu hakkında yapılacak değerlendirmede bütün bu hususlara yer vermek gerekmektedir. *el-Vecdiyyât*'ta yer alan eş anlamlı kelimeler ve yabancı kelimeler Abdulhasen Hudayr'ın *el-Hurûfu'n-nediyyât fî rihâbi'l-Vecdiyyât* adlı çalışmasında ele alındığı için *el-Vecdiyyât*'ın üslûbunu; seci', teşbîh, mecâz ve tasvîr gibi edebî unsurlar, makâmelerde geçen garîb kelimeler, âyet, hadis ve şiirlerden yapılan iktibâslar bağlamında incelemek istiyoruz.

³¹³ İsmail Durmuş, “Üslûp”, *DİA*, 2012, XLII, 383-385.

³¹⁴ Menderes Coşkun, “Üslup Çalışmaları Üzerine”, *Nesrin İnşası: Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler (Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V)*, İstanbul: Turkuaz, 2010, s. 72.

³¹⁵ Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâziha*, Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 2010, s.10-13; Durmuş, “Üslûp”, *DİA*, XLII, 384.

3.1. el-Vecdiyyât'ta Seci'

3.1.1. Seci'

Seci'nin sözlük anlamı; kumru, güvercin gibi kuşların aynı sesleri tekrarlayarak ötmeleri ve dişi devenin çıkardığı ses tekrarlarıdır.³¹⁶ Terim anlamı; “nesirde, iki fâsılanın³¹⁷ aynı harfte ittifak etmesi”dir.³¹⁸ Seci'nin üç çeşidi vardır. Bunlar;

- a) Mutarraf Seci': İki fâsılanın, vezin bakımından farklı olduğu, revî (son harf) bakımından uyumlu olduğu seci'dir.³¹⁹ Kur'an'da “Biz, yeryüzünü bir döşek yapmadık mı? Dağları da birer kazık (yapmadık mı?)” (أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا)³²⁰ âyetlerinde, (مِهَادًا) ve (أَوْتَادًا) lafızlarında “mutarraf seci” vardır.³²¹ Nitekim bu iki kelimenin son harfinin (د) aynı olduğu fakat vezinlerinin farklı olduğu görülmektedir.
- b) Mütevâzî Seci': Fâsılların vezin ve revî (son harf) bakımından birbirine uygun olmasıdır. el-Harîrî'nin bir makâmesinde geçen “Davarları, altın ve gümüşleri yok oldu, bizi kıskanan ve bizimle alay edenler bize acıdı.” (وَأَوْدَى النَّاطِقُ وَالصَّامِتُ، وَرَنَى) (لَنَا الْخَائِدُ وَالشَّامِتُ) ibaresinde mütevâzî seci' görülmektedir.³²² Nitekim (صَامِت) ve (شَامِت) kelimeleri, hem vezin hem de son harf (ت) bakımından aynıdır.
- c) Mürassa'seci': İki fıkrada, bütün lafızların ya da lafızların çoğunun ilk fıkradaki karşılıklarıyla vezin ve kâfiye bakımından uyumlu olmasıdır. el-Harîrî'nin şu ifadesinde mürassa' seci' bulunmaktadır: “O (Ebû Zeyd es-Surûcî), inci gibi sözleriyle seci'li sözleri işliyor, nakşediyor ve kötülüklerden alıkoyucu

³¹⁶ Abdurrahman Hasan Habbeneke el-Meydânî, **el-Belâgatü'l-'arabiyye**, 4. basım, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2013, II, 503; İbrahim Mustafa ve Diğerleri, **Mucemu'l-vasîf**, 5. basım, Beyrut: Mektebetü's-Şurûk, 2011, s.434.

³¹⁷ Fıkraların sonundaki kelimelere “fâsıla” denir. Bkz. Ali Nâzimâ, **Muhtara-i Belâgat**, Ömer Zülfe (hızl.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2012, s.32.

³¹⁸ Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb el-Kazvînî, **el-Îzâh fî ulûmi'l-belâga**, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2009, s.384. Seci'nin asıl kullanım yeri nesir olsa da şiirde de kullanılmıştır. Bkz. Ahmet Bostancı, “Kur'an-ı Kerim'de Fâsıla Uyumu: Arap Dili Kaideleri Açısından Bir İnceleme”, **İslâmî İlimler Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 1 (Bahar 2007), s.90; Ali Bulut, **Belâgat**, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013, s.313.

³¹⁹ Abdülaziz Atik, **Fi'l belâgatî'l-'arabiyye**, Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye, 2009, s.217; Seyyid Ahmed el-Hâşimî, **Cevâhiru'l-belâga**, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2005, s. 325.

³²⁰ Nebe Sûresi, 78/6-7.

³²¹ İn'âm Fevvel Akkâvî, **el-Mu'cemu'l-mufasssal fî ulûmu'l-belâga**, Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006, s. 578; el-Hâşimî, **Cevâhiru'l-belâga**, s.325.

³²² Akkâvî, **el-Mu'cemu'l-mufasssal fî ulûmu'l-belâga**, s.578. İbârenin anlamı için bkz. el-Harîrî, **Makâmâtü'l-Harîrî**, s.20.

³²³ Bu *vaazlarıyla kulakları çınlatıyor.*” (هُوَ يَطْبَعُ الْأَسْحَاءَ بِجَوَاهِرِ لَفْظِهِ وَيَقْرِعُ الْأَسْمَاعَ بِزَوَاجِرِ وَعْظِهِ.)

beytin her iki mısrasında bulunan lafızlar arasında vezin ve kâfiye bakımından uyum vardır.

Bu üç seci‘ türünün yanı sıra bazı kaynaklar, mütevâzin seci‘ye (müvâzene) de yer vermektedir. Mütevâzin seci‘; “fâsılların vezinde ortak olmaları fakat kâfiyede farklı olmaları”dır.³²⁴ “Orada yüksek divanlar, önlerine konulmuş kadehler (vardır).” (وَمَنَارُ)

³²⁵ âyeti “mütevâzin seci”ye örnek gösterilebilir.³²⁵

İbn Esîr (ö. 630/1233), seci‘nin gerçek anlamda tahakkuk etmesi için dört şart ileri sürmüştür. Bunlar: a) Seci‘li lafızların kulağa hoş gelecek terennümde olması. b) Seci‘nin yer aldığı terkip, hatta cümlelerin kulağa hoş gelecek tarzda tatlı, güzel lafızlardan meydana gelmesi. c) Mânânın lafza değil, lafzın mânâyâ tâbi olması. d) İçinde seci‘ bulunan iki cümledeki mânâların birbirinden farklı olması. (Mânâları aynıysa bile sonrakilerin öncekileri tekit edici ya da açıklayıcı olması gerekir.)³²⁶

3.1.2. el-Vecdiyyât’ta Seci‘ Örnekleri

el-Vecdiyyât’ta çok sayıda ibarede seci‘ bulunmaktadır. “Mutarraf seci” ve “mütevâzi seci” örneklerine sıkça rastlanırken, mürassa‘ seci‘ örneğine rastlanmamıştır. Bazı âlimlerin seci‘ türü olarak gördükleri müvâzene ise az sayıda bulunmaktadır. *el-Vecdiyyât*’ta bulunan mutarraf seci‘, mürassa‘ seci‘ ve müvâzene örnekleri aşağıda yer almaktadır.

³²³ el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâga*, s.325; Nusrettin Bolelli, **Belâgat**, 7. basım, İstanbul: İFAV Yayınları, 2012, s.448.

³²⁴ Akkâvî, *el-Mu‘cemu’l-mufasssal fî ulûmu’l-belâga*, s.578.

³²⁵ Bolelli, *Belâgat*, s.453.

³²⁶ Cüneyt Eren ve M. Vecih Uzunoğlu, **Belâgat: Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar**, İstanbul: Sütun Yayınları, 2006, s.193-194; Bulut, *Belâgat*, s.314.

a) Mutarraf Seci‘ Örnekleri:

- 1) Sekizinci Vecdiyye’de geçen “Arslanın önünde, sanki Lubed³²⁷ neslinden olan bir kartal durdu.” (فَوَقَّفَ نَسْرٌ حِيَالَ الْأَسَدِ، كَأَنَّهُ مِنْ ذُرِّيَةِ لُبَدٍ.)³²⁸ ifadesinde (أَسَد) ve (لُبَد) kelimelerinin son harfleri (د) aynıdır fakat vezinleri (فَعْل - فَعْل) farklıdır. Bu sebeple “mutarraf seci” vardır.
- 2) Dokuzuncu Vecdiyye’de geçen “Serin rüzgârından faydalanmak için Nil’in sırtına³²⁹ binmeye karar verdik.” (فَانْتَهَى رَأْيُنَا إِلَى أَنْ نَمْتَطِيَ صَهْوَةَ النَّيْلِ لِنَسْتَفِيدَ مِنْ نَسِيمِهِ الْبَلِيلِ.)³³⁰ ifadesinde fâsılaları oluşturan (نِيل) ve (بَلِيل) lafızlarının, vezinlerinin (فَعْل - فَعْل) farklı olduğu ancak son harflerinin (ل) aynı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla “mutarraf seci” vardır. İbâredeki lafzın, mânânın önüne geçmesine izin verilmemiştir.
- 3) Onuncu Vecdiyye’de geçen “Bu, kışın zemherisinde idi ve soğuk, gençliğinin baharındaydı.”³³¹ (كَانَ هَذَا فِي مَعْمَعَانِ الشَّتَاءِ، وَالْبُرْدِ فِي عُفُوفَانِ الْفَتَاءِ.)³³² ifadesinde (شَتَاء) ve (فَتَاء) kelimelerinin vezinleri (فَعْل - فَعْل) farklı, son harfleri (ل) aynıdır. Dolayısıyla “mutarraf seci” vardır.

el-Vecdiyyât’ta çok sayıda mutarraf seci‘ örneği bulunsa da, çalışmanın hacmini artırıp konudan uzaklaşmak istemediğimiz için bu örneklerle iktifa edeceğiz.

³²⁷ Ferîd Vecdî, *el-Vecdiyyât*’ta Lubed’in Süleyman (a.s.)’ın kartallarından birisi olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.179. Diğer kaynaklarda ise Lubed’in, Lokman (a.s.)’ın kartallarından sonuncusu olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Turan Dursun, *Kutsal Kitapların Kaynakları 2*, 2. basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996, s.115; İhsan Dîk, “Ustûratu’n-nesri ve’l-bahs ani’l-hulûd fi’ş-şî’ri’l-câhili”, *Dirâsât, el-Ulûm ve’l-İctimâiyye*, Sayı: 2, 2010, s.364.

³²⁸ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.179.

³²⁹ (الصَّهْوَةُ) kelimesi, atı süren kişinin oturduğu yeri ifade eder. Bu ibarede, Nil Nehri bir ata benzetilmekte, Nil’in sırtına binmek ile kayıkla yolculuk yapmak kastedilmektedir.

³³⁰ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.183.

³³¹ (الْبُرْدُ فِي عُفُوفَانِ الْفَتَاءِ) ifadesinde, “soğuk” bir insana benzetilmekte, “gençliğinin baharı” tabiri ile soğukun şiddetli olduğu kastedilmektedir.

³³² Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.197.

b) Mütevâzî Seci‘ Örnekleri:

- 1) Birinci Vecdiyye’de geçen “(Konuşma sanatında) Sehbân-ı Vâil³³³ mertebesinde de olsam sözden ve süslerinden usandım zira bir faydası yoktur.”
(وَإِلَّ) ve (طَائِل) ³³⁴ (لَقَدْ سَمِعْتُ الْكَلَامَ وَخَارِفُهُ، فَلَيْسَ وَرَاءَ طَائِلٍ، وَلَوْ بَلَغْتُ مِنْهُ مَكَانَةَ سَحْبَانَ وَإِلَّ) ibaresinde kelimelerinin hem vezinleri hem de son harfleri (ل) aynıdır. Bu sebeple ibarede “mütevâzî seci’” bulunmaktadır. Seci’, ibarenin kulakta hoş bir sadâ bırakmasını sağlamaktadır.
- 2) Yedinci Vecdiyye’de geçen “En büyük varlık olan esîri³³⁵ hissetmeyen sinirlerin ne kıymeti vardır!” ³³⁶ (مَا قِيَمَةُ أَعْصَابٍ لَا تَحْسُ بِالْأَثِيرِ، وَهُوَ الْمَوْجُودُ الْكَبِيرُ!) ifadesinde fâsılları oluşturan (أَثِير) ve (كَبِير) kelimeleri hem vezin (فَعِيل) hem de son harf (ر) açısından aynıdır. Dolayısıyla “mütevâzî seci’” bulunmaktadır.
- 3) Sekizinci Vecdiyye’de “Havkaleyi³³⁷ sığınağı, istircâyı³³⁸ korunağı kılan mâsum bir grup kaldı.” ³³⁹ (بَقِيَتْ طَائِفَةٌ بَرِيَّةٌ جَعَلَتْ الْحَوْفَلَةَ مَعَادَهَا، وَالْإِسْتِرْجَاعَ مَلَاذَهَا.) ifadesinde, fâsılları oluşturan (مَعَاد) ve (مَلَاذ) kelimeleri hem vezin (فَعَال) hem de son harf (ذ) açısından aynıdır. Dolayısıyla “mütevâzî seci’” bulunmaktadır.

el-Vecdiyyât’ta çok sayıda mütevâzî seci‘ örneği bulunsa da bu örneklerle iktifa etmek istiyoruz. Seci’nin üçüncü türü olan mürassa‘ seci‘ örneğine ise rastlayamadık. Son olarak *el-Vecdiyyât*’ta az sayıda bulunan “müvâzene” örneğine yer vermek istiyoruz.

³³³ Muaviye zamanında yaşamış olan Sehbân-ı Vâil (ö. 674 M.) belâgat timsali olmuş bir hatiptir. Bkz. Muhammed Ferîd Vecdî, *Dâiretu meârifî’l-karnî’l-ısrîn*, 3. basım, Beyrut: Dâru’l-Mârif, 1971, V, 52-53.

³³⁴ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 59.

³³⁵ Esîr; eskiden uzayı doldurduğu, yıldız ve felekleri oluşturduğu sanılan havadan hafif, saydam ve esnek maddedir. Yüzyıllar boyunca kozmolojik olayların açıklanmasında temel bir madde olarak görülen esîr, XIX. yüzyılın sonlarında fizikçilerin önemle üzerinde durdukları bir konu oldu. Fizikçiler, havanın ses dalgalarını iletmesi gibi esîrin de elektromanyetik dalgaları ileteceğine inanıyorlardı. Ancak madde ve ışığın yapısı daha iyi anlaşıldıkça bu teori yetersiz kaldı. Bkz. Mahmut Kaya, “Esîr”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, XI, 390.

³³⁶ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.159.

³³⁷ Havkale, “Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh” cümlesinin kısaltılmış şeklidir. Bkz. Ali Osman Koçkuzu, “Havkale”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, XVI, 536.

³³⁸ İstircâ, “İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn” (Şüphesiz biz Allah’a aidiz ve muhakkak ki O’na döneceğiz.) ifadesini söylemek ve bu inanca uygun bir teslimiyet hali ortaya koymaktır. Bkz. Hayati Hökelekli, “İstircâ”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, XXIII, 374.

³³⁹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.171.

el-Vecdiyyât'ta müvâzene örneği çok bulunmamaktadır. Bir örneği vermekle iktifa edeceğiz. On Sekizinci Vecdiyye'de geçen “İnsanları kardeşi sayıp onlarla rekabet etmenin değil yardımlaşmanın gerektiğini, zorluk göstermenin değil kolaylık göstermenin gerektiğini (düşünerek) eğilimleri, nihâî hedefleri gerçekleştirmeye yönelmiştir.” (وَمُيُولُهُ مُنْصَرَفَةٌ إِلَى تَحْقِيقِ الْعَايَاتِ الْقُصْوَى، مُعْتَبِرًا النَّاسَ إِخْوَانًا لَهُ يَجِبُ عَلَيْهِ مُرَافَقَتُهُمْ، لَا مُزَاحَمَتَهُمْ، وَمُيَاسَرَتُهُمْ، لَا)³⁴⁰ ifadesinde (مُفَاعَلَةٌ), (مُزَاحَمَةٌ) ve (مُيَاسَرَةٌ) lafızlarının vezinleri (مُفَاعَلَةٌ) aynıdır fakat son harfleri farklıdır. Dolayısıyla bu ibarede “müvâzene” vardır.

el-Vecdiyyât'ta yer alan seci'li ifadeleri incelediğimizde ulaştığımız sonuçlar şöyledir: el-Vecdiyyât'ta yer alan seci'ler, ağırlıklı olarak “mutarraf seci” ve “mütevâzi seci” örneklerini oluşturmaktadır. Seci'nin kullanılması, ibarelerin kulağa hoş gelmesini sağlamış, eserin edebî ve estetik gücünü artırmıştır. Seci'yi oluşturan fıkraların genellikle az sayıda kelimeyi ihtiva ettiği görülmektedir. Bu durumun, seci'nin başarısını arttırdığı söylenebilir. Bazı ibarelerde, sık kullanılmayan isim ve lafızlarla seci' yapılsa da genellikle sık kullanılan kelimeler tercih edilmiştir. Yazarın, seci' yaparken, ifadelerin anlamının kaybolmasına izin vermediği görülmektedir. Böylece seci', herhangi bir zorlama olmaksızın, mânâyı etkili bir yolla sunmaya hizmet etmiştir.

3.2. el-Vecdiyyât'ta Teşbîh

3.2.1. Teşbîh

(شَبَّهَ) fiilinden türemiş bir masdar olan teşbîh, “bir şeyi başka bir şeye benzetmek” anlamına gelir.³⁴¹ Bir beyân terimi olarak teşbîh, aralarındaki ortak nitelikten dolayı bir şeyi başka bir şeye belirli bir maksat için benzetmektir. Teşbîhin dört unsuru vardır. Bunlar; “müşebbeh” (benzeyen), “müşebbeh bih” (kendisine benzetilen), “teşbîh edatı” ve “vech-i şebah”tir (benzeme yönü).³⁴² Müşebbeh ve müşebbeh bih, teşbîhin iki ana unsurudur. Bunlara “teşbîhin iki tarafı” da denilir.³⁴³ Müşebbeh ile müşebbeh bihin

³⁴⁰ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.368.

³⁴¹ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut: Dâru'l-Erkâm, [t.y.], s. 1602; Abdülazîz 'Atîk, *Fi'l-belâğati'l-'arabiyye*, Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye, 2009, s.61.

³⁴² el-Kazvînî, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga*, s.214; Atîk, *Fi'l-belâğati'l-'arabiyye*, s. 64; Bolelli, *Belâgat*, s.34-35.

³⁴³ Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, s.332; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013, s.62.

ortak vasfına “vech-i şebih” (benzeme yönü) denir.³⁴⁴ Teşbîh edatı ise benzeme anlamı ifade eden bütün lafızlardır.³⁴⁵

Teşbîh; teşbîh edatı ve benzeme yönünün bulunup bulunmaması açısından şu sınıflara ayrılmaktadır:

- **Teşbîh-i Mürsel:** Teşbîh edatı zikredilen teşbîhtir.
- **Teşbîh-i Mü‘ekked:** Teşbîh edatı hazfedilen teşbîhtir.
- **Teşbîh-i Mücmel:** Benzeme yönü hazfedilen teşbîhtir.
- **Teşbîh-i Mufassal:** Benzeme yönü zikredilen teşbîhtir.
- **Teşbîh-i Belîğ:** Teşbîh edatı ve benzeme yönü hazfedilen teşbîhtir.³⁴⁶

Benzeme yönü açısından yapılan tasnîf ise şöyledir:

- **Temsilî Teşbîh:** Benzeme yönü, birkaç unsurdan oluşan (hayalî) bir şekil ise “temsilî teşbîh” vardır.
- **Gayr-i Temsilî Teşbîh:** Benzeme yönü, birkaç unsurdan oluşan bir şekil değilse “gayr-i temsilî teşbîh” vardır.³⁴⁷

Müşebbeh ve müşebbeh bih’in bilinen şekillerden herhangi bir şekle konmadan, cümlede o ikisine (üstü kapalı olarak) işaret edilerek yapılan teşbîh ise “teşbîh-i zımnî” olarak adlandırılır.³⁴⁸

Teşbîhin yapılmasının çeşitli amaçları vardır. Bunlar;

- Müşebbehe isnâd olunan şeyin mümkün olduğunu açıklamak.
- Müşebbehin durumunu açıklamak.
- Müşebbehin durumunun boyutunu ortaya koymak.
- Müşebbehin durumunu zihne yerleştirmek.

³⁴⁴ el-Kazvînî, *el-Îzâh fî ulûmi’l-belâga*, s.218.

³⁴⁵ Atîk, *Fi’l-belâgati’l-‘arabiyye*, s.77.

³⁴⁶ Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn, *el-Belâgatü’l-vâzıha*, s.21

³⁴⁷ el-Kazvînî, *el-Îzâh fî ulûmi’l-belâga*, s.243-244; Atîk, *Fi’l-belâgati’l-‘arabiyye*, s.86, 88.

³⁴⁸ Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn, *el-Belâgatü’l-vâzıha*, s.40.

- Müşebbehe rağbeti artırmak için onu süslemek.
- Müşebbehe rağbet edilmemesi için onu kötülemek.³⁴⁹

3.2.2. el-Vecdiyyât'ta Teşbîh Örnekleri

el-Vecdiyyât'ta pek çok ibarede teşbîhe başvurulduğu görülmektedir. Bu ibarelerden bir kısmını ele alıp incelemek istiyoruz.

- 1) Birinci Vecdiyye'de geçen “*Onlar (Avrupalılar), başlarında kuş varmış gibi oturuyorlar.*” (وَهُمْ جَالِسُونَ كَأَنَّ عَلَى رُؤُوسِهِمُ الطَّيْرَ).³⁵⁰ ifadesinde teşbîh vardır. Avrupalı şahıslar (müşebbeh), hareketsiz durmaları açısından (vech-i şebeh) başında kuş varmış gibi oturan kişilere (müşebbeh bih) benzetilmiştir. Teşbîhin amacı, müşebbehin (bahsi geçen şahısların) durumunun boyutunu (ne kadar dikkatli dinlediklerini) anlatmaktadır. Teşbîh edatı (ك) bulunduğu için “teşbîh-i mürsel”, teşbîh yönü hazfedildiği için “teşbîh-i mücmel” vardır. Benzeme yönü, değişik birkaç unsurdan meydana gelen hayâlî bir şekil (başında kuş olan kişinin hareketsiz duruşu) olduğu için “temsilî teşbîh” vardır.
- 2) On Üçüncü Vecdiyye'de yer alan “*İnsanlar, önünde kelebeklerin ateşe düştükleri gibi helâka düşüyorlar.*” (النَّاسُ أَمَامَكَ يَتَسَاقُطُونَ عَلَى الْهَلَائِكِ تَسَاقُطُ الْفَرَاشِ عَلَى النَّارِ).³⁵¹ ifadesinde teşbîh bulunmaktadır. Bu ibarede, insanlar (müşebbeh) helâka düşmeleri yönüyle (vech-i şebeh), ateşe düşen kelebeklere (müşebbeh bih) benzetilmiştir. Teşbîhin amacı, müşebbehin durumunu zihne yerleştirmektir. Teşbîh edatı hazfedildiği için “teşbîh-i mü’ekked”, teşbîh yönü (helâka düşmeleri) zikredildiği için “teşbîh-i mufassal” vardır. İbarede yer alan teşbîh, “temsilî teşbîh”tir.
- 3) On Dördüncü Vecdiyye'de geçen “*Çimenlerden atlas halılar sermişler ve serpilmiş çiçekler; rengârenk, ipek nakışlar gibi (çimenleri) süslemiştir.*” (وَقَدْ (افْتَرَشُوا مِنَ الْأَعْشَابِ أَبْسِطَةً سُنْدُوسِيَّةً، قَدْ حَلَاَهَا تُنَاژُ الزُّهُورِ بِمِثْلِ النُّقُوشِ الْحَرِيرِيَّةِ الْمُخْتَلِفَةِ الْأَلْوَانِ).³⁵² ifadesinde iki

³⁴⁹ el-Kazvînî, *el-Îzâh fî ulûmi'l-belâga*, s.231-233.

³⁵⁰ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.60.

³⁵¹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.260.

³⁵² Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.267.

teşbîh bulunmaktadır. Bu ibarede, çimenler (müşebbeh) atlas halıya (müşebbeh bih), çiçekler (müşebbeh) de ipek nakışlara (müşebbeh bih) benzetilmiştir. Teşbîhin amacı, müşebbehi süsleyip rağbet edilmesini sağlamaktır. İlk teşbîhte; teşbîh edatı ve benzeme yönü hafzedildiği için “teşbîh-i belîğ” vardır. İkinci teşbîhte, teşbîh edatı (مثل) zikredildiği için “teşbîh-i mürsel”, benzeme yönü (rengarenk olması) zikredildiği için “teşbîh-i mufassal” vardır. Ayrıca bu teşbîhler, “gayri temsilî teşbîh”tir.

- 4) On Beşinci Vecdiyye’de geçen “Mızrak uçlarına benzeyen dişleriyle dizili çenesini, kurbanın ağzından daha geniş şekilde açtı. Üst (çenesinde), keskin mızrak demrenine benzeyen köpek dişleri vardı.” (فَتَحَ حَنَكًا أَوْسَعَ مِنْ فُوهَةِ الْقَرْيَةِ، أَحَاطَتْ بِهِ)³⁵³ (أَسْنَانُ كَأَطْرَافِ الْأَسِنَّةِ، قَدْ عَلَاهَا نَابَانِ أَشْبَهُ بِالْمَرْمِي الرَّحْمَنِ الْحَادِيَيْنِ). ifadesinde iki teşbîh bulunmaktadır. Dişler (müşebbeh) mızrak uçlarına (müşebbeh bih), köpek dişleri (müşebbeh) de mızrak demrenine (müşebbeh bih) benzetilmiştir. Vech-i şebek, “keskin olmak”tır. Teşbîhin amacı, müşebbehin durumunu açıklamaktır. İlk teşbîhte teşbîh edatı (ك) zikredildiği için “teşbîh-i mürsel”, teşbîh yönü hafzedildiği için “teşbîh-i mücmel” vardır. İkinci teşbîhte; benzeme anlamı taşıyan (أشبه) lafzı bulunduğu için “teşbîh-i mürsel”, teşbîh yönü (keskin olmak) zikredildiği için “teşbîh-i mufassal” vardır. Ayrıca bu teşbîhlerde “teşbîh-i gayri temsilî” vardır.

el-Vecdiyyât’ta geçen teşbîhler hususunda şu değerlendirmelerde bulunmamız mümkündür: *el-Vecdiyyât*’ta “teşbîh-i mürsel”, “teşbîh-i mü’ekked”, “teşbîh-i mücmel”, “teşbîh-i mufassal” ve “teşbîh-i belîğ”in yanısıra “temsilî teşbîh” ve “gayr-i temsilî teşbîh” örnekleri bulunmaktadır. Yazar, müşebbehin durumunu açıklamak, müşebbehin durumunun boyutunu ortaya koymak, müşebbehin durumunu zihne yerleştirmek, müşebbehe rağbeti arttırmak için onu süslemek ve müşebbehe rağbet edilmemesi için onu kötülemek maksatlarıyla teşbîhe başvurmuştur.

³⁵³ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.281.

Vecdî'nin hayal gücüyle şekillenen ve özgün sayılabilecek teşbîhlerin yanı sıra “Başlarında kuş varmış gibi” (كَأَنَّ عَلَى رُؤُوسِهِمُ الطُّيُورَ) ibaresinde olduğu gibi Arapça’da sıkça kullanılan tabirlere de yer verilmiştir. İnsanların, ateşe düşen kelebeklere benzetildiği sekizinci örnekte ise bir hadisten ilham alındığını düşünmekteyiz. Nitekim Muhammed (a.s.), “Benimle ümmetimin durumu (geceleyin) ateş yakan kimsenin hâline benzer. Böcekler ve kelekler o ateşe düşmeye başlar. İşte ben de sizler ateşe girerken kuşaklarınızdan tutup engellemeye çalışıyorum.” (إِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُ أُمَّتِي كَمَثَلِ رَجُلٍ اسْتَوْقَدَ نَارًا، فَجَعَلَتْ (الدَّوَابُّ وَالْفَرَاشُ يَقَعْنَ فِيهِ، فَأَنَا آخِذٌ بِحُجْرَتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَقَحْمُونَ فِيهِ.³⁵⁴ buyurmuştur. Sonuç olarak yazarın sıkça teşbîhe başvurması soyut konuların, okuyucunun zihninde somutlaşmasını, olayların ve olguların zihinde belirginlik kazanmasını ve verilmek istenen mesajın kolayca kabul edilmesini sağlamaktadır.

3.3. el-Vecdiyyât’ta Mecâz

3.3.1. Mecâz

Lafzın konulduğu mânâda kullanılmasına “hakikat”, konulduğu mânâ dışında kullanılmasına ise “mecâz” denir. Dört sınıfta ele alınabilir:³⁵⁵

- a) **el-Mecâzu’l-Lugavî:** Lafız, dilin genel kullanım alanlarında, dilde konulduğu mânâda kullanılırsa “el-hakîkatu’l-lugavî”, başka bir mânâda kullanılırsa “el-mecâzu’l-lugavî” olur. “Arslan” kelimesinin “yırtıcı hayvana” işaret etmek üzere kullanılması ilkinde örnek oluştururken, “cesur bir adam” için kullanılması “el-mecâzu’l-lugavî”ye örnek oluşturur.
- b) **el-Mecâzu’ş-Şer‘iyye:** Lafız, şer‘î lafızların kullanım alanlarında şer‘î terim anlamıyla kullanılırsa “el-hakîkatu’ş-şer‘iyye”, başka bir mânâda kullanılırsa “el-mecâzu’ş-şer‘iyye” olur. “Salât” kelimesinin, İslâm’ın beş şartından biri olan ibadet anlamında kullanılması ilkinde, “duâ” anlamında kullanılması (el-hakîkatu’l-lugavî olsa da) ikincisine örnektir.

³⁵⁴ Müslim, *Fedâil*, 17.

³⁵⁵ Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer et-Teftâzânî, *Muhtesaru’l-me‘âni*, Pakistan: Mektebetü’l-Büşrâ, 2012, II, 93; Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü’l-‘arabiyye*, Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 2013, II, 217-221.

- c) **el-Mecâzu fi'l-Urfi'l-Âmm:** Lafzın genel örfte kazandığı anlamla kullanılması “el-hakîkatu fi'l-urfi'l âm”ı ifade ederken, bunun dışında kullanılması “el-mecâzu fi'l-urfi'l âmm”ı oluşturur. Meselâ “dâbbe” kelimesi ile dört ayak üstünde yürüyen hayvanların kastedilmesi ilkinde, arz üzerinde hareket eden bütün canlıların kastedilmesi ikincisine örnektir.
- d) **el-Mecâzu fi'l-Urfi'l-Hâss:** “el-Urfi'l-hâs” tabiri ile kastedilen, çeşitli ilim dallarına ait terimlerdir. Meselâ “fâil”, “zamir”, “hâl” gibi lafızlar nahiv ilminde kullanılan terimlerdir. Lafızların ıstılâhî anlamlarına uygun kullanılması “el-hakîkatu fi'l-urfi'l-hâss”ı oluştururken, başka mânâlarda kullanılması “el-Mecâzu fi'l- urfi'l-hâss”ı oluşturur.

Belâgat âlimlerinin mecâzla ilgili yaptıkları başka bir tasnif şöyledir:

- 1) **Mecâz-ı Aklî (Mecâz-ı Hükmi):** Bir işin asıl fâilinden başkasına isnâd edilmesidir. Örneğin “Bahar, otları bitirdi.” (أَنْبَتَ الرَّيِّعُ الْبَقْلَ) denildiğinde fiil, gerçek fâil olan Allah’a değil, bahar mevsimine isnâd edilmiştir. Kur’an’da çok sayıda mecâz-ı aklî örneği vardır. Örneğin Zilzal Sûresi’nin 2. ayetinde “Yer, ağırlıklarını dışarı çıkardığında...” (وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا) ifadesinde fiil, gerçek fâil olan Allah’a değil, yere isnâd edilmiştir.³⁵⁶
- 2) **Mecâz-ı Lugavî:** Bir kelime veya terkîbin bir alâka sebebiyle lugat anlamından alınarak başka bir mânâyâ nakledilmesine denir. Mecâz-ı lugavî hem cümlede hem de kelimedeyse meydana gelir. Kelimedeyse meydana gelen mecâz-ı lugavîye “mecâz-ı müfred”, cümlede meydana gelene ise “mecâz-ı mürekkeb” adı verilir. [Örneğin “Ne ekersen onu biçersin!” (أَنْتَ تَحْصُدُ مَا زَرَعْتَ) tabirinde “mecâz-ı mürekkeb” vardır.]³⁵⁷ Mecâz-ı lugavî ikiye ayrılır:

- a. **İstiâre:** Lafzın hakîkî anlamı ile mecâzî anlamı arasındakini alâkanın “benzeme” olduğu mecâzdır.³⁵⁸ Sadece benzetilenin zikredildiği istiâre, “istiâre-i tasrîhiyye” (açık istiâre), sadece benzeyenle yapılan istiâre, “istiâre-i mekniyye” (kapalı istiâre) olarak adlandırılır. Cins isimle

³⁵⁶ Ebû Bekir Abdülkâhir b. Abdîrrahmân el-Cürcânî, *Şerhu Esrârü'l-belâğa*, Mısır: Dârü'l-Yakîn, 2013, s.761-762; Atîk, *Fi'l-belâgati'l-'arabiyye*, s.144, Bulut, *Belâgat*, s.192.

³⁵⁷ el-Kazvînî, *el-Îzâh fî ulûmi'l-belâğa*, s.263; Bulut, *Belâgat*, s.196-197.

³⁵⁸ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s.578.

yapılan istiâre, “istiâre-i asliyye”, fiil ve türevleri ya da harflerden yapılan istiâre ise “istiâre-i tebeyye” olarak adlandırılır.³⁵⁹

b. Mecâz-ı Mürsel: Lafzın hakîkî anlamı ile mecâzî anlamı arasındaki alâkanın “benzeme” dışındaki bir ilişkinin olduğu mecâzdır.³⁶⁰ Bu alâka; cüz’iyyet (parçanın zikredilip bütünü kastedilmesi), külliyyet (bütünü zikredilip parçanın kastedilmesi), sebebiyyet (sebebin zikredilip sonucun kastedilmesi), müsebbebiyyet (sonucun zikredilip sebebin kastedilmesi), geçmişe itibar (bir şeyi geçmişteki hâli ile anmak), geleceğe itibar (bir şeyi gelecekteki hali ile anmak), mahalliyyet (bir yerin zikredilip içindekilerin kastedilmesi), hâlliyyet (bir şeyin zikredilerek mekânının kastedilmesi), âliyyet (hakîkî mânânın mecâzî mânânın bir âleti olması) vs. olabilir.³⁶¹

Mecâz-ı lugavîde hakîkî mânâyı anlamamıza engel olan “karîne” bulunmaktadır. Karîne, lafzî olabileceği gibi hâlî (durumdan anlaşılan) de olabilir.³⁶²

3.3.2. el-Vecdiyyât’ta Mecâz Örnekleri

el-Vecdiyyât’ta mecâz-ı lugavîye örnek teşkil eden bazı kelime ve terkipler bulunmaktadır. Aşağıda bazı örneklerle yer verilmiştir:

- 1) Birinci Vecdiyye’de geçen “*Hangi kaynaklardan beslendiğini ve hangi ufuklarda yüzdüğünü görmeden benden kaçan bu büyük akıldan ayrılmamdan dolayı el-Kusa’î*”³⁶³ *pişmanlığı gibi bir pişmanlık hissettim.*” (أَذْرَكْتَنِي مِثْلُ نَدَامَةِ الْكُسْعِيِّ) ³⁶⁴ ifadesindeki (سَبَحَ) fiili, mecâzî anlamda kullanılmıştır. Bu lafzı, hakîkî anlamıyla anlamamıza engel olan karîne (الْأَفَاقُ) lafzıdır. Dolayısıyla bu lafızda mecâz-ı lugavî vardır. Hakîkî

³⁵⁹ et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s.86; Akkâvî, *el-Mu’cemu’l-mufasssal fî ulûmu’l-belâğa*, s.95, 101, Bulut, *Belâgat*, s.204-209.

³⁶⁰ el-Kazvînî, *el-Îzâh fî ulûmi’l-belâğa*, s.266.

³⁶¹ el-Kazvînî, *el-Îzâh fî ulûmi’l-belâğa*, s.268-271; Atîk, *Fi’l-belâgati’l-‘arabiyye*, s.143; Bulut, *Belâgat*, s.191, 197-202.

³⁶² Ali Cârîm ve Mustafa Emîn, *el-Belâgatü’l-vâziha*, s.59-60.

³⁶³ “el-Kusa’î pişmanlığı” tabirinde bulunan “el-Kusa’î” eski zamanlarda yaşamış bir Araptır. Hakkında şu hikâye anlatılmaktadır: Bir gün kendisine bir yay yapar ve onunla yaban eşiği avlamak ister. İlk atışında, çıkan kıvılcımı görünce avına isabet edemediğini düşünür, sonra ikinci ve üçüncü atışını dener. Her defasında aynı sonuçla karşılaşır. Sonra öfkelenip yayını kırar. Sabah olduğunda, gerçekle yüzleşir. Aslında attığı oklar, avına isabet etmiş, onları delip geçmiş ve arkadaki kayalara isabet etmiştir. Bkz. Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.58; Ebû Tâlib el-Mufaddal b. Seleme b. Âsım, *el-Fâhîr*, Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1380, s.90-93.

³⁶⁴ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.58.

ve mecâzî anlam arasındaki alâka “benzerlik” olduğu için istiârenin bulunduğu söylenebilir. Sadece benzetilen zikredildiği için “istiâre-i tasrîhiyye” (açık istiâre), istiâre bir fiil ile yapıldığı için “istiâre-i tebeiyye” vardır. Bu ibaredeki mecâz, lafza anlam genişliği kazandırmış, mücerred bir mefhumu müşahhas hale getirmiştir.

- 2) Üçüncü Vecdiyye’de geçen “*Ben bu şaşkınlık denizine batmışken...*” (وَبَيْنَمَا أَنَا غَرِقٌ)³⁶⁵ ifadesinde yer alan (دُغُول) lafzı, (جُثَّة) kelimesini hakîkî anlamıyla anlamamıza engel olmaktadır. Dolayısıyla mecâz-ı lugavî bulunmaktadır. Yine Altıncı Vecdiyye’de bulunan “*Çeşitli zihnî resimlerden (oluşan) sahilsiz bir denizde yüzüyorum.*” (وَأَنَا أَسْبَحُ مِنْ مُخْتَلِفِ الصُّوَرِ الذَّهْنِيَّةِ، فِي جُثَّةٍ لَا سَاحِلَ)³⁶⁶ cümlesinde (الصُّوَرِ الذَّهْنِيَّةِ) tabiri, (جُثَّة) kelimesini ve (سَبَحَ) fiilini hakîkî anlamlarıyla anlamamıza engel olmaktadır. Hakîkî ve mecâzî anlamlar arasındaki alâka “benzerlik” olduğu için istiâre vardır. Mecâzın, lafza derinlik kazandırdığı görülmektedir. Böylece ifade edilen anlam kuvvetlendirilmiştir.
- 3) Dördüncü Vecdiyye’de yer alan “*Söyleyecekleri bitince kalktı.*” (حَتَّى إِذَا أَفْرَغَ مَا فِي جَعْبِهِ)³⁶⁷ cümlesindeki (جَعْبَةٍ) kelimesinin hakîkî anlamı “okluk”tur.³⁶⁸ Cümlelerin genel anlamı ve bağlamı (جَعْبَةٍ) kelimesini hakîkî anlamıyla anlamamızı engellemektedir. Dolayısıyla hâlî karine ile mecâz-ı lugavînin olduğu anlaşılmaktadır. “Okluk” ile “söylenecek sözler” ve “zihindeki düşünceler” kastedilmiştir. Aralarındaki alâka “benzerlik” olduğu için istiârenin bulunduğu söylenebilir.
- 4) Altıncı Vecdiyye’de geçen “*Bu tatlı kaynağı dolaşmak ve bu taze inciden almak istedim.*” (فَأَرَدْتُ أَنْ أَرِدَ هَذَا الْمَوْزِدَ الْعَذْبَ، وَأَنْ أَلْتَقِطَ مِنْ هَذَا اللَّوْلِيِّ الرُّطْبِ)³⁶⁹ ifadesinde bulunan (مَوْزِدَ) ve (لَّوْلِيَّ) kelimeleri mecâzî anlamda kullanılmıştır. Bu lafızları hakîkî anlamlarıyla anlamamıza engel olan karîne hâlîdir. İbarenin geçtiği metinde,

³⁶⁵ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.98.

³⁶⁶ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.130.

³⁶⁷ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, 1928, s.37.

³⁶⁸ İbrahim Mustafa ve Diğerleri, *Mucemu’l-vasît*, s.129.

³⁶⁹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.138.

Vicdân'ın yaşlı adamın fasih konuşmasından etkilendiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla yaşlı adamın dil hazinesi “kaynak”a, hikmetli ve belîğ sözleri de “inci”ye benzetilmiştir. Hakîkî ve mecâzî anlamlar arasındaki alâka “benzerlik” olduğu için “istiâre”nin bulunduğu söylenebilir. Her iki istiârede de sadece benzetilen zikredilmiştir. Dolayısıyla “istiâre-i tasrîhiyye” vardır. Mecâz yoluyla, ibareye edebî güzellik kazandırıldığı görülmektedir.

- 5) Yedinci Vecdiyyede “*İş işten geçti, sen hakkını kaybettin!*” şeklinde anlaşılabilir (الصَّيْفَ ضَيَّعْتَ اللَّيْلَ) deymi kullanılmıştır. Türkçe’de bu anlamı ifade etmek üzere kullanılan tabirler şunlardır: “*Treni kaçırdın.*”, “*Geçti Bor’un pazarı sür eşeği Niğde’ye.*”³⁷⁰ Bu ibarede “mecâz-ı mürekkeb” bulunmaktadır.
- 6) Onuncu Vecdiyye’de geçen “*Hikmetinle ateşimi söndürmek ve yüklerimi hafifletmek için günün kalan vaktinde bana eşlik eder misin?*” (هَلْ لَكَ فِي مُزَامَلَتِي بَقِيَّةٌ)³⁷¹ ifadesinde (نَار) kelimesi mecâzî anlamda kullanılmıştır. Bu lafzı, hakîkî anlamıyla anlamamıza engel olan karîne (جُكْمَة) lafzıdır. Dolayısıyla bu lafızda mecâz-ı lugavî bulunmaktadır. Hakîkî ve mecâzî anlamlar arasındaki alâka “benzerlik” olduğu için istiâre vardır. Ateş ile kastedilen, insanın yaşadığı iç sıkıntılar olabileceği gibi akla takılan birtakım sorular da olabilir. Her halükarda ibarede sadece benzetilen zikredildiği için bu istiâre, “istiâre-i tasrîhiyye” (açık istiâre), cins isimle yapıldığı için “istiâre-i asliyye”dir.

el-Vecdiyyât’ta lugavî mecaza örnek teşkil eden kelime ve tabirlerin bulunduğu görülmektedir. Mecâzın kullanımı, anlatımı etkili kılmış ve söze canlılık kazandırmıştır.

³⁷⁰ Bulut, *Belâgat*, s.196. Bu ifade, elindekinin kıymetini bilmeyen, onu kaybeden daha sonra ona muhtaç olup yeniden arayan kişi için kullanılır. Vecdî, bu deyimden ortaya çıkmasına ilişkin şu hikâyeyi anlatmaktadır: Zengin, yaşlı bir adam genç bir kızla evlenir. Kız onu bırakıp genç bir adamla evlenir. Bir gün genç kız ve genç adam yoğurda ihtiyaç duyarlar. Kadın, ilk eşinin yanına gelip ondan yoğurt ister. O da bu ifade ile karşılık verir. Yani adam, “*Sen, yoğurdu beni bıraktığın yaz kaybettin!*” demek ister. Bkz. Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.149.

³⁷¹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.210.

3.4. el-Vecdiyyât'ta Tasvîr

3.4.1. Tasvîr

Sözlükte “bir şeyi bir yana doğru eğmek, o şeye yönelmek, bir şeyi kesmek” anlamlarındaki **savr** kökünden türeyen tasvîr, “bir şeye biçim vermek, resmini yapmak, bir şeyi ince ayrıntılarıyla anlatmak” demektir. Terim olarak tasvîr; “roman, hikâye ve diğer edebî türlerde olayların geçtiği yerleri, kişileri ve eşyayı öteki nesnelerden ayırıp bütün özellikleriyle ifade etmektir.”³⁷²

Tasvîrde yazar, herhangi bir olgu hakkındaki duygu ve deneyimlerini muhatabın zihninde imge haline getirmeye çalışır. Bu tür anlatımla anlatılmak istenen olgu, muhatabın belleğinde canlı resim halinde müşahhaslaşır. Resimdeki renk ve çizgiler, nasıl işlenen manzarayı canlı ve belirgin hale getirmeye yarıyorsa, yazılı metindeki tasvîr de bir bakıma aynı vazifeyi görür. Yani tasvîr; “varlıkların durumlarını, özelliklerini, sözcüklerle resim çizer gibi anlatımdır ve okuyucunun gözleri önünde görüyormuşçasına canlandırmaktır.”³⁷³

Tasvîr, ele alınan ve anlatılan şeyin cinsine göre; kişi tasvîri, mekân tasvîri ve sosyal çevre tasvîri gibi sınıflara ayrılabilirken; metot bakımından, objektif ve sübjektif tasvîr olarak sınıflandırılabilir. Objektif tasvîr, yazarın tasvîr ettiği şeyde gördüklerini olduğu gibi vermesi iken, sübjektif tasvîr yazarın gördüğü şeylere kendi duygu ve izlenimlerini katmasıdır.³⁷⁴

3.4.2. el-Vecdiyyât'ta Tasvîr Örnekleri

el-Vecdiyyât'ta râvî ve kahramanlar; fiziksel özellikleri, görünüşleri, iç dünyaları ve davranışları ile tasvîr edilmiştir. Ayrıca mekân ve nesne tasvîrlerine yer verilmiştir.

a) Kişi Tasvîrleri

el-Vecdiyyât'ta râvî ve kahramanların kılık-kıyafet, görünüm, davranış ve iç dünyalarıyla ilgili bazı tasvîrlere bulunmaktadır. Bazı örnekler aşağıda yer almaktadır:

³⁷² Hüseyin Elmalı, “Tasvîr”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, XL, 135.

³⁷³ Enise Kantemir, **Yazılı ve Sözlü Anlatım**, Ankara, 1995, s.216.

³⁷⁴ Cahit Kavcar, “Romanda Tasvîrin Psikolojik Rolü”, **Türkoloji Dergisi**, Sayı: 5 (1973), s.137.

- 1) Sekizinci Vecdiyye’de râvînin deve sûretine büründüğünde hissettikleri şöyle ifade edilmiştir: “(İnsan sûretine) dönüşmek için kelimelerimi denemeye başladım fakat faydasızdı, göğsüm sıkıştı, ilk halime çevirmesini istemek üzere arkadaşımı aradım ama bulamadım. Halimden dolayı ümitsizliğe düştüm. Ölümümle yüzleşmek istedim. Ne zaman uzun boynuma, ağır hörgücüme, kırışık cildime ve keçeleşmiş postuma baksam bu halden kurtuluşumun mümkün olmadığını düşündüm, göğsüm daha fazla sıkıştı ve içimi umutsuzluk kapladı.” فَأَخَذْتُ أَجْرَبُ كَلِمَاتِي لِأَسْتَحِيلَ إِلَى مَا كُنْتُ عَلَيْهِ فَلَمْ تَفَدْ، فَصَاقَ صَدْرِي وَتَطَلَّبْتُ صَاحِبِي لِأَرْجُوهُ أَنْ يُجِيلَنِي إِلَى سِيرَتِي الْأُولَى (فَلَمْ أَجِدْهُ، فَيَبَسْتُ مِنْ حَالَتِي، وَتَمَنَيْتُ لَوْ لَقِيتُ مَنِّي، وَكُنْتُ كُلَّمَا نَظَرْتُ إِلَى عُنُقِي الطَّوِيلِ، وَسَنَامِي الثَّقِيلِ، وَجِلْدِي الْمُجَعَّدِ، وَوَبَرِي الْمُلَبَّدِ، وَفَكَرْتُ إِنْ لَمْ يَخْلَصْ لِي مِنْ هَذِهِ الْحَالِ، إِزْدَادَ انْقِبَاضُ صَدْرِي، وَتَحَكُّمُ الْغُطُوطِ مِنْ نَفْسِي.)³⁷⁵ Yazar, râvînin yaşadığı iç sıkıntısı ve ümitsizliği betimledikten sonra onun dış görünümüne dair özellikleri sıralayarak okuyucunun zihninde belirgin bir deve imajı çizmiştir. Ardından yine râvînin iç dünyasına dair açıklamalarda bulunmuştur. Râvînin iç dünyası ile ilgili betimlemeler sübjektif nitelikleri, fiziksel özellikleri ile ilgili betimlemeler ise objektif nitelikleri içermektedir.
- 2) İkinci Vecdiyye’de makâme kahramanı (bir sokak çocuğu) şöyle tasvîr edilmiştir: “Yaşı yediyi geçmeyen, yalın ayak, başı açık, üzerinde yıpranmış, eski kıyafetler olan bir çocuk” (غُلَامٌ لَا يُجَاوِزُ السَّابِعَةَ، حَافِي الْقَدَمَيْنِ، حَاسِرَ الرَّأْسِ، وَعَلَيْهِ أَهْدَامُ ائْتَحَلَهَا) (البلى)³⁷⁶ Burada sokak çocuğunun kılık-kıyafeti ve görünüşü objektif kriterlerle tasvîr edilmiştir.
- 3) Üçüncü Vecdiyye’de Vicdân’ın farklı bir gezegende karşılaştığı yaratıklar şöyle tasvîr edilmiştir: “Onlar, insanî (insana benzeyen) yaratıklardır; fakat tenleri daha ince, yüzleri daha güzel, vücutları daha düzgündür, yüzleri nurla parlar, gözlerinden zekâ fışkırır. Üzerlerinde bedenlerine göre biçilmiş -damarlarında kan (akışını) engelleyecek şekilde dar olmayan ya da bedeninin hareketini engelleyecek şekilde geniş olmayan- bizdeki ipeğin en pahalı çeşitlerini gölgede bırakan kumaşlardan (yapılmış) kıyafetler vardır.” (فَهِيَ كَائِنَاتٌ إِنْسَانِيَّةٌ إِلَّا أَنَّهَا أَرَقَتْ بَشَرَةً ، وَ أَجْمَلُ مُحَيَّا، وَ أَغْدَلُ قَوَامًا، تَنَالَتْ وَجُوهُهُمْ نُورًا، وَتَشِعُّ أَعْيُنُهُمْ ذَكَاءً، وَعَلَيْهِمْ أَلْبَسَةٌ مُفَصَّلَةٌ عَلَى أَجْسَادِهِمْ، لَا مُضَيِّقَةٌ تَحْضُرُ

³⁷⁵ Vecdî, el-Vecdiyyât, s.173-174.

³⁷⁶ Vecdî, el-Vecdiyyât, s.63.

³⁷⁷ Bu ifadeler, (الدَّمُ فِي أَوْعِيَّتِهِ، وَلَا مُوسَعَةً تُعَوِّقُ الْجِسْمَ عَنْ حَرَكَتِهِ، وَهِيَ مِنْ أَفْمِشَةٍ تَزْرِي بِأَثْمَنِ أَنْوَاعِ الْحَرِيرِ عِنْدَنَا.

yazarın hayal ettiği yaratık türüne ait nitelikleri ortaya koymaktadır. Gezegen yaratıkları tasvîr edilirken insan türüne ait özelliklerden yararlanılmıştır.

- 4) On Altıncı Vecdiyye’de düello yapan iki adam şöyle tasvîr edilmiştir: “*Bir de baktık; bu alanın orta yerinde iki adam, sanki düelloya hazırlanıyor. Birisi; zamanın, belini büktüğü*³⁷⁸ *ak sakallı bir ihtiyar, diğeri; kuvvet fışkıran ve delikanlılık akan bir genç. İhtiyarın silahları; uzun bir mızrak, parlak bir kılıç, kırıklı bir yay ve geniş bir kalkandı. Uzun bir zırh giymiş ve başına demir miğfer takmıştı. Sağında büyük mancınıklar ve taş yığını vardı. Gencin silahları ise keskin bir kılıç ve son model bir tabanca idi. Sağında maksim tüfeği, elinin altında elektrikli aletler ve çeşitli şekillerde araç gereç vardı.*” (ثُمَّ الْتَفَتْنَا فَإِذَا فِي وَسْطِ)

هَذَا الْمَحَالِ رَجُلَانِ كَانَتْهُمَا يَتَأَهَّبَانِ لِلْبَرَارِ، أَحَدُهُمَا شَيْخٌ قَدْ حَيَّ الدَّهْرُ صَعْدَتُهُ، وَبَيَضَ لِحْيَتُهُ، وَالْآخَرُ شَابٌّ يَنْفِضُ قُوَّةً، وَيَتَّبِعُهُ قُوَّةً. فَكَانَتْ أَسْلِحَةُ الشَّيْخِ رُمْحًا طَوِيلًا، وَسَيْفًا صَغِيرًا، وَقَوْسًا مَوْثُورَةً، وَحِجْنًا عَرِيضًا، وَقَدْ لَبَسَ دِرْعًا سَابِعَةً، وَتَقْلَنْسَ مَخُودَةٍ مِنْ حَدِيدٍ، وَعَلَى يَمِينِهِ مَجَانِيحُ كِبَارٍ، وَكَوَامٌ مِنْ أَحْجَارٍ. أَمَّا الشَّابُّ فَكَانَتْ أَلَاَتُهُ عَضَبُ جَرَارٍ، وَمُسَدَّسًا مِنْ آخِرِ طَرَارٍ، وَعَلَى يَمِينِهِ (مَدْفَعٌ مَكْسِيمٌ، وَبَيْنَ يَدَيْهِ آلَاتُ الْكَهْرَبَاءِ، وَعَدَدٌ مُخْتَلِفَةٌ الْأَشْكَالِ.

³⁷⁹ Bu ifadelerde, düello yapan iki adamın görünüşleri ve yanlarındaki silahlar tasvîr edilmiştir. İhtiyar ve gencin görünüş özellikleri sübjektif tasvîr, silahları ise objektif tasvîrle aktarılmıştır. Böylece, okuyucunun zihninde düello yapan kişilere ve düellonun yapıldığı ortama yönelik bir resim oluşturulmuştur.

el-Vecdiyyât’ta râvî ve kahramanlarla ilgili tasvîrlere yer verildiğini söyleyebiliriz. Bu tasvîrlere, kimi zaman râvînin ve kahramanların iç dünyaları, duygu ve düşünceleri, kimi zaman da görünüşleri, kılık-kıyafetleri ve davranış şekilleri ile ilgilidir. Tasvîr yapılırken objektif kriterlerin yanı sıra sübjektif kriterler kullanılmıştır. Kişi tasvîrleri, râvîyi ve kahramanları görünüm özellikleri ve kişilikleri ile daha yakından tanımamıza katkı sağlamaktadır.

³⁷⁷ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.88-89.

³⁷⁸ Metinde geçen “*Zaman, belini bükümüştü.*” (فَدَحَى الدَّهْرُ صَعْدَتَهُ) ifadesi, el-Harîrî’nin On Beşinci Makâmesi olan “*Farziyye*”de de bulunmaktadır. Bu ibare “*Dik duruşunu eğdi.*” anlamına gelmektedir. Bkz. el-Harîrî, *Makâmâtü'l-Harîrî*, Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2014, s.101.

³⁷⁹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.313.

b) Mekân ve Nesne Tasvîrleri:

el-Vecdiyyât'ta bazı mekânların ve nesnelerin tasvîr edildiği görülmektedir.

- 1) Dokuzuncu Vecdiyye'de, Vîcdân ve arkadaşlarının çölün ortasında gördükleri cami şöyle tasvîr edilmiştir: *"Beyaz mermerden yapılmış, parlak alçıyla sıvanmış, görülebilecek en görkemli cami, ihtişamına ve ince zanaatına rağmen işlemez ve boyasızdı."* (قَدْ بُنِيَ مِنَ الْمَرْمرِ) ³⁸⁰ Yazar, camiyi objektif kriterlerin yanı sıra sübjektif özelliklerle tasvîr etmiştir. Böylece, okuyucunun zihninde sade ama görkemli bir cami resmi oluşturmuştur.
- 2) On Birinci Vecdiyye'de Vîcdân yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır: *"Salondan kapıya çıktık, orada, güzel görünüm ve sağlam yapısında benzerini görmediğim bir otomobile bindik. Hayatımda daha önce daha genişini, temizini ve güzelini görmediğim, kenarlarında inci berraklığında köşkler bulunan, anlatmakta âciz kaldığım bahçelerle çevrili, (bahçeleri) parlak madenden yapılmış çitlerle çevrili, (çitleri) olgun çiçeklerle süslü caddeleri yarararak ilerledik. Sonsuz cennetin içinde olduğumdan emindim. Yürüdükçe hayalimi tasvîrde âciz bırakan yapılar göründü. Kapıların üzerinde yazan ibareleri okuyordum, onların çoğu güzel yazı ile (yazılmış); 'Dinî İlimler Merkezi', 'Kozmik Bilimler Merkezi', 'Tıbbî İlimler Merkezi', 'Tarih Âlimleri Topluluğu', 'Edebiyat Âlimleri Topluluğu', 'Sosyoloji Âlimleri Topluluğu', 'Dil Kütüphanesi' ve 'Tıp Kütüphanesi' gibi sayısız ibare idi. (Binaların) yapıları, niteleyenin vasfını âciz bırakacak, övenin dilini yoracak şekillerdeydi. Etrafı bir grup askerle sarılı, vasıflardan birini anlatmaya ifade bulamadığım bir bahçenin ortasında bulunan, bembeyaz bir mermer parçasını andıran saraya ulaşıncaya dek yürümeye devam ettik."* (فَخَرَجْنَا مِنَ الْبُهِوِّ إِلَى الْبَابِ وَهَنَّاكَ رَبَّنَا أَوْتومبيلًا لَمْ تَرِ عَيْنِي مِثْلَهُ فِي جَمَالِ الرُّوَاءِ، وَمَتَانَةٍ)
الْبَنَاءِ، وَسِرْنَا نَحْتَرقُ شَوَارِعَ مَا رَأَيْتُ فِي حَيَاتِي أَوْسَعَ وَلَا أَنْظَفَ وَلَا أَجْمَلَ مِنْهَا، تَقُومُ عَلَى حَانِيئِهَا قُصُورٌ فِي صَفَاءِ اللَّائِلِي، تُحِيطُ بِهَا حَدَائِقُ لَا أَحَدٌ فِي يَرَاعَتِي قُدْرَةً عَلَى وَصْفِهَا، أَخَذَقْتُ بِهَا سِيَّاحَاتٍ مِنَ الْمَعَادِنِ اللَّامِعَةِ، تُرَصِّعُهَا الرُّهُورُ الْيَابِغَةُ، فَمَا شَكَّكْتُ إِيَّيَ فِي جَنَّةِ الْخُلْدِ. وَكُنَّا كُلَّمَا سِرْنَا لَأَحْتِ لَنَا مَبَانٍ يَعْجُزُ خَيَالِي عَنْ تَصْوِيرِهَا. وَكُنْتُ أَقْرَأُ عَلَى أَبْوَابٍ كَثِيرَةٍ مِنْهَا بِخُطُوطٍ جَمِيلَةٍ

³⁸⁰ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.189.

أَمْثَالَ هَذِهِ الْعِبَارَاتِ "جَامِعَةُ الْعُلُومِ الدِّينِيَّةِ"، "جَامِعَةُ الْعُلُومِ الْكُتُبِيَّةِ"، "جَامِعَةُ الْعُلُومِ الطَّبِيبِيَّةِ"، "مَجْمَعُ عُلَمَاءِ التَّارِيخِ"، "مَجْمَعُ عُلَمَاءِ الْإِجْتِمَاعِ"، "مَجْمَعُ عُلَمَاءِ الْأَدَبِ"، "دَارُ الْكُتُبِ اللَّعُوبِيَّةِ"، "دَارُ الْكُتُبِ الطَّبِيبِيَّةِ" إِلَى غَيْرِ ذَلِكَ بِمَّا لَا يُحْصَى كَثْرَةً، وَكُلُّهَا عَلَى أَشْكَالٍ مِنَ الْبِنَاءِ تَعَجُّزُ وَصَفَ الْوَاصِفِ، وَتُكِلُّ لِسَانِ النَّاعِتِ، وَمَا زِلْنَا سَائِرِينَ حَتَّى وَصَلْنَا إِلَى قَصْرِ كَأَنَّهُ قِطْعَةٌ وَاحِدَةٌ مِنَ الْمَزْمَرِ³⁸¹ (النَّاصِعِ الْبَيَاضِ فِي وَسْطِ حَدِيقَةٍ لَا أَجْدُ فِي بَيَانِي قُدْرَةً عَلَى الْإِشَارَةِ إِلَى صِفَةٍ مِنْ صِفَاتِهَا، تُحِيطُ بِهَا فِرْقٌ مِنَ الْجُنُودِ).

Yazar, makâme râvîsinin karşılaştığı mekânları, kapıdan çıkıp otomobile binmesinden başlayarak betimlemiştir. Otomobilin nitelikleriyle ilgili subjektif tasvîrler yapmış, râvînin yol üzerinde gördüğü köşkleri, bahçeleri ve caddeleri betimlemiştir. Bina kapılarının üzerindeki ibareleri aktararak bahsedilen yerde ilme çok değer verildiği göstermiştir. Yazarın bu ifadelerde, sık sık gördüğü güzellikleri anlatmakta aciz kaldığını ifade etmesi, tekrara düşmesine neden olmuş ve anlatımın güzelliğine gölge düşürmüştür.

- 3) On Dördüncü Vecdiyye’de denizle ilgili şöyle bir tasvîre başvurulmuştur: “(Akdeniz) sakindi. Yüzeyi, semânın mavisiiyle renklenmiş billur bir halı gibiydi.”³⁸² Aynı makâmenin devamında, Vicdân ve arkadaşının gittikleri mekân şöyle anlatılmıştır: “(İnsanlar) atlas halılar gibi çimenlere serilmiştir. Saçılmış çiçekler, farklı renklerde ipek nakışlar gibi (çimenleri) süslemiştir. O yaygıların arasındaki ırmakların suyu akmasa, yeşil halıların arasına konulmuş billur direkler olduğunu sanırdım.”³⁸³ وَقَدْ افْتَرَشُوا مِنَ الْأَعْشَابِ أَبْسَطَةً سُنْدُسِيَّةً، قَدْ خَلَاهَا نِثَارُ الزُّهُورِ يَمْثِلُ النُّفُوسَ الْحَرِيرِيَّةَ الْمُخْتَلِفَةَ الْأَلْوَانِ، وَفِي خِلَالِ تِلْكَ (الطَّنَافِسِ غُذْرَانُ لَوْلَا جَرَيَانُ مِيَاهَا لَحَلَّتْهَا أَغْمِدَةٌ بُلُورِيَّةٌ وَضِعَتْ بَيْنَ تِلْكَ الْبُسْطِ الْخَضِرَاءِ).
- Yazar, tabiattaki düzeni ve güzelliği ipek nakışlarla örülü bir halı hayal ederek anlatmıştır. Çimenleri halılara, çiçekleri ipek nakışlara, ırmakları da billur direklere benzetmiştir. Subjektif tasvîr yoluyla anlatımın süslendiği görülmektedir.

Sonuç olarak *el-Vecdiyyât*’ta kişi tasvîrlerinin yanı sıra mekân ve nesne tasvîrlerinin de bulunduğu görülmektedir. Kişi tasvîrleri, râvî ve kahramanların fizîkî ve psikolojik durumları hakkında bilgi vermekte, mekân ve nesne tasvîrleri ise olayların geçtiği yerler

³⁸¹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.220.

³⁸² Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.262.

³⁸³ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.267.

ve tanık olunan nesnelerle ilgili özellikleri ortaya koymaktadır. Mekân tasvîrleri ile okuyucu, adeta olayların geçtiği mekâna götürülmektedir.

3.5. el-Vecdiyyât'ta Yer Alan Garîb Kelimeler

Garîb kelimesi sözlükte; “yurdundan uzak kalan, kendi cinsi arasında eşi ve benzeri bulunmayan, tek ve nâdir olan, bilinmeyen, müphem ve kapalı olan” anlamlarına gelir. Az kullanılması sebebiyle mânâsı sözlüklere başvurulmadan bilinmeyen kelimelere “garîb” denir. Garîb lafızlar iki kısma ayrılır. Birincisi, eskiden kullanılırken daha sonra unutulmuş veya az kullanılan “garîb hasen” lafızlar, diğeri ise anlamı garîb, telaffuzu güç olan ve sesi kulak tırmalayan “garîb kabîh” kelimelerdir.³⁸⁴

Belâgât ilmine göre, mânâsı herkes tarafından bilinmeyen ve Arap edebiyatçıları tarafından nesir ve şiirlerde kullanılması alışkanlık haline gelmeyen bir kelimenin kullanılması (garâbet), kelimenin fesâhatını engelleyen bir vasıf sayılmaktadır.³⁸⁵ Ancak makâme türünün temel özelliklerinden birisi garîb lafızlara yer verilmesi ve garîb lafızları öğretmeyi hedeflemesidir.³⁸⁶ Bu özellik, dilde unutulmaya yüz tutmuş kelimelerin canlı tutulmasına katkı sağlamaktadır.

Ferîd Vecdî, makâmelerinde bazı garîb lafızlara yer vermiştir. Hatta bu lafızların bir kısmını açıklamıştır. *el-Vecdiyyât*'ın önsözünde, “*Bazı garîb lafızları harekeledik ve dipnotlarda açıklamasını yaptık.*”³⁸⁷ diyerek bu hususa dikkat çekmiştir. Ancak Vecdî'nin dipnotlarda açıkladığı lafızlara baktığımızda, bu lafızların tamamının “garîb” sayılamayacağını görmekteyiz. *el-Vecdiyyât*'ta garîb lafızlar el-Harîrî ve el-Hemedânî'nin makâmelerinde olduğu derecede sık kullanılmamıştır. Dilde yaygın şekilde kullanılmayan, anlamı herkes tarafından bilinmeyen bazı lafızlara yer verilmekle beraber bunlar, ifadelerin anlaşılabilirliğini etkilemeyecek düzeyde sınırlı tutulmuştur. Yazarın, ele aldığı konuları ve vermek istediği mesajı ön plana çıkarmak için böyle bir yolu tercih ettiğini düşünmekteyiz.

³⁸⁴ Hüseyin Elmalı ve Şükrü Arslan, “Garîb”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, XIII, s.374.

³⁸⁵ el-Kazvînî, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga*, s.10.

³⁸⁶ Ayyıldız, “Makâme”, *DİA*, XXVII, 417.

³⁸⁷ Vecdî, *Vecdiyyât*, s.44.

Aşağıda el-Vecdiyyât'ta bulunan garîb lafızlara örnekler verilmiştir:

- 1) İkinci Vecdiyye'de geçen “Beni göğsüne alıp yanındaki (yiyeceklerin) en iyisini bana verir, bazen de kıyafetlerimin eski oluşundan dolayı ağlar.” (فَتَضُمُّنِي إِلَى صَدْرِهَا،)³⁸⁸ ifadesindeki (أَطْمَار) lafzı, “eski elbise” anlamına gelen (طَمَر) kelimesinin çoğuludur.³⁸⁹
- 2) Üçüncü Vecdiyye'de geçen “Onlar; ruhlarını, bedenlerine köle eden ve çizgili elbiseler giyip ilim ve felsefe konuştukları halde hayvan olanlardan (sayılanlardan) değildirler.” (لَا أَنَّهُمْ اسْتَعْبَدُوا أَرْوَاحَهُمْ لِأَجْسَادِهِمْ فَأَصْبَحُوا بِهَائِمٍ، وَإِنْ كَانُوا يَلْبَسُونَ)³⁹⁰ cümlesindeki (مُفَوِّة) kelimesi, “beyaz çizgileri olan, ince” anlamına gelmektedir.³⁹¹
- 3) Dördüncü Vecdiyye'de geçen “Fâiz (kavramıyla) soyum ve memleketimle ilgili sorularla beni yormanı kastediyorum.” (أَفْصِدُ بِالزَّيَا، إِزْهَاقِي بِالسَّيْلَةِ عَنْ ضَيْضِي وَمُنْشَأِي.)³⁹² cümlesindeki (ضَيْضِي) kelimesi “soy, kaynak” anlamlarına gelmektedir.³⁹³
- 4) Altıncı Vecdiyye'de geçen “Öngörü(n)de isabet ettin (okun hedefi vurdu)! ” (لَقَدْ)³⁹⁴ ifadesindeki (قَرَطَسَ) fiili, “hedefi vurmak” anlamına gelmektedir.³⁹⁵
- 5) Yedinci Vecdiyye'de geçen “Gözümü çevirdim, bir de ne göreyim, dalın üzerinde bir hüdhüd (ibibik/çavuş kuşu) köşeden beni izliyor.” (فَلَقْتُ بَصَرِي فَإِذَا بِحُدْهُدٍ)³⁹⁶ cümlesindeki (شَرَنَ) lafzı “köşe, yan, uzak” anlamlarına gelmektedir.³⁹⁷

³⁸⁸ Vecdî, Vecdiyyât, s.65.

³⁸⁹ Vecdî, Vecdiyyât, s.65; Firûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, s.558.

³⁹⁰ Vecdî, Vecdiyyât, s.99.

³⁹¹ Vecdî, Vecdiyyât, s.99; İbn Manzûr, Lisânü'l-'arab, IX, 273-274.

³⁹² Vecdî, Vecdiyyât, s.104.

³⁹³ İbn Manzûr, Lisânü'l-'arab, I, 110.

³⁹⁴ Vecdî, Vecdiyyât, s.139.

³⁹⁵ Vecdî, Vecdiyyât, s.139; İbn Manzûr, Lisânü'l-'arab, VI,172.

³⁹⁶ Vecdî, Vecdiyyât, s.150.

³⁹⁷ Vecdî, Vecdiyyât, s.150; İbn Manzûr, Lisânü'l-'arab, XIII, 236.

- 6) Sekizinci Vecdiyye’de geçen “Şayet sen zararlı arslanların pençelerini ve öldürücü yılanların dişlerini ona (insana) üstün görüyorsan, sâkin olanı hareket ettirmeyen ve huzurlu olanı rahatsız ettirmeyen bir şeyi üstün görmüş olursun.”
 فَإِنْ كُنْتُ تَسْتَغْظِمُ عَلَيْهِ مَخَالِبُ الْأَسْوَدِ الضَّارَّةِ، وَإِنِّيَابُ الْأَسْوَدِ الْمُزْدِيَّةِ، فَقَدْ اسْتَغْظَمْتَ عَلَيْهِ مَا لَا يُحْرُكُ لَهُ سَاكِنًا، وَلَا يُزْعِجُ ()
 398 cümlesindeki (أسود) lafzı, “siyahı olan büyük yılan” (تُعَبَان) anlamına gelen (أسود) lafzının çoğuludur.³⁹⁹
- 7) Sekizinci Vecdiyye’de geçen “Bir de ne göreyim; arkadaşım yolda... Hemen hızla yürüyerek ona bağırdım.”
 400 cümlesindeki (وَإِذَا بِصَاحِبِي فِي الطَّرِيقِ، فَصَحْتُ بِهِ أَزَقَلْتُ إِلَيْهِ.)⁴⁰⁰ fiili, “devenin hızlı yürümesini” ifade etmektedir.⁴⁰¹
- 8) Dokuzuncu Vecdiyye’de geçen “Ziyaret etmediğim hiçbir bölge bırakmadım, iyice öğreninceye kadar da hiçbir bölgeden ayrılmadım.”
 وَمَا أَدْعُ قُطْرًا إِلَّا رَزْنُهُ، وَمَا عَادَرْتُهُ ()
 402 cümlesindeki (رَزَنَ) fiili, “tecrübe etmek, iyi bilmek” anlamlarına gelir.⁴⁰³
- 9) On Birinci Vecdiyye’de geçen “Sonra en yüksek sesiyle, ‘Acîbe!’ diye bağırdı. (Acîbe) hemen icabet edip geldi. Bir de ne göreyim, hızlı yürüyen, güzel bir deve!”
 404 ifadesindeki (شَمْرَدَلَةً) lafzı
 405 “iyi, güzel yapılı dişi deve”, (شَمْلَال) lafzı ise “hızlı” anlamına gelmektedir.⁴⁰⁵
- 10) On Birinci Vecdiyye’de geçen “Feyyûm şehrinden, hızlı, güzel yapılı dişi deve üzerinde geldim.”
 406 cümlesindeki (أَقْبَلْتُ مِنْ مَدِينَةِ الْمَيُومِ، عَلَى شَمْرَدَلَةٍ سَعُومِ.)⁴⁰⁶ lafzı “hızlı yürüyen” anlamına gelmektedir.⁴⁰⁷

³⁹⁸ Vecdî, Vecdiyyât, s.178.

³⁹⁹ Vecdî, Vecdiyyât, s.178; İbn Manzûr, Lisânü'l-'arab, III, 226.

⁴⁰⁰ Vecdî, Vecdiyyât, s.181-182.

⁴⁰¹ İbn Manzûr, Lisânü'l-'arab, XI, 293.

⁴⁰² Vecdî, Vecdiyyât, s.185.

⁴⁰³ İbn Manzûr, Lisânü'l-'arab, V, 358.

⁴⁰⁴ Vecdî, el-Vecdiyyât, s.217.

⁴⁰⁵ Vecdî, el-Vecdiyyât, s.217; İbn Manzûr, Lisânü'l-'arab, XI, 371.

⁴⁰⁶ Vecdî, el-Vecdiyyât, s.219.

⁴⁰⁷ İbn Manzûr, Lisânü'l-'arab, XII, 287.

Ferîd Vecdî'nin bizzat kendisinin dipnotlarda açıkladığı kelime ve tabirlerin büyük kısmı, dilde yaygın olarak kullanılan ve garîb sayılamayacak lafızlardır. Bununla beraber Vecdî, zaman zaman garîb kelimeleri de kullanmıştır. Söz konusu garîb kelimeler, telaffuzu güç seslerden oluşan “garîb kabîh” lafızlar değil, “garîb hasen” lafızlardır. Dolayısıyla ifadenin anlaşılmasını güçleştiren bir kusur olarak değil, eski dönemlerdeki kullanım sıklığını yitirmiş bir kelimenin canlı tutularak unutulmasını önleyen bir zenginlik olarak değerlendirilebilir.

3.6. el-Vecdiyyât'ta Yer Alan İktibâslar

Sözlükte “ateşten köz almak” mânasına gelen “iktibâs” mecâzî olarak “bilgi elde etmeye çalışmak, birinin ilminden istifade etmek” anlamında kullanılır. İfadeye canlılık kazandırdığı, sözü pekiştirip güzelleştirdiği için Kur'an veya hadisten yapılan iktibaslar edebî bir sanat kabul edilmiştir.⁴⁰⁸ Örneğin el-Harîrî'nin, ikinci makâmesinde (Hulvâniyye) geçen “Göz açıp kapayıncaya kadar veya daha kısa bir zaman içinde şiir okudu ve (insanları) hayrete düşürdü.”⁴⁰⁹ (فَلَمْ يَكُنْ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ حَتَّى أَنْشَدَ فَأَعْرَبَ.)⁴⁰⁹ ifadesinde (كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ) ibaresi, Nahl Sûresi 77. âyetinden iktibâs edilmiştir. *el-Vecdiyyât*'ta da âyet, hadis ve şiirlerden iktibâsların yapıldığı görülmektedir.

3.6.1. Âyet ve Hadisler

Bu bölümde, *el-Vecdiyyât*'ta bulunan, âyet ve hadislerden yapılmış iktibâslara yer vermek istiyoruz.

- 1) Sekizinci Vecdiyye'de yer alan (وَيَضْطَبِّحُونَ اصْطِخَابَ الْحُمُرِ الْمُسْتَنْفِرَةِ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ)⁴¹⁰ ifadesi,

“Arslandan ürküp kaçan yaban eşekleri gibidirler.”⁴¹¹ (كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ)

âyetlerini hatırlatmaktadır. İlgili âyetlerde, ürkmüş yabânî eşeklere benzetilen, Kur'an'dan yüz çeviren kişiler iken; Vecdî, bu ibareyi serserî bir grup genç için kullanmıştır. Dolayısıyla Kur'an âyetlerinin, yazara ilham verdiğini ve ifadelerinin bir kısmını Kur'an-ı Kerim'den iktibas ettiğini söyleyebiliriz.

⁴⁰⁸ İsmail Durmuş, “İktibas”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, XXII, 52.

⁴⁰⁹ el-Harîrî, *Makâmâtü'l-Harîrî*, s.17; Bolelli, *Belâgat*, s.437.

⁴¹⁰ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.169.

⁴¹¹ Müddessir 74/50-51.

- 2) Sekizinci Vecdiyye’de, Mülk Sûresi’nin 16 ve 17. ayetlerine yer verilmiştir: *“Göktekinin sizi yere geçirivermeyeceğinden emin mi oldunuz? (O zaman) bir de bakarsınız yeryüzü şiddetle çalkalanıyor. Yahut göktekinin, üzerinize taş yağdıran rüzgâr göndermeyeceğinden emin mi oldunuz? O zaman uyarım nasılmış bileceksiniz!”* (أَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ، أَمْ أَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ)⁴¹² Âyet, serseri bir genç grubuyla vurdumduymaz halkı uyaran yaşlı bir adamın diliyle aktarılmıştır. Yaşlı adamın ikâz ve uyarı mahiyetindeki konuşmasında ilgili âyetin iktibâs edilmesi, hitâbının etkisini ve gücünü artırmıştır.
- 3) Dinî konuların ele alındığı On İkinci Vecdiyye’de, Zâriyat Sûresi’nin 55. âyetine yer verilmiştir: *“Öğüt ver çünkü öğüt müminlere fayda verir.”* (وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَ تَنْفَعُ)⁴¹³ Kur’an âyeti, makâmde râvînin tutum ve davranışlarına dayanak olarak gösterilmiştir.
- 4) On İkinci Vecdiyye’de ele alınan bir konu da Muhammed (a.s.)’in hayatının insanlar için örnek olduğudur. Bu hususta Ahzab Sûresi’nin 21. âyetinden bir bölüme yer verilmiştir: *“Andolsun, Allah’ın Resûlünde sizin için güzel bir örnek vardır.”* (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ)⁴¹⁴
- 5) On İkinci Vecdiyye’de Fussilet Sûresi’nin 30. âyetine yer verilmiştir: *“Şüphesiz, Rabbimiz Allah’tır deyip, sonra dosdoğru olanların üzerine melekler iner. Onlara; ‘Korkmayın, üzülmeysin, size vaat olunan cennetle sevinin!’ derler.”* (إِنَّ)⁴¹⁵ (الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأُبَشِّرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ)
- Makâmenin sonlarında yer verilen bu âyet, makâmde işlenen konu ve verilen mesajlarla uyumludur. Âyetin müjdeleyici özelliği, okura pozitif düşünceler telkin etmektedir.

⁴¹² Vecdî, el-Vecdiyyât, s.171.

⁴¹³ Vecdî, el-Vecdiyyât, s.226.

⁴¹⁴ Vecdî, el-Vecdiyyât, s.234.

⁴¹⁵ Vecdî, el-Vecdiyyât, s.243.

- 6) On Üçüncü Vecdiyye’de, “Allah, kabir ziyaretini yapan kadınlara lanet etsin!” (لَعَنَ اللَّهُ زَائِرَاتِ الْقُبُورِ)⁴¹⁶ hadisine yer verilmiştir. Makâme kahramanı olan Muğîre b. Alkame, bayram ve panayır zamanları mezarlıkta geceleleyen kadınları gördüğünde bu hadise dayanarak tepki göstermiştir.⁴¹⁷
- 7) On Üçüncü Vecdiyye’de “Sizden kim bir münkeri görürse, onu eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmiyorsa diliyle değiştirsin. Buna da gücü yetmiyorsa kalbiyle (buğz etsin)!” (مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ)⁴¹⁸ hadisine yer verilmiştir. Hadiste verilen mesaj, makâmede işlenen konu ile uyumluluk arz etmekte ve makâmedeki mesajın okur üzerindeki etkisini artırmaktadır.
- 8) On Beşinci Vecdiyye’de, bir yılanı etkisi altına almış bir adam, Zuhurf Sûresi’nin 13. âyetinde bulunan “Bunu hizmetimize veren Allah’ın şânı yücedir. Bunlara bizim gücümüz yetmezdi.” (سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ)⁴¹⁹ ifadesini okuyarak kendisine verilen sıra dışı yeteneği Allah’ın lütfu olarak değerlendirmiştir.
- 9) On Yedinci Vecdiyye’nin kahramanı olan garîp bir adam, bulunduğu meclisteki insanları eleştirirken İsrâ Sûresi’nin 16. âyetini zikretmektedir: “Biz bir memleketi helâk etmek istediğimizde, onun refah içinde yaşayan şımarık elebaşlarına (itaati) emrederiz de onlar orada kötülük işlerler. Böylece o memleket hakkındaki hükmümüz gerçekleşir de oranın altını üstüne getiririz!” (وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا)⁴²⁰
- 10) On Yedinci Vecdiyye’nin sonlarına doğru, bir bülbüle dönüşen kahraman, Vicdân ile diyalogunda A’râf Sûresi’nin 164. âyetini zikretmiştir: “Hani onlardan bir topluluk demişti ki: ‘Siz, Allah’ın helâk edeceği veya şiddetli bir

⁴¹⁶ Kadınların kabir ziyaretleri konusunda lânet hadisi (Tirmizî, *Salât*, 21; *Cenâiz*, 61, Nesaî, *Cenâiz*, 104; İbn Mâce, *Cenâiz*, 49) bulunmakla beraber Hz. Fâtma, Hz. Âişe gibi büyüklerimizin kabir ziyaretlerine dair sağlam rivayetler de vardır. Bunların karşısında lanet hadisi, "ziyaret konusunda aşırı gidenler, diğer vazifeleri aksatanlarla ilgilidir, genel değildir" şeklinde yorumlanmıştır. Bkz. <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00019.htm> (05.05.2016).

⁴¹⁷ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.252

⁴¹⁸ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.255. Hadisin tam metni (وَالَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ) şeklindedir. Bkz. Müslim, *Îmân*, 78; Ebû Dâvûd, *Salât*, 248; Tirmizî, *Fiten*, 11; Nesaî, *Îmân*, 17.

⁴¹⁹ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.282; Âyetin tam metni için bkz. Zuhurf 43/13.

⁴²⁰ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.326; İsrâ 17/16.

azaba uğratacağı bir kavme ne diye (boş yere) öğüt veriyorsunuz?’ Onlar da, ‘Rabbimize bir mazeret beyan etmek için, bir de belki Allah’a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz)’ demişlerdi.” (وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ)⁴²¹ (مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا، قَالُوا مَعذِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ)

el-Vecdiyyât’ta bulunan âyet ve hadisler hem yazarın dinî eğilimleri hakkında ipuçları sunmakta hem de esere dinî ve hitâbî bir nitelik kazandırmaktadır. Âyet ve hadislerin konunun etkili bir şekilde işlenmesine katkı sağladığı ve verilmek istenen mesajların ikna gücünü artırdığını düşünmekteyiz.

3.6.2. Şiirler

el-Vecdiyyât’ta A’şâ Meymûn b. Kays (ö. 7/629?), Ebû Temmâm (ö. 231/846), Ebû’t-Tayyib el-Mütenebbî (ö. 354/965), Ebü’l-Alâ el-Maarrî (ö. 449/1057) ve Ahmet Şevkî (1868-1932) gibi farklı dönemlerde yaşamış şairlerin şiirlerine yer verildiği gibi Ferîd Vecdî’nin kendi yazdığı şiirlere de yer verilmiştir.⁴²²

Vicdân ile bir sokak çocuğunun başlarından geçen olayların anlatıldığı İkinci Vecdiyye’de Vicdân, sokak çocuğuna üstün bir aklın bahşedilmiş olduğunu düşünmekte ve ona matbû (doğuştan sahip olunan) aklını, mesmû (sonradan tecrübe ve bilgiyle gelişen) akıl ile desteklemesini tavsiye etmektedir. Bunun üzerine sokak çocuğu, Vicdân’ın sözlerini okuduğu şu beyitlerle desteklemektedir.⁴²³

رَأَيْتُ الْعَقْلَ عَقْلَيْنِ فَمَطْبُوعٌ وَمَسْمُوعٌ

فَلَا يَنْفَعُ مَطْبُوعٌ إِذَا لَمْ يَكْ مَسْمُوعٌ

كَمَا لَا تَنْفَعُ الْعَيْنُ وَنُورُ الشَّمْسِ مَمْنُوعٌ⁴²⁴

“Aklı iki akıl gördüm; matbû ve mesmû akıl,
Matbû akıl fayda vermez, mesmû akıl olmayınca,
Gözün fayda vermediği gibi, güneş ışığı olmadığında...”

⁴²¹ A’raf 7/164. Makâmde, âyetin hatalı şekilde yazıldığını görmekteyiz (مُعَذِّبُهُمْ أَوْ مُهْلِكُهُمْ اللَّهُ قَوْمًا تَعِظُونَ) (شَدِيدًا، قَالُوا مَعذِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ). Bkz. Vecdî, el-Vecdiyyât, s.330.

⁴²² Vecdî’nin şiirleri için bkz. www.almoajam.org/poet_details.php?id=6783 (31.05.2016).

⁴²³ Vecdî, el-Vecdiyyât, s.63-69.

⁴²⁴ Vecdî, el-Vecdiyyât, s.69.

Bu beyitlerin Hz. Ali'ye atfedilen şekli ise şöyledir:

مَطْبُوعٌ وَمَسْمُوعٌ

العَقْلُ عَقْلَانِ

إِذَا لَمْ يَكْ مَطْبُوعٌ

وَلَا يَنْفَعُ مَسْمُوعٌ

وَضَوْءُ الْعَيْنِ مَمْنُوعٌ⁴²⁵

كَمَا لَا يَنْفَعُ ضَوْءُ الشَّمْسِ

“Akıl iki çeşittir: Matbû ve mesmû akıl,

Mesmû akıl fayda vermez, matbû akıl olmayınca,

Nasıl ki güneş ışığı fayda vermez, gözün ışığı olmadığında...”

Yukarıdaki beyitlerden ilkinde, mesmû akla vurgu yapılırken ikincisinde matbû akla vurgu yapılmaktadır. Yazarın, anlatımı beyitlerle desteklemesi, metnin estetik gücünü arttırmıştır.

İkinci Vecdiyye’de sokak çocuğunun ezber kabiliyetini sınamak için Vicdân’ın dilinden aktarılan beyitler şöyledir:

دَعَا فَلَبَّاهُ قَبْلَ الرَّكْبِ وَالْإِبِلِ

أَجَابَ دَمْعِي وَمَا الدَّاعِي سِوَى طَلَلٍ

وَوَظَلَّ يَسْفَعُ بَيْنَ الْعُدْرِ وَالْعَدَلِ

ظَلَّلْتُ بَيْنَ أَصْحَابِي أَكْفِكُمْهُ

كَذَاكَ كُنْتُ وَمَا أَشْكُو سِوَى الْكِلَالِ

أَشْكُو النَّوَى وَهُمْ مِنْ عِبْرَتِي عَجَبٌ

مِنَ اللَّقَاءِ كَمُشْتَاكِ بِأَلْ أَمَلٍ

وَمَا صَبَابُهُ مُشْتَاكِ عَلَى أَمَلٍ

لَا يُتَحَفُّوكَ بِغَيْرِ الْبَيْضِ وَالْأَسَلِ

مَنْ تَزُرُ قَوْمَ مَنْ نَهَى زِيَارَتَهَا

أَنَا الْغَرِيقُ فَمَا خَوْفِي مِنَ الْبَلَلِ⁴²⁶

وَالْهَجْرُ أَقْتَلُ لِي مِمَّا أَرَا قَبْلَهُ

⁴²⁵ Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât fi ġarîbi'l-Kur'an**, Muhammed Seyyid Geylanî (thk.), Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1961, s. 342; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverîdî, **Edebu'd-dünyâ ve'd dîn**, 4. basım Beyrut: Dâru İkra', 1985, s.21; Hz. Ali'ye atfedilen bu beyitler *Tâcü'l-'arûs*'ta ise şöyle geçmektedir: “Akıl iki (çeşittir): *Matbû ve mesmû (akıl)*/ *Matbû akıl fayda vermez, mesmû (akıl) olmayınca* / *Güneş ışığının fayda vermediği gibi, gözün ışığı olmayınca.*” Bkz. Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî, **Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs**, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994, XV, 504.

⁴²⁶ Vecdî, **el-Vecdiyyât**, s.70-71; Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî, **Dîvânü'l-Mütenebbî**, Beyrut: Dâru Beyrut, 1983, s.336.

“Gözyaşıım icabet etti, onu çağıran sadece harâbeydi. Çağırdı, hemen icabet etti. Kâfile ve develerden önce...

Arkadaşlarımla arasında (gözyaşıımı) silmeye devam ettim. Özür ve azar arasında akmaya devam etti.

Onlar gözyaşıma şaşırırken ben uzaklıktan şikâyet ediyorum. İşte böyleydin. Sadece (aramızdaki) perdeden yakınıyorum.

Kavuşmaktan ümidi olan kişinin özlemiyle değil, ümidi olmayanın özlemiyle...

Ziyaret etmek istediğin kişinin kavmini ne zaman ziyaret etsen seni kılıçlarla ve mızraklarla karşılarlar.

Ayrılık benim için karşılaşacaklarımdan daha öldürücüdür. Ben zaten boğulmuşum, ıslanmaktan korkar mıyım?”

Abbasiler Dönemi meşhur şâirlerinden Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî'ye (ö. 354/965) ait olan yukarıdaki beyitlerde, sevdiğinin özlemiyle yanan bir kalbin hissettikleri anlatılmaktadır.

Vicdân ve arkadaşlarının yaptığı Nil gezintisini anlatan Dokuzuncu Vecdiyye'de, kadîm şairlerin şiirlerinden konu açılmakta, Vicdân'ın bir arkadaşı, konuşması esnasında Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî'den (ö. 354/965) şu beyitleri okumaktadır:

إِذَا غَدَرْتُ حَسَنَاءُ وَفَتَّ بِعَهْدِهَا فَمِنْ عَهْدِهَا أَنْ لَا يَدُومَ لَهَا عَهْدُ

وَإِنْ غَشِيتُ كَأَنْتَ أَشَدُّ صَبَابَةً وَإِنْ فَرَكْتُ فَأَذْهَبَ فَمَا فِرْكُهَا قَصْدُ

وَإِنْ خَفَدْتُ لَمْ يَبْقَ فِي قَلْبِهَا رِضَى وَإِنْ رَضِيتُ لَمْ يَبْقَ فِي قَلْبِهَا حَقْدُ

كَذَلِكَ أَخْلَاقُ النِّسَاءِ وَزَيْمًا يَصِلُ بِهَا الْهَادِي وَيَخْفَى بِهَا الرُّشْدُ⁴²⁷

⁴²⁷ el-Mütenebbî, Dîvânu'l-Mütenebbî, s.206.

“Güzel (kız) şayet ihanet ederse sözünde durmuş olur. Zira sözünde durmaması onun ahdindendir.

Şayet âşık olursa son derece sever, sevmezse git, çünkü onun nefreti mutedil değildir.

Kin duyarsa kalbinde rıza kalmaz, razı olursa kalbinde kin kalmaz.

Kadınların yapısı işte böyledir ve bazen hidayette olan onunla sapıtır, feraseti bağlanır.”

Ebü't-Tayyib'in beyitlerinde, güzel kadının vefasızlığı, sevgi konusunda mutedil olmadığı anlatılmaktadır. Makâmenin devamında, makâme kahramanı olan Cevvâl, Ümmü Tayyib⁴²⁸ adında bir şairden bahsetmektedir. Ebü't-Tayyib'in beyitlerinde kadın tabiatı için söylenen niteliklerin, Ümmü Tayyib'in şiirinde erkek tabiatına yakıştırıldığını iddia ederek şu beyitleri okumaktadır:

إِذَا رَجُلٌ يَعْدِرُكَ وَفِي يَدَيْهِ
فَمِنْ عَهْدِهِ أَنْ لَا يَدُومَ لَهُ عَهْدُ
وَإِنْ رَأَى عَشَقًا كَانَ أَقْوَى صَبَابَةً
وَإِنْ رَأَى هَجْرًا فَمَا هَجْرُهُ قَصْدُ
وَإِنْ يَحْتَقِدُ لَمْ يَبْقَ فِي قَلْبِهِ رِضَى
وَإِنْ هُوَ يَرْضَى لَمْ يَصِبْ قَلْبُهُ حَقْدُ
كَذَلِكَ أَخْلَاقُ الرِّجَالِ وَرُبَّمَا
يَضِلُّ بِهَا الْهَادِي وَيُخْفَى بِهَا الرُّشْدُ⁴²⁹

“Şayet bir adam vefasızlık ederse sözünde durmuş olur. Zira sözünde durmaması onun ahdindendir.

Âşık olursa son derece sever, ayrılığa düşerse ayrılığı mutedil değildir.

Kin duyarsa kalbinde rıza kalmaz, razı olursa kalbinde kin kalmaz.

Erkeklerin yapısı işte böyledir; bazen hidayette olan onunla sapıtır ve feraseti bağlanır.”

⁴²⁸ Ümmü Tayyib adında bir şair gerçekte yoktur. Yazar, Ebü't-Tayyib'in şiirinde, kadın tabiatı için söylenen niteliklerin, erkek tabiatı için de düşünülebileceğini “Ümmü Tayyib” adında başka bir şair olduğunu varsayarak aktarmıştır.

⁴²⁹ Bu şiir Ferîd Vecdî'nin kendisine aittir. Bkz. www.almoajam.org/poet_details.php?id=6783 (06.06.2016).

On Birinci Vecdiyye’de zorlukların ve sıkıntıların ardından gelen ferahlığa dikkat çekilerek, güzel sonuçlara ulaşmak için birtakım zorluklara katlanmak gerektiği Ebü’t-Tayyib el-Mütenebbî’ye (ö. 354/965) ait bir beyitle ifâde edilmiştir:

تُرِيدُونَ إِذْرَاكَ الْمَعَالِي رَحِيصَةً وَلَا بُدَّ دُونَ الشَّهَدِ مِنْ إِنْجِرِ النَّحْلِ⁴³⁰

“Yüceliğe kolayca erişmek istiyorsunuz; halbuki baldan önce arının sokması gerekir!”

On İkinci Vecdiyye’de Vicdân, “Allah’ım, yüzümü sana çevirdim!” demenin İslâm’ı yaşamak için yeterli olduğunu düşünmektedir. İhtiyar ise bu sözleri yeterli bulmamaktadır. Vicdân, bunu nasıl gerçekleştireceğini sorunca ihtiyar, Ebü’l-Alâ el-Maarrî (ö. 449/1057)’nin şu beytiyle karşılık vermektedir:

فَبَا دَارَهَا بِالْحَيْفِ إِنَّ مَزَارَهَا قَرِيبٌ وَلَكِنْ دُونَ ذَلِكَ أَهْوَالُ⁴³¹

“Ey evi Hîf’te olan! Onun mezarı yakındır ama bundan önce korkular vardır!”

Bu beyitte, güzel sonuçlara ulaşmak için birtakım sıkıntılara göğüs germek gerektiği ifade edilmektedir.

On Dördüncü Vecdiyye’de Vicdân ve arkadaşının önce bedevî bir kabilede, ardından medenî bir toplumda yaşadıkları anlatılmaktadır. Makâmenin sonlarına doğru Vicdân, arkadaşından bütün yaşadıklarını değerlendirmesini istemekte, bunun üzerine arkadaşı şu şiiri okumaktadır:

جُبْتُ الْمَخَافَ وَالْمَخَاطِرَ فَرَوَيْتُ مَا لَمْ يَرَوْ شَاعِرُ

وَجَمَعْتُ مَا بَيْنَ الْبَدَاوَةِ وَالْحَضَارَةِ وَالْمَظَاهِرِ

وَشَهِدْتُ مَا لَوْ قُلْتُهِ عُدُّهُ مِنْ عَبَثِ الْخَوَاطِرِ

⁴³⁰ Vecdî, el-Vecdiyyât, s. 225. el-Mütenebbî’nin Dîvân’ında yer alan beytin ilk mısrası şu şekilde geçmektedir: “Yüceliğe kolayca kavuşmak istiyorsunuz!” (تُرِيدُونَ لُفْيَانَ الْمَعَالِي رَحِيصَةً) Bkz. el-Mütenebbî, *Dîvânü’l-Mütenebbî*, s. 518.

⁴³¹ el-Vecdiyyât’ın gerek 1928 gerekse 1982 yılında yapılan baskısında, (دارها) lafzının (دارها) şeklinde yazılmasının “yanlışlıkla” olduğunu düşünüyoruz. Bkz. Vecdî, *el-Vecdiyyât*, 1928, s. 113; Vecdî, *el-Vecdiyyât*, 1982, s. 240. Beyit, *Saktü’z-zend* adlı eserde şöyle geçmektedir: (فَبَا دَارَهَا بِالْحَيْفِ إِنَّ مَزَارَهَا قَرِيبٌ، وَلَكِنْ دُونَ ذَلِكَ أَهْوَالُ) Bkz. Ebü’l-Alâ el-Maarrî, *Saktü’z-zend*, Beyrut: Dâru Beyrut, 1957, s.229.

وَحَرَجْتُ مِنْ ذَاكُلِهِ	بِحَقِيقَةِ تُغْيِي الْمَكَائِرِ
هِيَ أَنَّ هَذَا النَّاسَ قَدْ	سَخَّرَتْهُمْ فِي سَوَاحِرِ
ظَنُّوا السَّعَادَةَ فِي التَّائِقِ	وَالْتَطَرُّفِ وَالتَّفَاخِرِ
وَإِقَامَةِ الدُّورِ الشَّوَاهِقِ	وَالْعَلَالِي وَالْمَقَاصِرِ
وَالْجُرَى أَعْقَابَ اللَّذَائِدِ	وَالْتَوَرُّطِ فِي الْكِبَائِرِ
وَهُوَ إِفْتِتَانٌ بِالْفُشُورِ	وَوُفْقَةُ حَزَلِ الطَّوَاهِرِ
أَمَّا السَّعَادَةُ فَهِيَ فِي	أَنْ تُفَتَّقَ الْحُجُبِ السَّوَاتِرِ
وَتُحْصَلَ السَّرُّ الَّذِي	شَقَّتْ لِمَطْلَبِهِ الْمَرَائِرِ
وَتَنَالَ مِنْ مَعْنَاكَ مَا	حَرَمَتْهُ هِمَّاتُ قَوَاصِرِ
أَنْ تَرْتَقِيَ بِالرُّوحِ حَيْثُ	الْحَقُّ عَالِي الْقَدْرِ سَافِرِ
حَيْثُ الْفَضَائِلُ تَزْدَهِي	بِثِيَابِهَا الْقَسَبِ الْبَوَاهِرِ
فَهُنَاكَ فَأَنْشُدْ قَوْلَ مَنْ	عَلِمَ الْحَقِيقَةَ عِلْمَ خَائِرِ
هَذِي السَّعَادَةُ فَارْجُهَا	وَاطْفُرْ بِهَا إِنْ كُنْتَ ظَافِرِ ⁴³²

“Korkuları, tehlikeleri dolandım; hiçbir şâirin getirmediklerini getirdim.

Bedevîliği, medeniyeti ve görüntüleri topladım.

Gördüğüm şeyi söylesem, onu kayda değmez addederler.

Bütün bunlardan çıkardığım hakikat özetle;

Bu insanları büyülemiş, büyücülerin aldatmaları.

Mutluluğu şık olmakta sanıyorlar; zerâfet ve gösterişte,

⁴³² Bu şiir, Vecdî'ye aittir. Bkz. Vecdî, *el-Vecdîyyât*, s.277-278; www.almoajam.org/poet_details.php?id=6783 (31.05.2016).

Yüksek katlar, köşkler ve saraylar inşa etmekte,
Lezzet artıklarının selinde, günahlara bulaşmakta,
Kabukla büyülenip, görüntüler etrafında durmakta.
Oysa mutluluk; perdeleri, örtüleri geçmendir.
Uğrunda acılar çekilen sırrı almandır.
Geçici arzuların mahrum kıldığı, anlamına erişmendir.
Kadri yüce olan Hakk'ın apaçık olduğu yere, ruhunla yükselmendir.
Orada faziletler tertemiz, göz alıcı kıyafetleriyle ışıldar.
Orada, hakikati ârifâne bilen kişinin sözünü söyle!
Mutluluk budur, onu iste! Kazanabilirsen onu kazan!”

Şiirde, medenî insanın şekil ve görüntülere önem verip mutluluğu, güzel görüntüler ve gösterişten ibaret sayması eleştirilmektedir. Gerçek mutluluğun sınırlı arzuların ardından yuvarlanarak, sadece şekilleri güzel kılarak gerçekleşmeyeceği, insanın anlamını yakalayıp, ruhunu yücelterek mutluluğa erişebileceği ifâde edilmektedir.

On Dördüncü Vecdiyye'nin sonlarında yer alan başka bir şiirde ise Vicdân, medeniyet mefhumuna dair bir değerlendirme bulunmaktadır:

ضَلَّ أَهْلُ الْأَمْعِيَّةِ	فِي عِلَاجِ الْمَدَنِيَّةِ
هِيَ مِنْ أَقْدَمِ عَهْدٍ	عَضَلَةُ الْعِلْمِ الْقَوِيَّةِ
هِيَ لِلْخُنْمَانِ غُنْمٌ	وَهِيَ لِلرُّوحِ بَلِيَّةٌ
وَالَّذِي فَرَّ عَلَيْهِ الرَّأْيُ	مِنْ أَهْلِ الرُّوِيَّةِ
أَنَّهَا شَرُّ ضَرُورِيٍّ	خَيْرُ الْبَشَرِيَّةِ ⁴³³

⁴³³ Bu şiir Vecdî'ye aittir. Bkz. Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.279; www.almoajam.org/poet_details.php?id=6783 (31.05.2016).

“Akıllılar güruhu şaşırdı, medeniyetin tedavisinde...

En eski dönemlerden beri o, ilmin güçlü kasıdır.

Beden için kazanç, ruh için musibettir.

Basiret ehlinin yerleşen görüşü şöyledir:

O, insanlığın hayrına zorunlu bir kötülüktür!”

Şiirde, medeniyetin insan için anlamının sorgulandığı görülmektedir. Medeniyetin şekli kazanımları yadsınmasa da; insanın ruhsal yapısı üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekilmekte, nihaî olarak medeniyet, insanlık için zorunlu bir kötülük olarak değerlendirilmektedir.

On Altıncı Vecdiyye’de “Harikalar Adası”na götürülen Vicedân, kralların ve prenslerin görkemiyle gelen kişiler hakkında arkadaşına “*Bunlar krallar mı?*” diye sormakta, bu soruya arkadaşı bir beyitle karşılık vermektedir:

عَبِيدٌ وَلَكِنَّ الْمُلُوكَ عِبِيدُهُمْ
وَعَبْدُهُمْ أَضْحَى لَهُ الْكَؤُوسُ خَادِمًا⁴³⁴

“Kralların kendilerine köle olduğu kölelerdir. Evren de onların kölelerine hizmetçi...”

Aynı makâmede ihtiyar bir adamla bir gencin düellosu anlatılmaktadır. İhtiyar adam uzun bir nârâ atarak, “*Haydi düelloya ey mağrur, küstah ve bâtıla meftûn kişi! Süslü görüntülerinle ve güzel kabuklarınla övünüyor, süslü yalanlarınla beni geçmeye çalışıyorsun. Bensiz insanlığın öncüsü, benden sonra ruhların önderi olmak istiyorsun... Yaşlılığım mı seni aldattı, sırtımdaki tecrübelerden oluşan kambur mu?*” dedikten sonra şu beyiti okumaktadır:

كَتَاطِحَ صَخْرَةٍ يَوْمًا لِيُوهِنَهَا
فَلَمْ يَضُرَّهَا وَأَوْهَى قَرْنَهُ الْوَعْلُ⁴³⁵

⁴³⁴ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.312. Bu beyit, mutasavvıf es-Seyyid Mustafa b. Kemâlüddîn el-Bekrî (ö. 1162/1749)’ye aittir. Bkz. Ahmed İzzeddin Abdullah Halefullah, **es-Seyyid İbrahim ed-Desûkî**, Kahire: el-Meclisü’l-Alâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1992, s.175.

⁴³⁵ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.314. Câhiliye devri şairlerinden A‘şâ Meymûn b. Kays’a (ö. 7/629?) ait olan bu beyit, *Dîvânü’l-A‘şâ’l-kebîr* adlı eserde şöyle geçmektedir: (كَتَاطِحَ صَخْرَةٍ يَوْمًا لِيُوهِنَهَا فَلَمْ يَضُرَّهَا وَأَوْهَى قَرْنَهُ الْوَعْلُ) Bkz. A‘şâ Meymûn b. Kays, **Dîvânü’l-A‘şâ’l-kebîr**, M. Muhammed Hüseyin (şrh.), Kahire: Mektebetü’l-Âdâb, [t.y.], s.61.

"Bir gün zayıflatmak için kayaya vuran (keçi) gibi, ona zarar veremedi fakat boynuzunu zayıflattı."

İhtiyar adam, okuduğu beyitte kendisini kayaya, genci de kayaya vuran, ona zarar veremeyip kendi boynuzunu zayıflatan bir keçiye benzetmiştir. İhtiyarın tahrik edici sözlerinin ardından genç, *"Ey fâni ihtiyar, ben kendini beğenmiş, küstah ve bâtıla meftûn değilim... Oldum olası sana olan sorumluluklarımı yerine getirdim... (Kendine has) meseleleri ve gereksinimleri olan yeni bir zamandayız... Ruhların hükümdarlığını bana bırak!"* der. Bunun üzerine ihtiyar adam, *"Zamanımın geçtiğini ve önderliği sana bırakmamın daha uygun olduğunu iddia ediyorsun; benim ölümsüz ruh olduğumdan habersizsin!"* der ve şu beyiti okur:

وَتَقَادُمُ الْأَيَّامُ حُسْنَ شَبَابٍ⁴³⁶

فَتَزِيدُنِي مَرُّ اللَّيَالِي جَدَّةً

"Gecelerin geçmesi benim yenilenmemi artırır, günlerin geçmesi de gençliğin güzelliğini..."

İhtiyar adam bu beyitle, geçen zamanın onu yokluğa taşımadığını; bilakis her gün yenilendiğini îmâ etmektedir.

On Altıncı Vecdiyye’de ihtiyar bir adamla gencin düellosu anlatılmaktadır. Bir genç, meydana atılarak bu düelloyu durdurmak ister ve şu beyitleri okur:

شَبَّخُ الشُّبُخَ وَصَفَّوهُ الْفَتَيَانِ

رَجُلَانِ يَفْتُلَانِ فِي مَيْدَانِ

يَحْطُوْهُ لَهُ بِمُتَّقَفٍ وَمَا يَئِي

وَكِلَاهُمَا يَبْغِي لِصَاحِبِهِ الرَّدَى

الْحَقْدُ الْوَرِي وَحَاجِمِ الْأَصْعَانِ

يَرْثُو إِلَيْهِ بِمُقْلَةٍ تَنْبِي عَنْ

مَنْ قَرْنُهُ لَقَضَى مِنَ الْأَشْجَانِ⁴³⁷

وَيُرِيدُ أَنْ يَقْضِيَ عَلَيْهِ وَلَوْ دَرَى

"İki adam meydana düello yapıyor.

Yaşlıların pîri ve elit bir delikanlı,

⁴³⁶ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.315. Abbâsi devri şairlerinden Ebû Temmâm’a (ö. 231/846) ait olan beytin orijinali şöyledir: (وَيَزِيدُهَا مَرُّ اللَّيَالِي جَدَّةً وَتَقَادُمُ الْأَيَّامِ حُسْنَ شَبَابٍ) Bkz. el-Hafîb et-Tebrîzî, *Şerhu Divân-i Ebî Temmâm*, 2. basım, Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1994, C.1, 58.

⁴³⁷ Bu şiir, Vecdî’ye aittir. Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.316-317; www.almoajam.org/poet_details.php?id=6783 (31.05.2016).

İkisi de birbirini mahfetmek istiyor.

Müsekkaf⁴³⁸ ve Yemânî⁴³⁹ (kılıçları) ile ilerliyor.

Tutuşan kin (ateşini) gösteren bir bakışla bakıyor.

Yok etmek istiyor ama rakibinin kim olduğunu bilseydi,

Üzüntüden (kendisi) yok olurdu.”

On Yedinci Vecdiyye’de, insanları görüntülerine, makam ve mevkîlerine göre değerlendiren bir grup insanı eleştiren garîp adam şu şiiri okumaktadır:

يَا أَيُّهَا النَّفَرُ الْعَالُونَ فِي السَّرَفِ	رَفَقًا بِأَنْفُسِكُمْ مِنْ هَوَاةِ التَّلَفِ
قُومُوا انظُرُوا لِسَرَاةِ الْعَالِينَ وَمَا	يَأْتُونَهُ مِنْ حِصَالِ الْمَجْدِ وَالشَّرَفِ
لَمْ يَجْعَلُوا هَمَّهُمْ حَشْوُ الْبُطُونِ وَلَا	حَشْوُ الْكُفُوسِ وَلَا الْإِعْزَاقِ فِي الصَّلَفِ
بَلْ هَاجَهُمْ لِبِنَاءِ الْمَجْدِ أَفِيدَةٌ	عَطَشَى إِلَى الْمَجْدِ لَمْ تُفْسِدْ مِنَ الشَّرَفِ
نَسْتُمْ فَهَيْئَتُمْ فَمَا أَغْنَتْ مَطَابِحُكُمْ	عَنْكُمْ وَلَا عَالِيَاثُ الدُّورِ وَالنَّحَفِ
وَرُبَّ سَاحِبٍ وَشِي لَوْ تُخَاطِبُهُ	وَحَدَثُهُ مِنْ ظِلَامِ الْجَهْلِ فِي سَدَفِ
لَيْسَ السَّرِيُّ الَّذِي لِلْبَطْنِ حَلِيَّتُهُ	بَلِ السَّرِيُّ أَخُو الْهِمَامِ وَالشَّظَفِ
كَانَتْ أَوَائِلُكُمْ أَعْلَامُ أَغْصَرِهِمْ	عِلْمًا وَفَضْلًا وَكَانُوا أَكْرَمَ السَّلَفِ
فَلَمْ نَكْصُتْكُمْ عَلَى الْأَعْقَابِ بَعْدَهُمْ	وَحَتَمْتُمُوهُمْ فَكُنْتُمْ أَسْوَأَ الْخَلَفِ ⁴⁴⁰

“Ey, israfta aşırıya kaçan kişiler,

Kendinizi yokluk uçurumundan koruyun!

Kalkın, âlemlerin asil zâtlarına bakın.

⁴³⁸ Müsekkâf, düzeltmeye ihtiyaç duyulan kılıca denir. Bkz. <http://nayef.nawiseh.com/turath/arabic/selah.htm> (04.05.2016).

⁴³⁹ Yemânî, “Yemen’de yapılan kılıç” anlamına gelir. Bkz. <http://www.profvb.com/vb/t81790.html> (04.05.2016).

⁴⁴⁰ Bu şiir, Vecdî’ye aittir. Bkz. Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.327-328; www.almoajam.org/poet_details.php?id=6783 (31.05.2016).

Sahip oldukları yücelik ve şeref meziyetlerine...

Dertleri karın doldurmak değildi.

Kadehleri yudumlamak ve gösteriş yapmak da değildi.

Dertleri, yücelik tesis etmek için onları harekete geçirdi.

Gönüller yüceliğe susamıştı, bolluktan bozulmadı.

Sizler ise uyudunuz ve değersizleştiniz.

Ocaklarınız sizi kurtarmadı, yüksek binalarınız ve tepeleriniz...

Süslü elbiselerini sürüyerek gezen nice kişi vardır ki; bir konuşsan,

Gecenin içinde cehalet karanlığında olduğunu görürsün.

Asil insan, zinetlerle kaplı olan değildir.

Aksine asil insan, gayretlerin ve zorluğun kardeşidir.

Ecdatlarınız ilimde ve fazilette çağlarının temsilcileriydi.

Selefin en kıymetlileriydi.

Onlardan sonra niçin gerisin geri döndünüz?

Onlara ihanet ettiniz çünkü siz sonraki neslin en kötüsüsünüz!”

Şiirde, mâzînin önemli şahsiyetlerinin yüce vasıfları örnek gösterilerek modern insana ahlâkî eleştiriler getirilmiştir.

Aynı Vecdiyye’de, bülbül sûretine giren kahramanla Vîcdân arasında geçen diyaloglar beyitlerle süslenmiştir. Vîcdân’ın, bülbüle okuduğu beyitler şöyledir:

و بُلْبُلٍ مِنْ مُلُوكِ الْجَوِّ لَدْتُ بِهِ فَلَمْ تَرْقُ بَعْدَهُ لِي صُحْبَةُ النَّاسِ

كَأَنَّهُ بَحْرٌ عَلِمَ لَا قَرَارَ لَهُ مَعَ أَنَّهُ لَمْ يَزِدْ فِي الْحُجْمِ عَنْ كَأْسٍ⁴⁴¹

⁴⁴¹ Bu beyitler Vecdî’ye aittir. Bkz. Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.331; www.almoajam.org/poet_details.php?id=6783 (31.05.2016).

“Havanın efendisi olan bir bülbüle sığındım. Ondan sonra insanların dostluğunu beğenmedim.

O, sanki dibi olmayan bir ilim denizidir. Her ne kadar hacmi bir kadehi geçmese de...”

Vicdân’ın okuduğu bu beyitleri beğenmeyen bülbül, “Neden şöyle demedin?” diyerek şu beyitleri okur:

وَبُلْبُلٍ مِنْ مَلُوكِ الْجَوِّ هُتِّ بِهِ يَا حَبِّدًا لَوْ بَدَتْ فِي صَيْدِهِ فُرْصٌ

فَإِنَّهُ وَإِنْ أُسْتُعِلَّتْ مَوَاهِبُهُ طَيْرٌ وَأَوَّلَى بِهِ مِنْ أَيْكَةِ قَفْصٍ⁴⁴²

“Havanın efendisi olan bir bülbüle âşık oldum. Keşke onu yakalamaya fırsatlarım olsa!

Yetenekleri yükselse de o bir kuştur ve kafes ona fundalıktan evlâdır.”

Ahlâk kavramını ve ahlâkın menşeiini konu edinen On Sekizinci Vecdiyye’de Vicdân ve arkadaşlarının buluştukları bir gün yaşadıkları anlatılmaktadır. Makâmeye, Vicdân’ın arkadaşlarından birisi, son devir Arap şairlerinden Ahmed Şevkî’ye (1868-1932) ait bir beyitle ahlâk mevzûundan konu açar:

وَلَيْسَ بِعَامِرٍ بُنْيَانُ قَوْمٍ إِذَا أَخْلَافُهُمْ كَانَتْ خَرَابًا⁴⁴³

“Bir milletin yapısı mâmur değildir, (insanların) ahlâkı harâp olmuşsa.”

Aynı makâmenin devamında, Vicdân’ın bir arkadaşı ile bilge, yaşlı bir bedevî arasında geçen diyalog da bir beyti ihtiva etmektedir. Yaşlı bedevî, fikrî müzâkere esnasında mevzûya dönmek isteyen muhatabını hafife alarak şu beyitleri okumaktadır:

فَلَوْ إِنِّي بُلَيْتُ بِعَيْلَسُوفٍ بَعِيدِ الْغَوْرِ قَبَاضِ الْبَيَانِ

هَلَاكَ عَلَيَّ مَا أَلْقَى وَلَكِنْ تَعَالَوْا فَانْظُرُوا بَيْنَ ابْتِلَائِي⁴⁴⁴

⁴⁴² Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.331-332. Bu beyitlerin sahibine ulaşamadık.

⁴⁴³ Ahmed Şevkî, *eş-Şevkiyyât*, Beyrut: Dâru’l-Avde, 1988, I, 65; Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.334.

“Derinlikten uzak, beyânı bol olan bir filozofla imtihan edilmiş olsaydım, söylediği benim için önemli olmazdı fakat gelin ve bakın, beni kiminle imtihan ediyor!”

Ferîd Vecdî’nin, bazı makâmelerde (İki, Dokuz, On Bir, On İki, On Dört, On Altı, On Yedi ve On Sekizinci Makâmeler) şiirlere ya da meşhur Arap şairlerinin şiirlerinden bazı beyitlere yer verdiği görülmektedir. Bu şiirlerin ve beyitlerin genellikle içinde bulunduğu makâmenin muhtevasına uygun olduğu görülmektedir. Böylece nesir ve şiir arasındaki anlam bütünlüğü korunmaktadır. Makâmelerde yer alan Vecdî’ye ait şiirler onun şairlik yönünü açığa çıkarmakta, farklı şairlerden yaptığı iktibaslar Arap edebiyatının güzel nazım örneklerini tanıdığını göstermektedir. Makâmelerde şiire yer verilmesi, metni daha güzel ve etkili hale getirmektedir.

⁴⁴⁴ Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s.343; Bu beyitlerden ikincisi İbn Ebî Husayne (ö. 457/1065)’nin *Dîvân*’ında şöyle geçmektedir: (لَمَّا عَلَيَّ مَا أَلْفَى وَلَكِنْ تَعَالَى فَانْظُرِي بَيْنَ ابْنَيْ) Bkz. İbn Ebî Husayne, *Dîvânu İbn Ebî Husayne*, 2. basım, Beyrut: Dâru Sâdır, 1999, s.265. Di’bil b. Ali el-Huzâî (ö. 246/860)’nin *Dîvân*’ında ise şöyle yer almaktadır: “Düşmanlığına sabrederdim fakat gelin ve bakın, beni kiminle imtihan ediyor!” (صَبَرْتُ عَلَى عَدَاوَتِهِ وَلَكِنْ تَعَالَى فَانْظُرِي بَيْنَ) Bkz. Di’bil b. Ali el-Huzâî, *Dîvânu Di’bil b. Ali el-Huzâî*, Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1994, s.174.

SONUÇ

Muhammed Ferîd Vecdî'nin edebî kişiliğini ve makâmelerini incelediğimiz bu çalışmada ulaştığımız sonuçlar şöyledir: Yirminci yüzyılın Mısırlı düşünürü olan Muhammed Ferîd Vecdî, dönemin edebî tartışmalarının tümüne katılmış olmasa da, İslâm Dini, Arapça ve Kur'an'la bağlantılı ve sosyal konularla ilişkili edebî meselelerde görüşlerini ifade etmiştir. Câhiliye şiirinin intikali konusunda şüpheci yaklaşımlar sergileyen Tâhâ Hüseyin'in görüşlerini reddetmiş, Kur'an'a dayanarak Araplar'da gelişmiş bir nesrin olduğunu iddia eden Zeki Mübarek'i tenkit etmiş, ifade özgürlüğünün önemini savunan Hüseyin Heykel'in görüşleriyle ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Edebî alanda özgürlüğün sınırlandırılmasına taraftar olmasa da edebiyatın nefsî hazların sahnesi olmasına karşı çıkmıştır.

Nesrin modernleşme sürecini yaşadığı bir dönemde Ferîd Vecdî'nin makâme türünde yazılar yayımlaması oldukça önemlidir. Bu durum Vecdî'nin belîğ üslûbun terk edilmesini savunan görüşlere taraftar olmadığını göstermektedir. Bu yazılar, aynı zamanda onun edebî hünerlerini göstermektedir. On sekiz makâmeyi ihtiva eden *el-Vecdiyyât*, klasik makâme örnekleri olan el-Hemedânî ve el-Harîrî'nin makâmelerinden muhtevâ ve üslûp açısından bazı hususlarda farklılaşmaktadır. el-Hemedânî ve el-Harîrî'nin makâmelerinde ağırlıklı olarak dilencilik konusu işlenirken, Vecdî'nin sadece bir makâmesi bu konuya hasredilmiştir. Dinî, felsefî ve tasavvufî konuları da kapsayan makâmeler, ağırlıklı olarak ahlâkî ve sosyal konuları ele almaktadır. Bireyin ve toplumun ahlâkî gelişimini hedefleyen makâmeler, yazarın yaşadığı dönemin ahlâkî ve sosyal problemlerini yansıtmakta, bu problemlere çözüm önerileri getirmekte, hayvan hakları, doğanın korunması, sokak çocuklarının eğitimi ve medeniyet gibi konularda yazarın düşüncelerini yansıtmaktadır. Medeniyetin kılık kıyafet ve oturma-kalkma şekillerinden ibaret olmadığını gösteren yazar, medeniyetin manevî yönüne dikkat çekmektedir. Erdemli Şehir ütopyasını da ortaya koyan yazar, doğanın ve teknik ilerlemenin mükemmel uyumunun yakalandığı, Kur'an ve Sünnet'in esaslarına uygun bir yaşamın benimsendiği bir şehir ideali resmetmektedir. Vecdî'nin makâmelerini el-Hemedânî ve el-Harîrî'nin makâmelerine benzer kılan özelliklere gelince; makâmelerin tek bir râvîsinin bulunması, makâme kahramanının farklı suretlerde râvîye görünmesi

ve makâmelerin giriş bölümünde yol ve yolculuk temasının bulunması vb. özellikler sayılabilir.

Vecdî'nin bütün makâmelerinin râvîsi Vicdân'dır. Makâmelerin giriş bölümünde râvînin yolculuğa çıkmasından bahsedilmekte, ayrıca râvî ve kahramanlarla ilgili tasvîrlere yer verilmektedir. Gelişme bölümünde; râvînin makâme kahramanı ile karşılaşması, onun hikmet dolu ve etkileyici konuşmasından etkilenip ardından sürüklenmesi ve birlikte geçirdikleri zaman diliminde râvînin yaşadığı sıra dışı deneyimler anlatılmaktadır. Sonuç bölümünde ise makâmede öne çıkan kahramanın gerçek kimliğinin açığa çıkarılması ve râvînin, yaşadıkları olaylardan ders çıkarması anlatılmaktadır.

Seci'li nesir diliyle yazılan makâmelerin, teşbîh, mecâz, tasvîr gibi edebî unsurları içerdiği, garîb kelimeleri, âyet, hadis ve şiirleri ihtivâ ettiği görülmektedir. Seci'li ibarelerde mânânın, lafzın içinde kaybolmasına izin verilmediği ve tasvîrlerin genellikle Vecdî'nin hayal gücüyle şekillenen özgün teşbîhler olduğu görülmekte, kişi ve mekân tasvîrleri sayesinde makâme kahramanları ve olayların geçtiği mekânlar kolayca zihinde canlandırılmaktadır. Makâmelerde yer alan âyet ve hadisler makâmelere hitâbî bir özellik kazandırırken, makâmede yer alan farklı dönemlerde yaşamış pek çok şâire ait beyitler ve Vecdî'nin bizzat kendi şiirleri makâmelerin edebî güzelliğini artırmaktadır. Bu beyitler, içine serpiştirildikleri mensur yazılarla muhtevaları açısından büyük ölçüde uyumludur.

el-Hemedânî ve el-Harîrî'nin makâmelerine kıyasla Vecdî'nin makâmelerinde daha yalın bir üslûbun bulunduğu söylenebilir. Bu durum, yazarın lafızlardan çok mânâyı önemseydiğini düşündürmektedir. Vecdî'nin kaleminde edebiyat, sosyal bir misyon yüklenmiş gibidir. *el-Vecdiyyât*, muhtevâsıyla hem Vecdî'nin düşünce ve inançlarını yansıtmakta hem de yaşadığı dönemin fikrî ve sosyal hayatına tanıklık etmektedir. Vecdî'nin makâmeleri özgün konuları ve muhtevâ ile üslûp arasında gözetilen denge ile incelenmeye değerdir ve makâme türünün modern dönemde aldığı şekle dair ipuçları sunmaktadır. Bu konuda daha doğru bir yargıya ulaşmak için modern zamanda makâme türünde yazılmış pek çok çalışmanın incelenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Sözlükler

- CÜRCÂNÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî, **et-Ta'rîfât**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- FİRÛZÂBÂDÎ, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed, **el-Kâmûsu'l-muhît**, Beyrut: Dâru'l-Erkâm, [t.y.].
- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed er-Rüveyfî, **Lisânü'l-'arab**, Beyrut: Dâru Sâdır, 1968, XII.
- İBRAHİM, Mustafa ve Diğerleri, **Mu'cemu'l-vasît**, 5. basım, Beyrut: Mektebetü's-Şurûk, 2011.
- SERKÎS, Yusuf b. İlyân, **Mu'cemü'l-matbûâtî'l-'arabiyye ve'l-mu'arrebbe**, Kahire: Matbaatu Serkis, 1928, II.
- ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, 2. basım, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005.
- ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ, **Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs**, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994, XV.

Kitaplar

- ABBUD, Marun, **Edebü'l-'arab**, Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1960.
- ABDU'L-ÂL, Muhammed Yunus, **Fi'n-nesri'l-'arabî: kazâyâ ve fûnûn ve nusûs**, Cize: eş-Şeriketü'l-Misriyyeti'l-Âlemiyye, 1996.
- AKKÂVÎ, İn'âm Fevvâl, **el-Mu'cemu'l-mufasssal fî ulûmu'l-belâğa**, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- AKYEAMPONG, Emmanuel K. ve Henry Louis Gates, **Dictionary of African Biography**, Newyork: Oxford University Press, 2012.
- A'ŞÂ, Meymûn b. Kays, **Dîvânu'l-A'şâ'l-kebîr**, M. Muhammed Hüseyin (şrh.), Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, [t.y.].
- ATİK, Abdülaziz, **Fi'l-belâgati'l-'arabiyye**, Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye, 2009.
- AVAZ, Yusuf Nur, **Fennü'l-makâmât beyne'l-meşrik ve'l-mağrib**, Uzeyziye: Mektebetu Talibi'l-Câmii, 1986.
- BARDAN, Margot, **Feminists, Islam and Nation**, New Jersey: Princeton University Press, 1995.

- BLOM, Ida Karen Hagemann ve Catherine Hall, **Gendered Nations**, Oxford University Press, 2000.
- BOLELLÎ, Nusrettin, **Belâgat**, 7. basım, İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- BULUT, Ali, **Belâgat**, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- CAMPBELL, Josept, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, 2. basım, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010.
- CÂRİM, Ali ve Mustafa Emin, **el-Belâgatü'l-vâzıha**, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010.
- CÜNDÎ, Enver, **el-Meârikü'l-edebîyye**, Kahire: Mektebetü'l Anglo el-Mısıriyye, 1983.
- _____, **Muhammed Ferîd Vecdî**, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1974.
- CÜRCÂNÎ, Ebû Bekir Abdülkâhir b. Abdirrahmân, **Şerhu Esrârü'l-belâğa**, Mısır: Dârü'l-Yakîn, 2013.
- ÇETİN, Nihat, **Eski Arap Şiiri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973.
- DAYF, Şevki, **el-Makâme**, Kahire: Dârü'l-Maârif, 1987.
- DEMİRAYAK, Kenan, **Arap Edebiyatı Tarihi I Cahiliye Dönemi**, Erzurum: Fenomen Yayınları, 2009.
- DURSUN, Turan, **Kutsal Kitapların Kaynakları 2**, 2. basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.
- EBÛ TÂLİB, el-Mufaddal b. Seleme b. Âsım, **el-Fâhir**, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1380.
- ER, Rahmi, **Bedîu'z-zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri**, İstanbul: MEB Yayınları, 1994.
- EREN, Cüneyt ve M. Vecih Uzunoğlu, **Belâgat: Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar**, İstanbul: Sütun Yayınları, 2006.
- FÂHÛRÎ, Hannâ, **el-Câmi' fî târîhi'l-edebî'l-'arabî**, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1986.
- HÂCİRÎ, Muhammed Tâhâ, **Muhammed Ferîd Vecdî: Hayâtuhu ve âsâruhu**, Kahire: el-Matbaatü'l-Fenniyyeti'l-Hadis, 1970.
- HALEFULLAH, Ahmed İzzeddin Abdullah, **es-Seyyid İbrahim ed-Desûkî**, Kahire: el-Meclisü'l-Alâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1992.
- HARÎRÎ, Ebû Muhammed Kasım b. Alî, **Makâmâtü'l-Harîrî**, Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2014.

- HÂŞİMÎ, Seyyid Ahmed, **Cevâhiru'l-belâga**, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2005.
- HEMEDÂNÎ, Bedüzzaman, **Makâmâtü Bedüzzaman el-Hemedânî**, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- HEYKEL, Hüseyin, **Fî evkâtî'l-ferâğ**, Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012.
- HUZÂÎ, Di'bil b. Ali, **Dîvânu Di'bil b. Ali el-Huzâî**, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1994.
- HÜSEYİN, Tâhâ, **Fi's-şi'ri'l-câhilî**, Tunus: Dârü'l-Maârif, [t.y.].
- İBN EBÎ HUSAYNE, **Dîvânu İbn Ebî Husayne**, 2. basım, Beyrut: Dâru Sâdır, 1999.
- HÜSEYİN, Tâhâ, **Câhiliye Şiiri Üzerine**, Şaban Karataş (çev.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- İSFAHÂNÎ, Râgıb, **el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an**, Muhammed Seyyid Geylanî (thk.), Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1961.
- KANTEMİR, Enise, **Yazılı ve Sözlü Anlatım**, Ankara, 1995.
- KAZVÎNÎ, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb, **el-Îzâh fî ulûmi'l-belâga**, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009.
- KURZMAN, Charles, **Modernist Islam**, United States of America: Oxford University Press, 2002.
- MAARRÎ, Ebü'l-Alâ, **Saktü'z-zend**, Beyrut: Dâru Beyrut, 1957.
- MAHYÂVÎ, Abdulhasen Hudayr Ubeyd, **el-Hurûfu'n-nediyyât fî rihâbi'l-Vecdiyyât**, Bağdat: Mektebetu Mısır Dâru'l-Murtedâ, 2008.
- MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed, **Edebu'd-dünyâ ve'd-dîn**, 4. basım Beyrut: Dâru İkra', 1985.
- MEYDÂNÎ, Abdurrahman Hasan Habbeneke, **el-Belâgatü'l-'arabiyye**, 4. basım, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2013, II.
- MÜTENEBBÎ, Ebü't-Tayyib, **Dîvânu'l-Mütenebbî**, Beyrut: Dâru Beyrut, 1983.
- NÂZİMÂ, Ali, **Muhtara-i Belâgat**, Ömer Zülfe (hızl.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- RÂMÎTAŞ, Yusuf, **Üsretü'l-Müveylihi ve eseruha fi'l-edebi'l-Arabî el-hadîs**, [y.y.]: Dârü'l-Maârif, [t.y.].
- SEKKÂKÎ, Ebü Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf, **Miftâhu'l-ulûm**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- ŞEVKÎ, Ahmed, **eş-Şevkiyyât**, Beyrut: Dâru'l-Avde, 1988.

TEBRÎZÎ, el-Hatîb, **Şerhu Dîvân-i Ebî Temmâm**, 2. basım, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1994, C.1.

TEFTÂZÂNÎ, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer, **Muhtesarü'l-me'ânî**, Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2012.

_____, **el-Mutavvel**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.

ÜRÜN, Ahmet Kazım, **1868-1932 Mısır'da Türk Bir Şair Ahmet Şevki**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002,

VECDÎ, Muhammed Ferîd, **Dâiretu meârifî'l-karnî'l-ısrîn**, 3. basım, Beyrut: Dâru'l-Mârif, 1971, V.

_____, **Diyânet-i İslâmiyye'nin Kavâid-i Medeniyye'ye Tatbîki**, Abdullah Bobi (çev.), İstanbul: Haritonef Matbaası, 1904.

_____, **el-İslâm dînü'l-hidâye ve'l-islâh**, Kahire: Dârü'l-Hilâl, 1962.

_____, **el-İslâm fî 'Asri'l-İlm**, Kahire: Matbaatü'l-Muahhid, 1932, I-II.

_____, **Medeniyet ve İslam Tercümesi**, (çev. Zakir Kâdirî), Kazan: [y.y.], 1908.

_____, **Müslüman Kadını**, Mehmed Akif Ersoy (çev.), İstanbul: Ahmed Seki Bey Matbaası, 1325 H.

_____, **Müslüman Kadını**, Mehmet Akif Ersoy (çev.), Mahmut Çamdibi (sad.), İstanbul: Sinan Yayınevi, 1972.

_____, **Nakdû kitâbi's-şi'ri'l-câhilî**, Kahire: Dâiretu Ma'ârif, 1926.

_____, **es-Siretü'l-Muhammediyye tahte zav'i'l-ilm ve'l-felsefe**, Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, 1993.

_____, **Tatbîkü'd-diyâneti'l-İslâmiyye alâ nevâmisi'l- medeniyye**, İstanbul: Matbaatü'l-Osmaniye, 1316 H.

_____, **el-Vecdiyyât**, Kahire: Matbaatu Dâ'iretü Ma'ârifî'l-Karnî'l-İşrîn, 1928.

_____, **el-Vecdiyyât: Makâmâtu Muhammed Ferîd Vecdî**, Abdülazîz Şeref ve Muhammed Abdülmün'im Hafâcî (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1982.

YALAR, Mehmet, **Modern Arap Edebiyatına Giriş**, Bursa: Emin Yayınları, 2009.

Tezler

- CİVELEK, Yakup, “Ahmed Faris eş-Şidyak: Edebî Şahsiyeti ve el-Cevaib Gazetesi”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Atatürk Üniversitesi SBE, 1997.
- ÇETİNER, Bedrettin “Taha Hüseyin, Hayatı, Eserleri ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri”, **Öğretim Üyeliği Tezi**, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü, 1981.
- GEYİN, Sema, “Son Devir Müfessirlerinden Muhammed Ferid Vecdi’nin Tefsir Görüşleri”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Uludağ Üniversitesi SBE, 2011.
- GÜLLE, Sıtkı, “el-Harîrî Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE, 1995.
- KARACA, Ahmet Cevdet, “Arap Edebiyatında Makâme ve Bazı Makâmât Örnekleri”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uludağ Üniversitesi SBE, 2005.
- KORKMAZ, Bülent, “Edebi-Tıbbi Makameleri Işığında Suyuti ve Makâme Sanatına Katkıları”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 2011.
- KÖSE, Mustafa, “Muhammed Hüseyin Heykel ve Görüşleri”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Atatürk Üniversitesi SBE, 2002.
- SOYSALDI, H. Mehmet, “Muhammed Ferid Vecdi ve el-Mushafu’l Müfesser İsimli Eserinin Tahlili”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Erciyes Üniversitesi SBE, 1990.
- YILMAZ, Okan, “Edebî Eserlerde Yol ve Yolculuk”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, 2013.

Süreli Yayınlar

- ÂŞIK, Nevzat “Hicrî IV. Asırdan Sonra Makâmât Yazanlar”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, 1985, s.55-74.
- BENLİ, Ali, “Ahmed Hasan ez-Zeyyât ve Edebiyat Anlayışı”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt-Sayı: 49, Aralık 2015.
- BOSTANCI, Ahmet “Kur’an-ı Kerim’de Fâsıla Uyumu: Arap Dili Kaideleri Açısından Bir İnceleme”, **İslâmî İlimler Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 1, Bahar 2007, s.87-118.
- COŞKUN, Menderes, “Üslup Çalışmaları Üzerine”, **Nesrin İnşası: Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler (Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V)**, İstanbul: Turkuaz, 2010, s.72-83.
- CUM’A, Ğarîb, “Muhammed Ferîd Vecdî”, **Mecelletü’l-Edebi’l-İslâmiyye**, Sayı: 7, Yıl: 2, 1987, s.51-55.

DÎK, İhsan, “Ustûratu’n-nesri ve’l-bahs ani’l-hulûd fi’ş-şî’ri’l-câhilî”, **Dirâsât, el-Ulûm ve’l-İctimâiyye**, Sayı: 2, 2010, s.357-373.

GEYİN, Sema, “Muhammed Ferid Vecdi’nin Tefsir Anlayışı ve Yaşadığı Dönem Açısından Tefsirinin Değerlendirilmesi”, **Journal of Intercultural and Religious Studies**, 4, 2013, s.119-149.

GÜLLE, Sıtkı, “Arap Edebiyatında ‘Makâme’ ve el-Harîrî’nin Osmanlı Medreselerinde Okutulan ‘el-Makâmât’ı”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, 2000, s.179-201.

HACİZÂDE, Mahin “el-Makâme fi’l-edebi’l-‘arabî ve’l-âdâbi’l-âlemiyye”, **Mecelletu’l-Lugati’l-‘Arabiyye ve Âdâbihâ**, Yıl: 2, Sayı: 4, İlkbahar-Yaz 2006, s.17-32.

HAFEZ, Sabrî “Modern Arap Kısa Öyküsü-I”, Azmi Yüksel (çev.), **Nüşa**, Sayı: 9, Bahar 2003, s.77-96.

HÜSEYİN, Tâhâ, “Cahiliye Dönemi Nesri”, Celalettin Divlekci (çev.), **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XLVIII, Sayı: I, 2007, s.177-183.

İMAMOĞLU, Abdulvahit, “Vicdan Kavramının Psiko-Sosyal Tahlili”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C.5, Sayı: 1, 2010, s.127-144.

KAVCAR, Cahit, “Romanda Tasvîrin Psikolojik Rolü”, **Türkoloji Dergisi**, Sayı: 5, Ankara 1973, s.137-174.

MURÂDÎ, Muhammed Hâdî, “Fennu’l makâmât, en-neş’etü ve’t-tetavvur”, **et-Turâsu’l-Edebî**, Yıl: 1, Sayı: 4, 1388 H., s.123-134.

NUR, İsmail Hakkı, **Mesnevi’de Hayvan Karakterleri (Metaforları)**, AVKAE, 3 (1), 2013, s.18-30.

TATCI, Mustafa, “Yunus Emre Şerhleri”, **Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 26-27 Kasım 2010, s.120-127.

ÜVEYS, Abdülhalim, “Muhammed Ferîd Vecdî”, **Edvaü’ş-Şeria**, Riyad: Külliyyetü’ş-Şeria, 1397 H., s.451-487.

YALAR, Mehmet, “Cahiliye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi,” **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.17, Sayı: 2, 2008, s.95-120.

YARAMIŞ, Ahmet, “Mısır’da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, Sayı: 2, Aralık 2007, s.121-130.

Ansiklopedi Maddeleri

ÂŞÛR, Saîd Abdülfettâh, “Ezher”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, XII.

AYYILDIZ, Erol, “Makâme”, **DİA**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, XXVII.

BROCKELMANN, Carl, “Makâme”, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, 4. basım, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1987, VII.

DEMİR, Osman, “Vicdan”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, XLIII.

DURMUŞ, İsmail, “İktibas”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, XXII.

DURMUŞ, İsmail, “Üslûp”, **DİA**, 2012, XLII.

ELMALI, Hüseyin ve Şükrü Arslan, “Garîb”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, XIII.

ELMALI, Hüseyin, “Tasvîr”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, XL.

FAYDA, Mustafa, “Seyf b. Zûyezen”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, XXXVII.

FAZLIOĞLU, Şükran, “Tâhâ Hüseyin”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, XXXIX.

HÖKELEKLİ, Hayati, “İstircâ”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, XXIII.

KAYA, Mahmut, “Esîr”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, XI.

KOÇKUZU, Ali Osman, “Havkale”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, XVI.

KUTLUER, İlhan, “Cevher”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, VII.

KURNAZ, Cemal “Bülbül”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, VI.

ES-SEYYİD, Seyyid Muhammed, “İskenderiye”, **DİA**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, XXII.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Muhammed Ferîd Vecdî”, **DİA**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, XII.

YAZICI, Hüseyin, “Hâfız İbrâhim”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, XV.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Arap”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, III.

İnternet Yayınları

www.almoajam.org/poet_details.php?id=6783 (31.05.2016).

<http://nayef.nawiseh.com/turath/arabic/selah.htm> (04.05.2016).

<http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00019.htm> (05.05.2016).

<http://www.profvb.com/vb/t81790.html> (04.05.2016).

EKLER

EK 1: MUHAMMED FERÎD VECDÎ'NİN PORTRESİ

محمد فرید وجدی

ÖZGEÇMİŞ

Fatma Hayrünnisa  İL 20.02.1985 tarihinde Denizli’de doğdu. İlköğretim ve liseyi Denizli’de tamamladı. 2006 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi  ğretmenliği Bölümü’nden mezun oldu. 2009 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Psikolojisi alanında yüksek lisansını tamamladı. 2014 yılında İstanbul Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden mezun oldu. 2007-2013 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı ilköğretim okullarında Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi  ğretmeni olarak görev yaptı. 2013 yılında  YP programı ile Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Bel ğatı Ana Bilim Dalı’na araştırma görevlisi olarak atandı. Halen bu görevine devam etmektedir.